50 kop.

Kuulo Kalamees

Seene-spekter

Kuulo Kalamees

Seenespekter

TALLINN „VALGUS" 1986

Retsenseerinud Ö. Jaagomäe
Kaane kujundanud V. Pääsuke
Kaanefoto V. Liiv

SISUKORD

Alustuseks 3
Varakevad 4
Südakevad 10
Hiliskevad 15
Varasuvi 18
Südasuvi 21
Hilissuvi 25
Varasügis 32
Südasügis 42
Hilissügis 51
Varatalv 57
Südatalv 60
Hilistalv 60
Lõpetuseks 61
Kirjandus 61
Register 62

Kalamees, K.
K 11 Seenespekter. — Tln.: Valgus, 1986. — 64 lk., ill.

Millal ja kuhu seenele minna ning veel palju muudki tarvilikku seente kohta saab loodusehuviline teada sellest raamatust, mis on pühendatud peamiselt meie vabariigi seente fenoloogiale. Kokku leiab seenesõber siit andmeid 225 liigi kohta, kusjuures autori peatähelepanu keskendub sõõgiseentele.

Raamat kõigile loodusesõpradele, eriti aga neile, kes seenekorjamisest lugu peavad.

K $\frac{2004000000-072}{902(16)-86}$ TL6—10—85 42.349

© Kirjastus «Valgus», 1986

Alustuseks

Igaüks teab, et kevadel ei tasu riisikat seenemetsast otsima minna, ka kukeseen laseb ennast peale kevadeharja veel kuupoolteist oodata, mürklite ja kogritsate korjamiseks aga on maikuu just paras aeg. Teadjamale seenesõbrale ei ole uudis seegi, et sametkõrges on meie talviste sulade austaja: ta saab õige kasvuhoo sisse alles siis, kui maa hilissügisel hallatama lööb. Pilvikud ja puravikud on rohkem ikka suveseened, riisikad ja heinikud seevastu sügisseened.

Niisugused on juba kord seeneriigi seadused — ühed liigid tulevad, teised lähevad. On muidugi ka selliseid, millele ei loe eriti, kas parasjagu on kevad, suvi või sügis... Millised seened ja missugusel aastaajal ennast ilmutavad ning millised puhkavad, sellest vestabki käesolev «Seenespekter».

Autor

Varakevad

Märtsi teisel poolel, kui kevadised soojad päikesekiired murravad lõplikult talve võimu ning päästavad valla kevadveed, naudivad esimesed varakevadised seened juba lume all ärkamisrõõmu. Aprilli algul, ootamata isegi lume lõplikku sulamist, ajavad nad kübarad läbi jääkeltsa ning õhukeseks vajunud lumevaiba välja, et kiiresti täita oma elu põhiülesannet — levitada eoseid. Sellised on oma ökoloogiliste nõudluste poolest eriti suurt huvi äratavad varakevadised seeneliigid lumekõrges, lumetõmmuk, urvaliudik ja kobarlõhkik. Nendel liikidel on viljakehade arenguks vajalik madal temperatuur ning nähtavasti ka pinnase ülirohke niiskus, sest üsna pea pärast lume lõplikku sulamist viljakehad kuivavad ning uusi enam ei teki. Kõik nimetatud liigid kasvavad lehtmetsades ja võsastikes: lumekõrges (1. joon.) kõdunenud lehtpuuokstel, lumetõmmuk (2. joon.) haavalehtedest kõdul, kobarlõhkik haavatüvedel ja -okstel, urvaliudik (4. joon.) mahavarisenud kõdunevatel lehtpuu-urbadel.

Lumekõrges on kuni 5 cm suurune tume-punakaspruuni kumera kübaraga seen. Jalg on heledam, alusel nuijas ja tihedalt roostepruuni mütseelivildiga kaetud. **Lumetõmmuk** on ookerpruuni limase kübaraga ja noorelt servaosas valgete ebemetega, jalal aga asub rõngas. Suuruselt ei jää ta maha lumekõrgesest. Mõlemad on lehikseened ning eeldatavasti kogu Eestis laialt levinud. Põhimõtteliselt võiks neid ka süüa, kuid vähese lihakuse tõttu nad siiski söögiseentena arvesse ei tule. Ketasseente hulka kuuluv **urvaliudik** on hoopis pisike: tema pika jala otsas asuvad helepruunid kausikesed on tavaliselt poolesentimeetrise, harva kuni ühesentimeetrise läbimõõduga. Urvaliudiku nägemine varakevadisel lehe- ja okkavarisest kirjul maapinnal nõuab tihti tõsiseid pingutusi. Ka **kobarlõhkik** on ketasseen, tema 0,5 . . . 2-sentimeetrise läbimõõduga mustjaspruunid liuakesed tungivad põõsasjalt, suurte tihedate kobaratena välja haavakoore lõhedest ja katavad mahalangenud puutüvede ja okste pinda tihti pea-

1. joon. Lumekõrges

2. joon. Lumetõmmuk

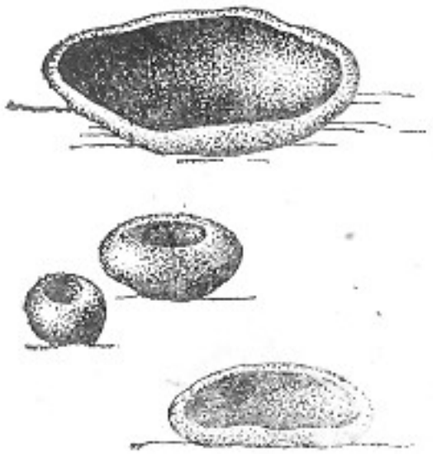

3. joon. Pigiliudik

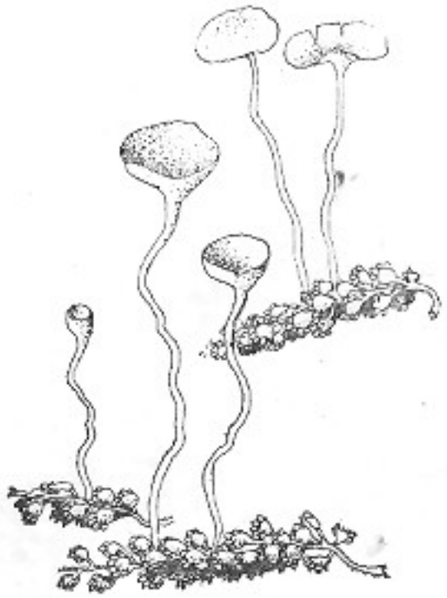

4. joon. Urvaliudik

aegu lausaliselt. Kui urvaliudikut kohtame kogu Eestis varakevadel massiliselt, siis kobarlõhkikut ei leia me sugugi igalt poolt. Söödavuse seisukohalt on mõlemad liudseened muidugi tähtsusetud.

Väga varakult, üheaegselt ülalnimetatud seeneliikidega algab ka käbikõrgeste, käbimütsiku, vereva karikseene ja suure mügarliudiku viljakehade areng. Need seened pole aga oma ökoloogilisteltnõudlustelt nii ranged, kui neli algul nimetatud liiki: karikseente, mügarliudikute ja käbimütsikute viljakehi jätkub kogu kevadeks, käbikõrgestel mitme lainena koguni terveks aastaks.

Käbikõrgeseid on Eestis kolm liiki: **kuuse-, männi-** ja **kibe käbikõrges.** Nende pisikesed, mõnesentimeetrise läbimõõduga lamedate kübaratega hallikaspruunid viljakehad kasvavad kuuse- ja männikäbidel ning moodustavad mõne nädala jooksul pärast lume sulamist tihti toodangu, mis lööb silmad ette nii mõnegi suurema lihaka seene toodangule. Heal seenekevadel võib aprilli ja maikuu vahetusel paari nädala vältel kuusemetsa ühelt hektarilt koguda paarkümmend tuhat kuuse-käbikõrgese viljakeha. Et käbikõrgesed (5. joon.) on söögiseened, siis võib iga seenesõber teha siit ise järelduse. Käbikõrgeste viljakehade toodang oleneb mulla niiskusest, õigemini käbiniiskusest: kui talv on

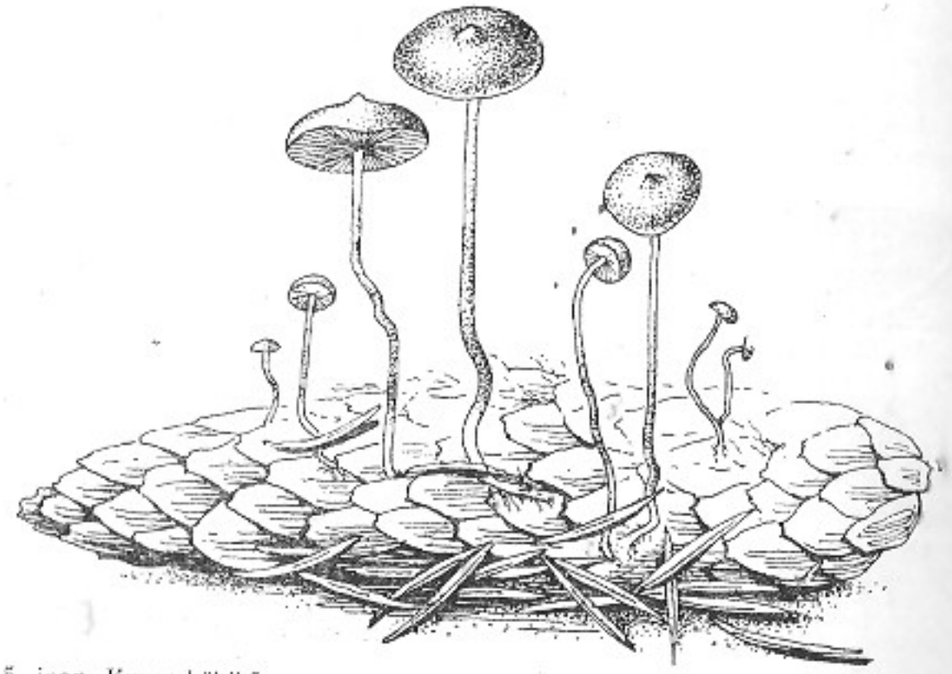

5. joon. Kuuse-käbikõrges

olnud lumeta või vähese lumega ning varakevad kuiv, on käbikõrgeste viljakehade rohkel toodangul kriips peal.

Käbimütsik (6. joon.) kasvab kuusekäbidel. Tema paarisentimeetrise läbimõõduga kellukja kübaraga hallikaspruunid viljakehad lõhnavad tugevasti ammoniaagi järele ega kõlba söögiks. Käbimütsikuid leidub kuusemetsas harvemini kui käbikõrgeseid.

Raske on leida seente seas ilult võrdväärset **verevale karikseenele** (7. joon.), mis kõdunevatel lehtpuuoksakestel kirkalt säravate erepunaste kausikestena ilustab veel nii värvivaest aprillikuist lehtmetsa ja võsastikke. Paraku on see kaunis liudseen viha maitsega ega kõlba söögiks, ilusa varakevadise ikebana tegemiseks annab aga võrratut materjali. Kuusemetsades püüab samal ajal pilku oranžkollaste kausikestega **säraliudik,** vähem torkab silma süsimust **pigiliudik** (3. joon.).

Omapärane seen on **suur mügarliudik** (8. joon.). Tema viljakeha kujutab endast pika jala otsas asuvaid pruune karikaid, mille läbimõõt on kuni 2,5 cm. Sügaval mullas kinnitub jalg kuni 1 cm suurusele mustale seenemügarale, sklerootsiumile. Arvatakse, et seenemügar omakorda on seoses võsaülase risoomiga, sest seda seent võib eriti tihti leida just ülasekogumikes. Nimetatud asjaolu on siiski veel veenvalt tõestamata. Suur mügarliu-

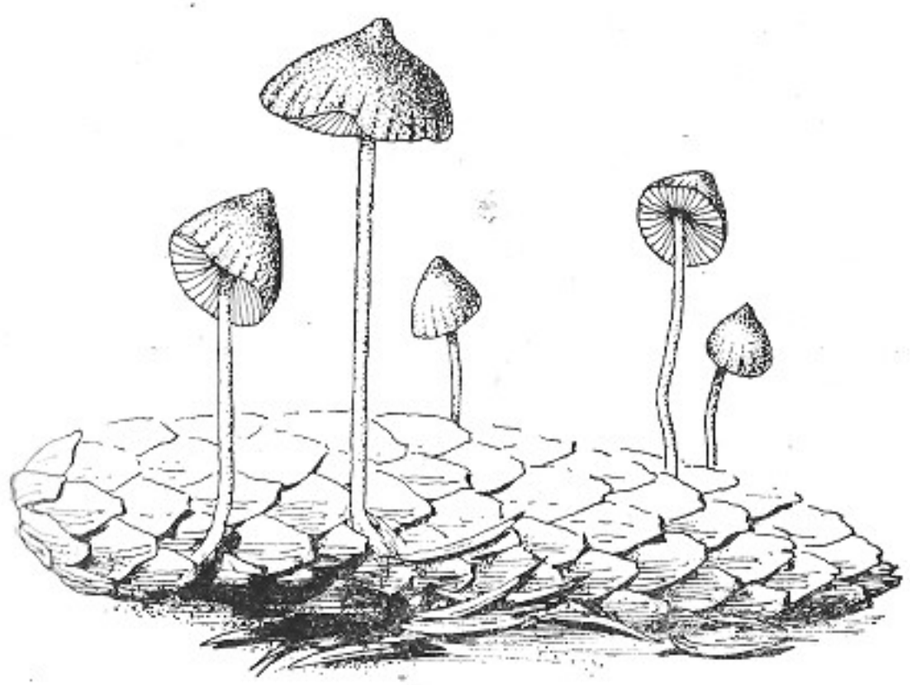

6. joon. Käbimütsik

dik on Eestis laialt levinud, kuid tihedas rohus teda enamasti ei märgata.

Niisketes samblarikastes kuusikutes kasvab juba aprillis üsna haruldane **limatünnik.** Tema viljakehad (9. joon.) on tumepruunid, tünjad, sültja massiga täidetud, kuni 15 cm suurused ning istuvad sügaval pehmes metsasamblas. Suuremate viljakehade kaal võib ulatuda kuni poole kilogrammini. Limatünnik on «Eesti NSV Punase raamatu» kandidaat.

Ühestki viimati nimetatud liudseenest küll midagi pannile panna pole, aga silmailu ja leidmisrõõmu see-eest kui palju!

Aprillis ilmuvad lagedavõitu paikadesse esimesed punalehikuliigid. Selle punakate eoslehekestega seeneperekonna (vt. lk. 39) liikidest on meil varakevadel laialt, kuid mitte massiliselt levinud **kevad-punalehik** (10. joon.). Tema koonusjas kuni kellukjas, kõige enam 6-cm läbimõõduga kübar on hügrofaansena (veega läbiimbunult) tumepruun ja silmapaistvalt triibulise servaga, kuivas olekus aga palju heledam, hallikaspruun. Peenike, tihti keerdkiuline jalg on kübarast heledam, eoslehekesed laiad, tugevasti kumerdunud servaga. Eriline lõhn puudub. Kevad-punalehik kasvab väikeste rühmadena rohtunud paigus — niitudel, metsaservades, metsalagendikel, võsastikes, raiesmikel — ning kuulub mürgiste seente hulka.

Seeneprae austajad võivad varakevadel rõõmu tunda **harilikust kännumamplist** (54. joon.), sellestsamast, mis sügisel mütsina lehtpuukände katab. Kevadel leidub kännumamplit siiski palju harvemini kui sügisel. Söödavatest kännuseentest on varakevadel mõnikord nähtud ka **suits-kollanutti** (55. joon., *a*), mis on muidu tavaline hilissügisene seen. Selle seene korjamisel ei ole ettevaatus üleliigne. Nimelt kasvab varakevadel ka üks väheseid mürgiseid kännuseeni — **sälk-kollanutt** (55. joon., *b*). Selle söömisest põhjustatud kõhulahtisus või muud kerged tervisehäired, rääkimata seeneprae ebameeldivast maitsest, võivad kevadise seenesöömise isu tükiks ajaks ära võtta. **Sappviha maitse ning väävelkollased eoslehekesed eristavad sälk-kollanutti kindlalt mahedamaitselisest pruunide eoslehekestega kännumamplist ning suitshallide eoslehekestega suits-kollanutist.**

Nii mõnigi okaspuukänd on varakevadel nagu üle külvatud hoopis tillukeste, vaevalt poolesentimeetrise läbimõõduga oranžkollaste nabajate kübaratega lehikseentega — **kelluk-nabaseentega.** Ka need seened kasvavad meil hilissügiseni.

Soodes ja rabades ning teistes märgades kohtades kasvab varakevadel omapärane seenepaar — **nanfeltiell** ja **kevad-kollaliudik.** Tegemist on pisikeste liudseentega, mis armastavad kasvada tihedate kogumikena mullusel, veel lõplikult lagunemata

rohukulul või lehe- ja okkavaibal, tihti ka põdrasõnnikul, moodustades kuni poolemeetrise läbimõõduga seeneniidistikulaike. Nendel laikudel tekivad tihedate kobaratena, sageli lausa hunnikus, kevad-kollaliudiku tillukesed (1 . . . 3-mm läbimõõduga) ere-oranžkollased kausikesed. Nanfeltielli suuremad, 0,5 . . . 1-cm läbimõõduga lillakaspruunid karikad kasvavad samadel mütsee-

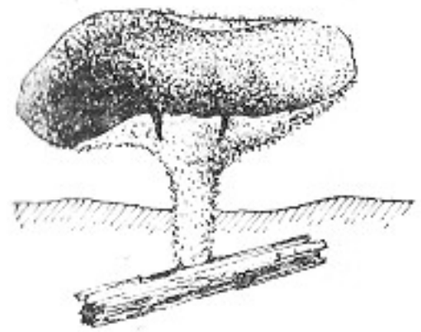

7. joon. Verev-karikseen

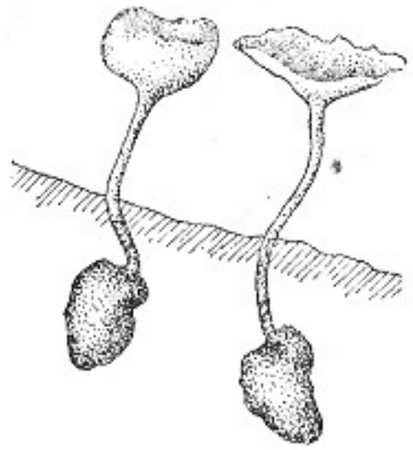

8. joon. Suur mügarliudik

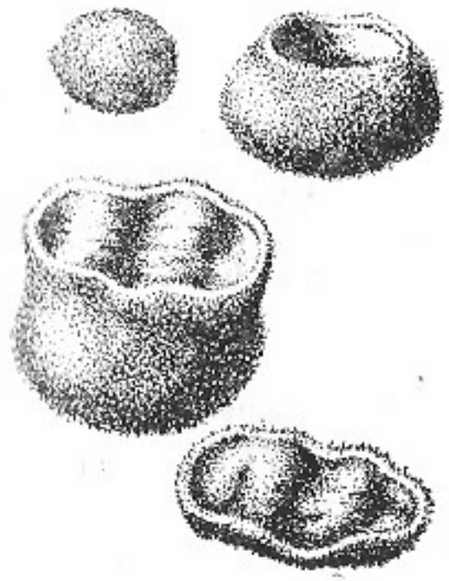

9. joon. Limatünnik

10. joon. Kevad-punalehik

lilaikudel, kuid eelmise liigi viljakehadest märksa hõredamalt. Nimetatud liigid vajavad oma arenguks rikkalikku niiskust; soodes võib neid kohata tihti lausa vees, mätaste vahel. Kevadkollaliudik kasvab ka omaette kogumikena, nanfeltielli aga pole veel ilma oma partnerita kunagi leitud. See omapärane kahe liudseene kooseluvorm on Eestis üsna laialt levinud.

Südakevad

Maikuu saabudes, mil kevad oma pärisõigused kätte võidab, saab ka seeneriigis varakevadest südakevad. Siin tähendab see kogritsate, mürklite ja kurrelite aega. Kui varakevad on olnud vihmane, ilmuvad need seened juba aprilli lõpul ning maipühade ajal võib saada korraliku seeneprae. Mürklite, kogritsate ja kurrelite tipphooaeg langeb tavaliselt mai teisele poolele, mil toomingad on täisõites.

Liivastes männimetsades, eriti sihtidel ja teeradade ääres, kasvab südakevadel kohati hulgaliselt **kevadkogritsat**, ebakorrapäraselt käärulis-voldilise punakas- kuni mustjaspruuni kübaraga kõigile tuntud liudseent (11. joon., *a*). Kuusemetsadesse ilmub samal ajal heledama, ookerja või oliivkollaka voldilis-hõlmise kübaraga **hiidkogrits**, kuid teda leidub eelmisest vähem. Rahva seas neil kahel seeneliigil vaevalt vahet tehakse — ühed kogritsad kõik! Ei ole tarviski aga eriti kogenud silma, et neid teineteisest siiski eristada. Juba kasvukoht, ühel mändide, teisel kuuskede all, on kindlamaid aluseid eristamiseks. Kui aga seen kasvab raiesmikul, ja see kasvukoht on mõlemale liigile vägagi meeltmööda, tuleb vaatluse alla võtta värvusnüansid ja väliskuju.

Siinkohal meenutame kõigile, et **värskelt on kevadkogrits ohtlikult mürgine seen**, kupatatult aga ohutu ja söödav. Lääne-Euroopa maades on värske seene söömine põhjustanud isegi surmajuhtumeid ning sellele liigile on kehtestatud range turumüügikeeld. Meil on kevadkogrits tavalisim kevadine turuseen. Mürgitusi kevadkogritsast on olnud ka Eestis ja seejuures üsna tõsiseid, tugevate neeru- ja maksakahjustustega. Samal ajal on teada, et metsavärskeid kevadkogritsaid on söödud ka mürgitust saamata. Milles on siis asi? Ilmselt selles, et kevadkogritsate mürkainesisaldus sõltub geograafilisest asukohast, ilmastikust, viljakehade vanusest ja paljust muust. Seepärast **olgu kevadkogritsa söömisel siiski rangeks nõudeks korralik (kuni 30 minutit) keetmine.** Mitte mingil juhul ei tohi korjata ega süüa ülevananenud seeni, selliseid, mille voltide servad on juba kuivama

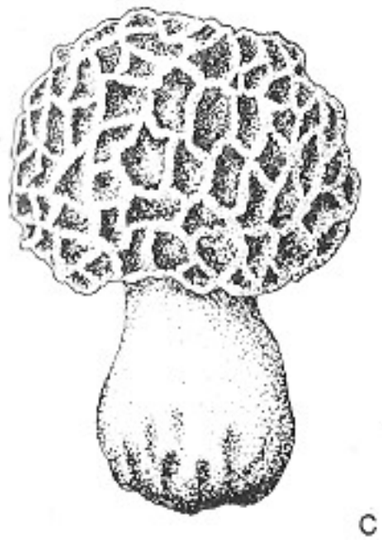

11. joon. *a* — kevadkogrits, *b* — kuhikmürkel, *c* — ümarmürkel, *d* — hiidmürkel

hakanud. Ka need, kes on kevadkogritsat söönud kupatamata, peaksid ülaltoodut siiski arvestama, sest mine tea! Pealegi pole kevadkogritsat Eesti tingimustes veel ei biokeemiliselt ega toksikoloogiliselt uuritud.

Hiidkogritsa mürgisuse kohta otseseid andmeid ei ole, uuringuid lihtsalt pole tehtud. Et tegemist on aga ühte perekonda kuuluvate liikidega, tuleks kõike kevadkogritsa kohta öeldut esialgu pidada kehtivaks ka hiidkogritsa kohta.

Kuusemetsas võib peale hiidkogritsa üsna sageli kohata kõdul või tugevasti lagunenud kändudel ja nende ümbruses kasvavaid kuni 8-cm läbimõõduga sileda või kurrulis-soonelise siseküljega pruune lihakaid liuakesi. Need võivad kuuluda kahele liigile — **kogritsliudikule** või **mürkelliudikule** (12. joon.). Kogritsliudik on tavaliselt tugevamalt kurruline ja tunduvalt lihakam kui mürkelliudik, tihti hõlmine ja üsna ebakorrapärase kujuga, enamasti aga pole need kaks liiki ilma mikroskoopilise analüüsita eristatavad. Kogritsliudik on värskelt mürgine, mürgituste kohta on andmeid ka Eestist. Kupatatult kõlbab ta söögiks. Mürkelliudiku mürgisust pole tõestatud, kuid ettevaatus ei ole ka siin üleliigne nagu hiidkogritsa puhulgi.

Rohtunud paigus tungivad maikuus möödunudaastasest kulust läbi teravatipulised hallikas- kuni mustjaspruunid «tornikesed», millel on peal korrapärastes pikiridades paiknevad kärjetaolised augukesed. Need on **kuhikmürklid** (11. joon., *b*), teise südakevadele iseloomuliku seeneperekonna levinuima esindaja viljakehad. Tihedates puistutes kuhikmürkel ei kasva. Valguslembesena levib ta hõredates metsades, metsaservadel, metsalagendikel, metsatukkades, võsastikes, raiesmikel, teeservadel, aedades, parkides, puisniitudel. Olles seotud nii leht- kui ka okaspuudega, eelistab kuhikmürkel ilmselt lehtmetsi kui valgusküllasemaid. Okasmetsadest meeldivad kuhikmürklile häälude- ja lagendikerohked hõredad lookuusikud. Kuhikmürkel on tavaline seen Lääne-Eestis ja saartel, vabariigi ida- ja lõunapoolsematel aladel aga vähem levinud.

Samasuguse leviku ja samasuguste kasvukohtade poolest kui kuhikmürkel paistab Eestis silma ka teine südakevadine mürkliliik — **ümarmürkel** (11. joon., *c*). Eesti läänesaarestikus on ümarmürkel lookadastike iseloomulikumaid ning tihti ka massilisemaid kevadseeni. Võrreldes kuhikmürkliga eelistab ümarmürkel lookuusikutele loomännikuid. Erinevalt kuhikmürkli «tornikesest» on ümarmürkli kübar munajas või peaaegu kerajas, ebakorrapäraselt kärjeline ning värvuselt heledam, ooker- või pruunikaskollane.

Mürklid pole mürgised ka värskelt, kuigi nende nime järgi

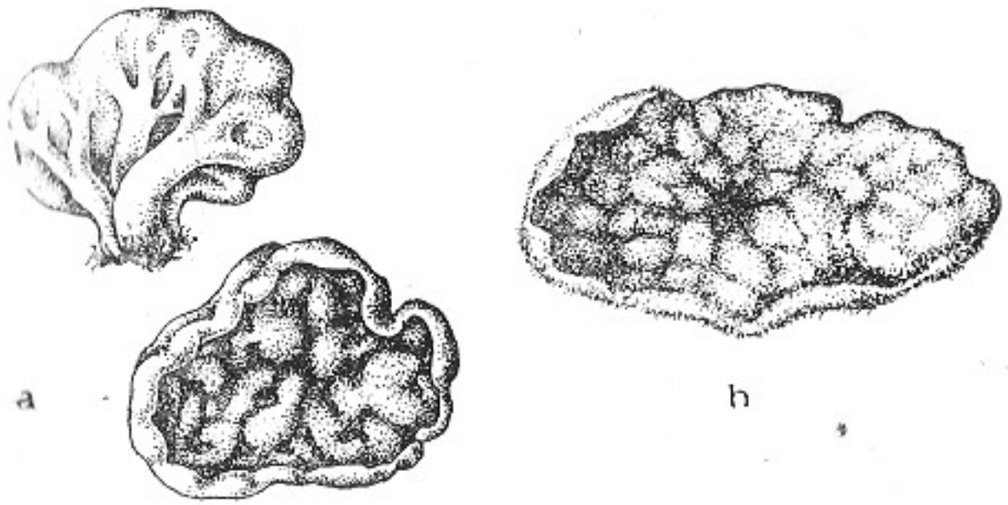

12. joon. *a* — kogritsliudik, *b* — mürkelliudik

võiks seda arvata. Mürkleid tuleb süüa tingimata kupatamata; sel juhul kuuluvad nad kahtlemata Eesti parimate söögiseente hulka. Seepärast on väga oluline osata mürkleid kogritsatest õigesti eristada. Paraku paljud seda ei oska. Neile tuletame meelde, et mürklite kübar on korrapärase kujuga koonusjas, ümar või munajas, selgete, tihti pikiridadena paiknevate kärjetaoliste augukestega (11. joon., *b* . . . *d*), kogritsate kübar aga ebakorrapärase kujuga ja ajutaoliselt käärulis-voldilise pinnaga (11. joon., *a*). Suurepärane seenepraad värsketest mürklitest tasub õppimisvaeva. Kupatatud kogritsatest roog ei saa sellele lähedalegi.

Parimate kevadiste söögiseente hulka kuulub ka vähem tuntud liudseen **kurrel** (13. joon.), raamatutes nimetatud ka sõrmkübarseeneks. Viimase aastakümne uurimised on näidanud, et tegemist on Eestis kaugeltki mitte harva esineva seeneliigiga, nagu varem arvati. Kurreli kübar on kellukjas või sõrmkübarjas, ooker- kuni pruunikaskollane, tihedalt pikivoldilise välisküljega, tavaliselt kuni 5-cm läbimõõduga. Eestist on leitud isegi kuni 15-sentimeetrise läbimõõduga hiigelkübaraga seeni. Kurrel armastab kasvada niisketes leht- ja segametsades ning võsastikes haabade all. Kui kurrelit juba mõnes haavatukas leidub, siis enamasti ikka massiliselt, nii et saame korraliku korvitäie. Kurreleid tuleb nagu mürkleidki tingimata praadida värskelt, kupatamata. Kurreli massilise ilmumise aega võib normaalse kevade puhul üsna täpselt seostada toomingate õitsemise algusega.

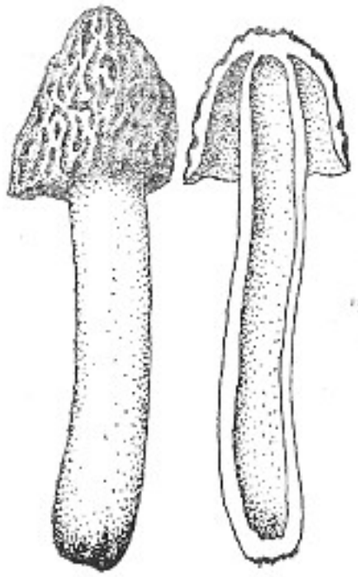

13. joon. Kurrel

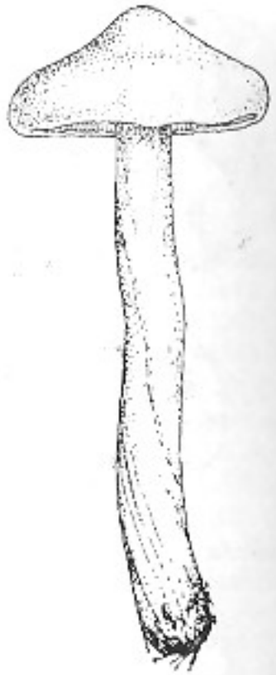

14. joon. Jäikjalg-kühmik

Maikuus ilmub üks meie tavalisemaid punalehikuliike — **siid-punalehik.** Erinevalt teistest kevadistest punalehikutest kasvab siid-punalehik hilissügiseni. Väliselt on ta üsna sarnane kevad-punalehikuga (vt. lk. 8), kuid tema kübar on rohkem lamendunud — lamekellukjas või kumer, tihti keskpaigas väike näsa, juba hügrofaansena värvuselt heledam — hallikaspruun, mis aga eriti iseloomulik, silmatorkavalt siidiläikeline. Siid-punalehikut eristab kevad-punalehikust kõige kindlamalt tugev jahulõhn. Siid-punalehik kasvab nagu kevad-punalehik kõikvõimalikes rohtunud paigus. Söögiks ta ei kõlba, mürgisuse kohta kindlaid andmeid seni pole.

Heinamaadelt leiame maikuus suure lihaka valge kuni kahvatu-kollakaspruuni jahulõhnalise seene, mille kuni 10-cm läbimõõduga kübaral on keskpaigas silmatorkav lai kühm. Kübaranahk on kühmul tihti võrkjalt pragunenud. See on **jäikjalg-kühmik** (14. joon.), mida eriti hästi iseloomustab tema jalg: pikk, sale (kuni 10 cm kõrgune ja 1-cm läbimõõduga), sirge, nuijas, jäiga konsistentsiga ja tihti keerdkiuline. Jäikjalg-kühmik on Eestis sage. Kasvab sügiseni ja on maitsev söögiseen.

Mai algul kohtame okasmetsades endiselt palju käbikõrgeseid.

Neid jääb äkitselt vähemaks alles mai keskpaiku. Kogu maikuu hoolitseb seeneriik aga ka silmailu eest looduses. Mitte millegi poolest ei jää valendavast ülaseaasast maha näiteks vereva karikseene erepunastest kausikestest ülekülvatud võpsik või sinilillede õiesilmakestest erekollaste säraliudikutega täpitud samblavaip kuusemetsas. Neid varakevadisi seeneliike on ka maikuus palju.

Hiliskevad

Kes mai lõpuni kogritsa-, mürkli- või kurrelipraadi pole saanud, peab sedapuhku küll järgmist kevadet ootama hakkama. Juunis neid seeni vaevalt enam otsima minna tasub, kui neid aga leidubki, siis vanu ja söögiks kõlbmatuid. Ent siiski, hilinejatele väike lohutus! Üks mürkliliik — **hiidmürkel** — on teistest pisut hilisem ja tuleb lehekõdu alt välja alles mai lõpul või juuni algul. Tegemist on koonusja pruunikashalli või oliivpruuni viljakehaga nagu kuhikmürkli puhulgi, aga hoopis suuremaga, enamasti tõeliselt hiiglasliku seenega: kui kuhikmürkel kasvab kõige rohkem 10 cm kõrguseks, siis hiidmürkel on tavaliselt poole kõrgem. Hiidmürkli tornjas kärjeline kübaraosa on seejuures suhteliselt lühike, kuni ⅓ viljakeha üldkõrgusest, peamine on jäme valge jalg (kuhikmürklil, seevastu, moodustab kübar vähemalt poole viljakeha kõrgusest) (11. joon., *d*). Hiidmürkli kübara alumine serv läheb peaaegu märkamatult üle jalaks, kuhikmürklil aga moodustub jalast selgelt eristuv üsna lai serv. Hiid- ja kuhikmürkli vahel on palju üleminekuvorme ning liigi täpne määramine tihti raskevõitu. Hiidmürklit on Eestis senistel andmetel leitud üsna harva. Kindlasti on selle taga ka raskused liigi määramisel. Ta armastab kasvada vanades viljapuuaedades, metsaservadel, parkides, kalmistutel, hoovides puuvirnade vahel. Viimane kasvukoht on omapärane, kuid hiidmürklile iseloomulik, viidates tema mõningasele seosele tugevasti kõdunenud puidujäänustega. Hiidmürklit tuleb nagu teisigi mürkliliike tingimata süüa värskelt, kupatamata.

Niitudel, puisniitudel, rohtunud metsalagendikel ja kadakastel karjamaadel tekivad mai lõpul või juuni algul valged seeneread või -ringid. See omapärane kasvuviis on iseloomulik väga heale kevadisele söögiseenele — **kevad-võluheinikule** (15. joon.). Heina- ja karjamaal värske rohu sees võib kevad-võluheiniku kasvukoha juba kaugelt ära tunda: rohi on seal ringidena lopsakam ja tumeroheline. Seene paks lihakas viljakeha on üleni valge, vanemas eas määrdunudkollase varjundiga. Kübara läbimõõt võib olla kuni 10 cm. Ka eoslehekesed on kevad-võluheiniku nii

15. joon. Kevad-võluheinik

16. joon. Kilp-punalehik

noortel kui vanadel viljakehadel valged. Seened kasvavad tihedate kobaratena koos, jäävad osalt isegi kulu alla ja lõhnavad tugevalt läppunud jahu järele. Kevad-võluheinik on meil üsna sage seen, eriti Lääne-Eestis ja saartel, kus kasvab peamiselt lookadastikes.

Samasugustel kasvukohtadel kus kevad-võluheinikut kohtame juba juunikuus **kilp-punalehikut** (16. joon.). Sarnanedes viljakeha lihakuselt, kujult, suuruselt ja ka jahulõhna olemasolult suurel määral kevad-võluheinikuga, erineb kilp-punalehik temast hügrofaansena (veega läbiimbunult) pruuni, kuivas olekus halli või kollakashalli kiulise, noorelt kellukja, vanalt lamekühmja kübara ning muidugi kõigile punalehikutele iseloomulike lihapunakate eoslehekeste poolest. Ka on eoslehekeste serv omapärane — näritud-saagjas, mitte sile. Kilp-punalehiku jalg on sirge ja pikk (kuni 12 cm) vastandina kevad-võluheiniku poole lühemale, jässakale jalale ning kannab rangelt keskse paigutusega kübarat nagu kilpi. Kilp-punalehik on Eestis sage seen, kasvab üksikult või mõnekaupa koos (mitte ringidena) kuni sügiseni ja on hea söögiseen. Suure lihaka söögiseenena väärib kilp-punalehik kahtlemata tähelepanu, eriti suve hakul, kuid hoiatuseks olgu öeldud, et juba hiliskevadest peale on Lääne-Euroopa maades samalaadsetelt rohtunud kasvukohtadelt leitud temaga sarnast väga mürgist liiki — hiid-punalehikut. Eestis on seda liiki leitud küll üksnes septembris (vt. lk. 39), kuid juba juuniski ei ole tema olemasolu, eriti Lääne-Eesti puisniitudel, välistatud. Meenutagem siinkohal, et hiid-punalehikut iseloomustavad erine-

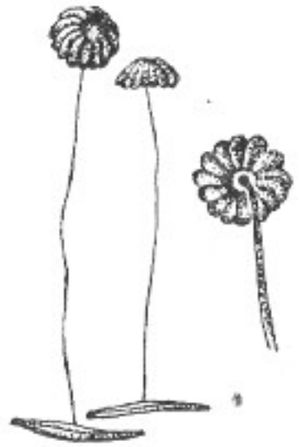

a b

17. joon. *a* — okka-roisknööbik, *b* — kraenööbik

valt kilp-punalehikust noorena üleni kollased, hiljem kollaseservalised eoslehekesed.

Nagu nägime, on hiliskevad seente poolest juba üsna vaene. Hiidmürkel ja kevad-võluheinik püsivad kõige kauem juuni keskpaigani. Siis kipub kuivus ja kuum päike ka neile tavaliselt liiga tegema ning kevadisel seenehooajal on lõpp. Kui aga sajab kas või lühikest aega, tärkavad varsti pärast vihma kuusemetsas kuuseokastel «muruna» pisikesed (kuni 1 cm) õrnad kübarseenekesed — **okka-roisknööbikud** ja **kraenööbikud** (17. joon.). Esimesed on lihapruunikad halvalõhnalised seened mustja sametise jalaga, kraenööbikud on aga valkjad, nabaja kübaraga, eoslehekesed kinnituvad neil jala tipus olevale erilisele paksendile, kraele. Hiliskevadiste vihmade järel ilmub mõnikord veel teisigi nööbikuliike, näiteks küüslaugulõhnaline **küüslauk-nööbik**, mida võib edukalt kasutada maitseainena, samuti musta läikiva jõhvja jalaga **jõhvnööbik**. Kõik nimetatud nööbikud püsivad meie metsades hilissügiseni.

Kevade lõpul ilmuvad seened on kohastunud kuivale kasvuajale: nad on enamasti vähelihakad, nahkjad, väikese veesisaldusega. Tõelisi lihakaid praeseeni tuleb nüüd oma nädalat kolm oodata, kui aga põud on ülisuur, siis kauemgi. Haruharva on juhtunud sedagi, et juba mai lõpul või juuni algul on koju viidud korvitäis või- ja lambatatikuid, harilikult aga tüüpilised sügisseened — puravikud, riisikad, pilvikud, heinikud jt. — hiliskevadel ja ka varasuvel veel puhkavad.

Varasuvi

Juunikuud ja juuli esimest poolt oleme harjunud pidama kul mitte just seenetühjaks, siis vähemalt kõige seenevaesemaks ajaks. Pole ka midagi imestada, on ju see aeg meie suvest enamasti kõige kuumem ja põuasem.

Niisketes ja märgades metsades võib seeni ometi ka sel ajal leida. Kõige kuivema suveaja tüüpilised seened on metskõrges ja valge psatürell. **Metskõrges** (18. joon.) on vähelihakas kollakaspruun lehikseeneke, mille kübara läbimõõt on 2...5 cm. Ta ilmub niisketesse metsadesse ja võsastikesse juba juuni algul, tihti lausa massiliselt. Veel märjemates, lodustuvates metsades kasvab juuni algusest peale hulgaliselt **valget psatürelli** (19. joon.), valget või elevandiluukollakat seent, millel on õhuke õrn habras viljakeha ja mille kitsad, vanas eas purpurvioletsed eoslehekesed on silmapaistvalt tihedasti paigutunud. Valge psatürelli kübar on noorena ohtralt kaunistatud üle serva ripnevate valgete ebemetega ning võib saavutada kuni 10-sentimeetrise läbimõõdu. Nii metskõrges kui ka valge psatürell kasvavad hilissügiseni, mõlemad on meil tavalised. Metskõrges on söödav, valge psatürell mitte.

Kui juunis siiski vihma sajab, ilmuvad jaanipäeva paiku suvistest lihakatest seentest esimestena **tatikud, kasepuravikud, tamme-kivipuravikud** ja **kukeseened**. Vihmarohkel suvel saame juuli keskpaiku küll vähemalt harilikest kukeseentest ja kasepuravikest korraliku prae. Teisi kivipuravikke tuleb veidi oodata, riisikaid veel kauem. See-eest on varasuvel platsis esimesed pilvikud. Kõige varasem meie pilvikutest on hapra õrna viljakehaga purpurpunakas **pehme pilvik**, mis kasvab okasmetsades, eriti kuusikutes. Varasemate hulka kuuluvad veel lehtmetsades **siniroheline pilvik**, kaasikutes **tellispunane pilvik** ja **kasepilvik**, leht- ja okasmetsades **mage pilvik** ning okasmetsades **vahapilvik**. Enamik ülejäänud pilvikuid on südasuvised seened.

Suve hakul hakkab niitudel kasvama õrna beežika viljakehaga aromaatne **aasnööbik** (20. joon.), mis loob ilusaid «nõiaringe». Rohukamar on selliste ringide kohal tavaliselt tumeroheline, nii et seenekoht on juba kaugelt näha. Ka aasnööbikuist saame maitsva pannitäie seenerooga, kuigi see seen on vintskevõitu. Paremini sobib ta kuivatatult seenepulbrina suppide maitsestamiseks. Aasnööbik on meie kuivataluvamaid seenelaike, ta kasvab kuivadel aruniitudel isegi kõige põuasematel suvedel. Tõsi küll, sellistes tingimustes kuivab viljakeha tihti läbi, kuid vihma saabudes elustub taas ja kasvab edasi. See kogu nööbikute perekonnale (ja mitmele lähedasele perekonnale) omane huvitav kohastumuslik iseärasus laseb neil just suvise põua ajal hästi kasvada. Niisugustest liikidest kasvavad varasuvel veel näiteks **kraenööbik** ja **okka-roisknööbik** (17. joon.), millest oli juttu juba hiliskevadiste seente peatükis (vt. lk. 17). Mõlemat liiki võib juulikuus leida kõikjal okasmetsades maapinda katval okkavaibal sadadesse ja isegi tuhandetesse ulatuvate kogumikena. Olenevalt vihmarohkusest võib neid kohata veel hilissügiselgi.

18. joon. Metskõrges

19. joon. Valge psatürell

20. joon. Aasnööbik

21. joon. Pöördlehtrik

22. joon. Arušampinjon

23. joon. Punakas narmasnutt

Lihakamatest seentest kasvab varasuvel okasmetsades ja eriti kuivadel nõmmealadel **pöördlehtrik,** kuni 10-cm läbimõõduga punakaspruuni kübara ja sama värvi jala ning pikalt jalale laskuvate kollakasvalgete eoslehekestega söögiseen (21. joon.). Niisketes metsades ja võsastikes on varasuvel tüüpiline ja rohkearvuline metskõrges (18. joon.).

Varasuvel võime tavaliselt korjata ka šampinjonide tuntumat esindajat — **arušampinjoni** (22. joon.), mis kasvab huumusrikkal pinnasel (karjamaadel, karjakoplites jm.). See lühikese rõngastatud jalaga valge lihakas seen, mille eoslehekesed on algul ereroosad, hiljem mustad, äratab seenelistes kaksipidiseid tundeid: ühed peavad teda maitsvaks delikatessiks, teised aga suhtuvad temasse kui sitaseenessé äärmise põlgusega. Tasuks siiski proovida, enne kui jalaga lüüa! Ega maailmas šampinjonikasvatus nii populaarne poleks, kui seen seda ei vääriks...

Varasuvi on seeneriigis aeg, mis manitseb tõsisele ettevaatusele. Nimelt hakkab jaanipäeva paiku parkides ja lehtmetsades kasvama üks mürgisemaid seeneliike, muskariinimürgitust põhjustav **punakas narmasnutt** (23. joon.). Tema noorena üleni valgeid keegelja kujuga viljakehi võib vilumatu seeneline kergesti korvi pista mõne hilise kevad-võluheinjku või isegi esimeste pilvikute pähe. Vanemana on punakas narmasnutt selgesti äratuntav: tema ebameeldiva lõhnaga valkjaspruunid lihakad viljakehad on lihapunakate laikudega, päris vanad viljakehad aga üleni pruunikaspunased, kuni 10-cm läbimõõduga seenekübar on

iseloomuliku nutja kuni kellukjas-koonusja kujuga ning pealt narmaskiuline (nimetus «narmasnutt»!), eoslehekesed on oliivpruunikad. **Kevad-võluheinik jääb lõpuni üleni valgeks, on jahulõhnaga ning sileda ja palja kübaraga.** Punaka narmasnuti klassikaliseks leiukohaks Eestis on Tartu linn. Juba 1930. aastatel leidis seda seent Tähtvere ja Raadi pargis rohkesti kasvamas eesti vanema põlve mükoloog Nikolai Witkowsky. Punakat narmasnutti on massiliselt ka Tartu Toomemäel, Tallinna parkides ja kalmistutel, palju kasvab teda Pärnumaal Audru pargis ning teisteski Eestimaa parkides. Punakas narmasnutt kasvab Eestis kindlal ajavahemikul, umbes kuu aja jooksul juuni teisel ja juuli esimesel poolel, nii et tõelist suvist ja sügisest seenekorjajat ta oma olemasoluga ei ohusta.

Südasuvi

Varasuvine seenevaegus asendub tavaliselt juba juuli lõpul või augusti algul pilvikute ja puravike rohkusega, mis tähistabki südasuvist seeneaega Eestimaal. Kuid nii on see ainult vihmarohkel suvel. Kui juunis ja juulis tuleb ette kestvat põuda, ei meelita isegi rohked vihmad augusti algul kuigi palju seeni kasvama. Ju vist on põhjus selles, et kuumade kuivade suvepäevadega kuivab seeneniidistik nii läbi, et isegi vihmade tulekul augustis ei produtseeri ta kohe suuremal hulgal viljakehi. Taolistel juhtudel kulub mitu nädalat või isegi kuu seente toibumiseks. Siis juhtubki, et südasuvised seeneliigid jäävad septembri algul jalgu hilissuvistele või isegi sügisestele. Sel juhul tekib vihmaste ilmade jätkumise korral septembris n.-ö. seeneuputus, kasvavad koos nii suvised kui ka sügisesed liigid. Kuid mingem tagasi juuli lõppu ja vaadakem, mis siis normaalse suve korral metsas silma hakkab.

Kõigepealt muidugi **pilvikud.** Juuli lõpp ning kogu augustikuu on meil seeneriigis alati olnud pilvikute kuu. Pilvik on ammustest aegadest saadik tuntumaid ja armastatumaid seenepere-kondi. Rahva seas on teda tuntud ikka kui perekonda, tavaliselt ei ole vaevutud mõtlema pilvikuliikide üle. Ja vaevalt paljud seenesõbrad teavadki, et Eesti metsades leidub tublisti üle poolesaja pilvikuliigi (Tõnis Leisneri 1973. aastal ilmunud raamatu «Eesti pilvikud» 39 liigile on viimase aastakümne jooksul tulnud rohkesti lisa). Õige seeneline ei tohiks sugugi nii ükskõikselt mööda minna pilvikute liigi küsimusest. Ta peaks õppima pilvikuid eristama, sest sellest, millise liigiga tegemist, oleneb suurel määral nende toiduks tarvitamine. Kibedamaitselisi pilvi-

kuid tuleb tingimata kupatada, seda enam, et nende seas on toorelt mürgiseid liike. See tundub võib-olla üllatav — pilvikud ja mürgised! Nii see aga paraku siiski on: kirbe, habras, ruske ja haisev pilvik põhjustavad värskelt tarvitatuna üsna kenakese kõhuvalu ja igatpidi paha olemise (surmaohtu muidugi pole). Kupatatult on needsamad liigid täiesti ohutud. Kõiki pehmemaitselisi pilvikuid võib ja ongi ainuõige panna pannile värskelt: saate hoopis teistsuguse aroomi ja maitsega seeneprae kui kupatatud seentest.

Just pehmemaitseliste hulka kuulubki meie kesksuviste pilvikute kullafond: männikutes (nii kuivades kui ka rabastuvates) kasvavad hulgi **tuhmuv** ja **soopilvik** (24. joon.), kuusikutes **veinpunane, vaha-** ja **pehme pilvik** ning **ereda pilviku punane teisend,** lehtmetsades **mage, kase-** ja **kollane pilvik** ning **ereda pilviku roheline teisend.** Rohket toodangut annavad eeskätt tuhmuv, veinpunane ja soopilvik.

Kibedatest sageli esinevatest liikidest kohtame augustikuus kuusikutes **kuusepilvikut,** männikutes **habrast, kirbet, verevat ja mustjat pilvikut,** kaasikutes **kahkjat pilvikut.**

Pilvik on lehikseente hulgas väliselt varieeruvamaid seeneperekondi üldse. Tõeline seeneriigi kameeleon on näiteks ere pilvik, olles kasvukohast olenevalt tumepunane, pruun või oliivroheline kõikides nende värvuste vahelistes üleminekutoonides ja omavahelistes kombinatsioonides. Pilvikute liigini määramine nõuab suuri kogemusi ja kestvaid vaatlusi looduses. Praktilisele seenesõbrale piisab toore seene maitsmisest metsas: kui keelel kõrvetab, tuleb seent kupatada, kui mitte, võib tarvitada värskelt.

Peale pilvikutekuu on augustikuu ka puravikukuu. Augustis saab seeneriik valitseja, milleks on ikka ja alati peetud soliidset ja asjalikku **kivipuraviku** perekonda, seenesõprade lemmikut. Kivipuravikke on Eestis leitud 11 liiki. Seenelised tunnevad neid kõiki kivipuravikuna. Neile on iseloomulik tiheda võrkja mustriga kaetud jäme jalg. Lähemal uurimisel eristuvad kivipuravike liigid üksteisest üsna hästi, mitmed neist «valitsevad» seejuures veel «oma» metsa, näiteks kastanpruuni värvusega **männi-kivipuravik** männikuid, tumepruun **harilik kivipuravik** kuusikuid, helepruun **kõivu-kivipuravik** kaasikuid, oliivpruun **tamme-kivipuravik** tammikuid. Kui kolm esimesena nimetatud liiki on laialt levinud üle kogu Eesti, siis tamme-kivipuravik on küll Lääne-Eesti laialehiste metsade üks karakterseeni. Lääne-Eesti ja saarte lubjarikastes lehtmetsades on laialt levinud ka **võrk-kivipuravik,** mis peale oma väga heleda pruunika kübara erineb teistest kivipuravikest veel silmatorkava, üle kogu jala ulatuva võrkja

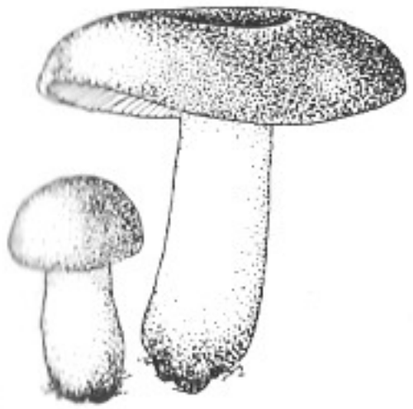

24. joon. Soopilvik

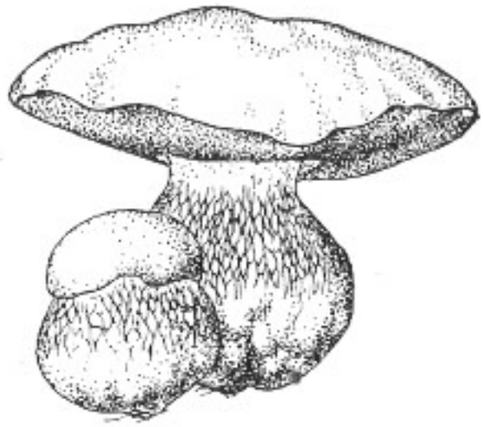

25. joon. Saatana-kivipuravik

mustri poolest (teistel liikidel on see vaid jala tipus või ülemisel poolel). Saaremaa laialehistes metsades pole eriti haruldane ka mürgine **saatana-kivipuravik** (25. joon.), Eesti puravikuliste seas tänini ainuke ohtlikult mürgine esindaja. See väliselt kaunis seen — helehall kübar ning karmiinpunased poorid ja jalg — võib põhjustada tõsiseid seedehäireid ning tema mürgised omadused ei kao ka kupatamisel. Muide, mürgitust võib kupatamata kujul tarvitatuna põhjustada ka tamme-kivipuravik, kuigi kaugeltki mitte kõigil inimestel, kupatamine muudab selle liigi aga ohutuks. Viha maitse tõttu on söögiks kõlbmatud **mõru, kollane** ja **mõhk-kivipuravik.** Ega see kivipuravik nii ohutu seeneperekond olegi, nii et tasub küll vaeva näha eri liikide selgekstegemisega!

Kivipuravik on omamoodi kapriisne seeneperekond, massiliselt loovad liigid viljakehi mitmeaastaste puhkeperioodide järel. Seepärast ei ole mitte iga aasta kivipuravikuaasta, vahel võib selleks olla isegi vaid iga viies aasta. Ju siis ei maksa kohe, kui kivipuravik igal aastal (või aastatel) vanasse heasse seenekohta ei ilmu, arvata, et seen sealt nüüd lõplikult kadunud on.

Koos kivipuravikega kasvab augustikuises kasemetsas rohkesti **kasepuravikke** ning neile lähedasi liike — **mustjat** ja **valget** puravikku, männikutes aga on massilised **lamba-** ja **võitatik** (26. joon.).

Südasuvel kasvavad edasi mitmed juba suve hakul ja isegi kevadel kasvama hakanud seened — nööbikud, kukeseened, šampinjonid, kännumamplid, kollanutid jt. Juulis ja augustis võib kõikjal kohata Eesti tavalisemaid lehikseeni — **tavavahelikku,**

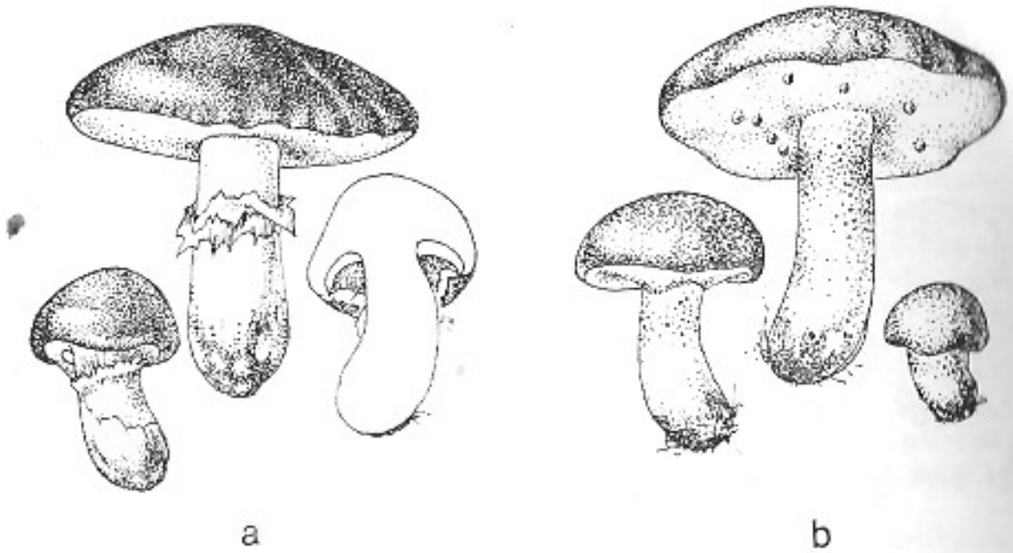

26. joon. *a* — võitatik, *b* — lambatatik

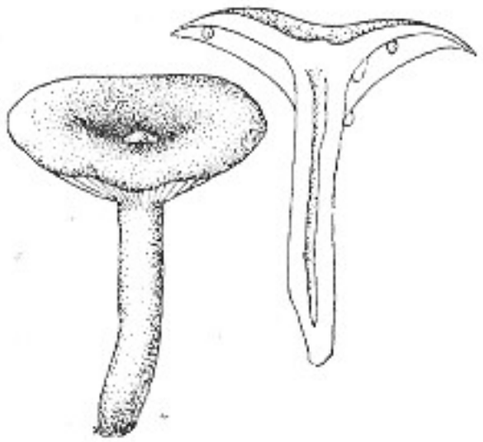

27. joon. Väävelriisikas

tavalehtrikku, lakkrupikut, rõngata kärbseseent ja **lillat mütsikut.** Need seeneliigid kasvuaega edaspidi enam ei vali, nad kasvavad hilissügiseni.

Südasuvel hakkavad kasvama juba ka paljud tüüpilised sügisseened: haava- ja pomerantspuravik, liivtatik, rohekas sametpuravik, pihkane ja männiliimik, kännu- ja piimmütsik, timpnarmik, pruun ja kollane kärbseseen, pisarhebel, valge ja haisev limanutt, lõhnav ja nuijalg-lehtrik, punakas puiduheinik jt.

Augustis ärkavad ka riisikad. Kuigi peamine riisikaaeg on

veel üsna kaugel, on vihmarohke suve korral tihti juba südasuvel väga produktiivsed männi-, tõmmu, väävel-, hallipiimane ja kahkjas riisikas. Meie varasemaid riisikaid, mis sageli juba juuli lõpul (erandjuhtudel isegi juunis) lehtmetsades välja ilmub, on kahtlemata **väävelriisikas** (27. joon.) — pisike kollakas või beežikas vähelihakas seeneke, mille piimmahl värvub veerand kuni poole tunni jooksul väävelkollaseks ja millest eoslehekestele tekivad kollased laigud.

Hilissuvi

Kuidagi märkamatult, tasahiljukesi saab augusti lõpul südasuvest hilissuvi oma sirtsusirina, kasteküllaste jahedate hommikute ja vihmasagaratega. Aasal on lõppenud südasuvine lillepidu, metsas vaikinud lindude laulukoor. Septembri algul teeb suvi sügisele tihti esimesed silmaga nähtavad järeleandmised, suverohelusse hiilib vargsi sügiskollast. Kuid päris järeleandmisest ei saa veel juttugi olla, kalendrisuvi ju kestab. Nii mõnedki päevad on veel suviselt soojad ja päikesepaistelised. Kui vihma tuleb ja kui ka südasuvi polnud liialt põuane, on hilissuvi just selline, nagu on vaja ühele korralikule ja ilusale seeneajale. On ju hilissuvi, eriti septembri esimene pool, meie suvise-sügisese seenehooaja tipp. Niisiis, suurel looduse ballil jätkub pidu, sedapuhku tõeline seenepidu!

Esimesed hilissuvised peolised on kärbseseened. Ikka esimeste seas ilmub **punane kärbseseen,** särav, uhke, ahvatlev! See kaunitar hoolitseb kangema kraami eest peolaual: tema söömine paneb inimese purju nagu viinajoominegi. Mõnede põhjamaa rahvaste hulgas on üsna levinud joovastava vägijoogi valmistamine punasest kärbseseenest. Kuid proovida siiski ei soovita, jätame selle vägijoogi metsapeolistele enestele, inimesele on seenes sisalduvad joovastava toimega ained mürgid, mis tekitavad peale joobeseisundi ja muudpidi pahaolemise ka kestvamaid tervisele kahjulikke nähte. Mürkseene musternäiteks, nagu rahvas läbi aegade on arvanud (kärbseid ikkagi tapab!), punast kärbseseent küll pidada ei saa, sest kärbseseente seas on palju mürgisemaid esindajaid.

Hoopis tagasihoidlikuma tualetiga kui punasel kärbseseenel esineb metsa seenepeol **roosa kärbseseen** (28. joon., *a*). See okasmetsas kasvav roosakaspruuni või -halli valgetäpilise (mitte alati!) kübaraga seen näeb välja nagu kärbseseen ikka — rõngas jalal ja jala muguljas alus loori jäänustest vöödiline. **Kõikidest teistest kärbseseentest erineb roosa kärbseseen roosaka või**

a

b

28. joon. *a* — roosa kärbseseen, *b* — panter-kärbseseen

punaka seeneliha poolest. Punakas ilme on kogu viljakehal vähemalt laiguti ka väljaspool, eriti tigude poolt näritud paigus ja muudes vigastuskohtades. Milleks seda kärbseseent siis nii esile tõsta? Aga sellepärast, et tegemist on hea söögiseenega, kuigi tinglikult söödavaga, s. t. kupatamata seene söömine suurtes kogustes võib mõnedel inimestel kerget mürgitust põhjustada. Seen sisaldab hemolüütilise toimega (punaseid vereliblesid lagundavat) mürkainet, mis keevas vees lahustub. **Roosat kärbseseent korjaku söögiks üksnes need, ke's on absoluutselt veendunud määrangu õigsuses!** Põhjust hoiatuseks on enam kui küllalt: roosa kärbseseenega on väliselt sarnane väga mürgine (kuigi enamasti mitte surmav) kollakaspruuni kübaraga **panter-kärbseseen** (28. joon., *b*), mida kohtame okasmetsades juba septembri algul. Panter-kärbseseenel ei ole kunagi kusagil roosat ega punakat tooni, seeneliha on ka vanemast peast lumivalge. On veel teinegi väga hea eristamistunnus: panter-kärbseseene kübar on selgelt ja jämedalt rihvelja servaga, roosal kärbseseenel aga sile. Peale selle on roosa kärbseseen panter-kärbseseenest tavaliselt robustsem, lihakam. Eriti ettevaatlik tuleb olla noorte roosade kärbseseentega, millel seeneliha pole veel jõudnud küllaldaselt roosastuda. **Igal juhul jäetagu kõrvale kõik seened, millel roosakas värvus pole selgelt nähtav!**

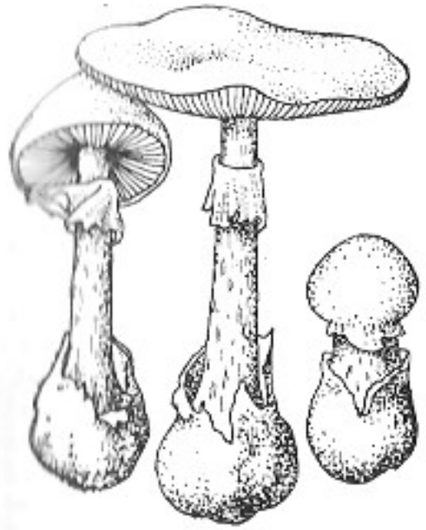

a

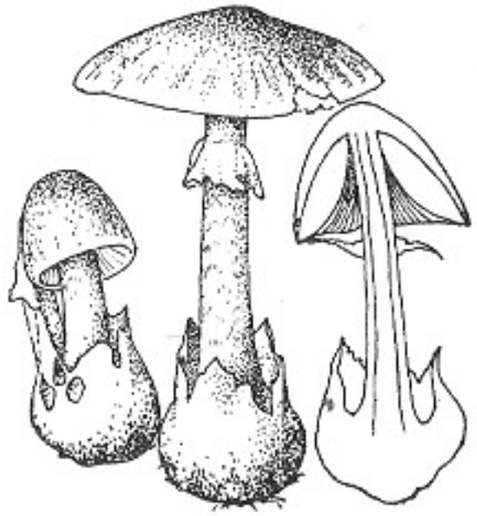

b

c

29. joon. *a* — valge kärbseseen, *b* — roheline kärbseseen, *c* — metssampinjon

Põhjamaa varjuka kuusemetsa samblases süles hakkab septembri algul kasvama tõeline seeneriigi kaunitar — üleni valgesse riietatud, sale, sihvakas, tagasihoidlik, karge, külm nagu põhjamaa asukale omane, kuid siiski veetlev ja sarmikas oma lihtsuses. See kaunitar on **valge kärbseseen** (29. joon., *a*). Tema

sarm on aga täis salakavalust, ta on sajandite vältel oma arvele kogunud sadu ohvreid kogu maailmas. Eestimaa pole erand, kuigi ohvreid saab meil õnneks vaid näppudel üles lugeda. Mitte asjata ei pannud Heino Pars oma filmis «Operaator Kõps seeneriigis» selle kaunitari okasroosidest trellide taha. Jaa, halva iseloomustuse annab inimsugu ühele seeneriigi mürgiseimale esindajale, valgele kärbseseenele: erakordselt toksiliste ühendite falloidiini ja amanitiini inimest surmav kogus mõõdetav sadades milligrammides (sisaldub kindlasti juba ühesainsas viljakehas!); esmaste mürgitustunnuste avaldumise pikk aeg — 8...24 (40) tundi; pöördumatud kahjustused maksas, peamises inimese ainevahetust reguleerivas organis; surm 55% mürgitusjuhtumitest. Selline iseloomustus ühele seenele peaks küll manitsema tõsisest tõsisemale ettevaatusele, ometi on traagilisi juhtumeid olnud. Ja põhjus — valge kärbseseene ärasegamine šampinjoniga, maitsva söögiseenega. Kuulutagem siis siinkohal veel kord maha: **valgel kärbseseenel on jalal rõngas ja jala alusel avar kotjas tupp, jalg on ebemeline, viljakeha üleni muutumatult valge; šampinjonidel on eoslehekesed juba noorelt roosad või hallid, hiljem pruunikasroosad, šokolaadpruunid kuni peaaegu mustad, tupp puudub (rõngas on küll olemas!), jalg on alati täiesti sile** (29. joon., *c*). Neile, kes seda erinevust endale kuidagi selgeks ei suuda või ei vaevu teha, ei oska küll muud soovitada kui loobumist vähemalt kõigi valgete seente korjamisest. Valge kärbseseen on Eestis sage seen, kuid massiliselt esineb teda tavaliselt üle mitme aasta.

Laialehistes metsades, eriti Lääne-Eestis ja Saaremaal, kasvab teine surmatoov kaunitar — **roheline kärbseseen** (29. joon., *b*). See hallikasrohelise kübaraga lihakas seen, millel on olemas kõik tüüpilise kärbseseene põhitunnused nagu valgel kärbseseenelgi, pole Eestis samuti kuigi harv. Mõnes talle sobivas kasvukohas, näiteks Saaremaal Viidumäe looduskaitsealal, Abruka saarel jm., võib teda kohata lausa massiliselt. Rohelise kärbseseene ärasegamine šampinjonidega pole tema silmatorkavalt rohelise värvuse tõttu ilmselt võimalik, ometi aga korjatakse teda söögiseene pähe. Lääne-Euroopa maades on ka tema nõudnud sadu inimohvreid.

Kuid mingem nüüd meeldivama teema juurde! Rohtunud metsaservades, metsalagendikel, teeservades, maanteevallidel, võsastikes, ka vanades aedades võib seeneline hilissuvel sattuda ootamatule üllatusele: rohust kõrguvad teie ette äkki hiiglaslikud «vihmavarjud», mõnikord isegi 40-cm läbimõõduga ja niisama kõrged. Seeneline, kes kohtab neid suursuguseid seeni, on tõesti õnnega koos, sest ega neid igal sammul leida olegi. Aga kui juba on, siis tavaliselt ikka hulgakaupa koos, nii paarikümne

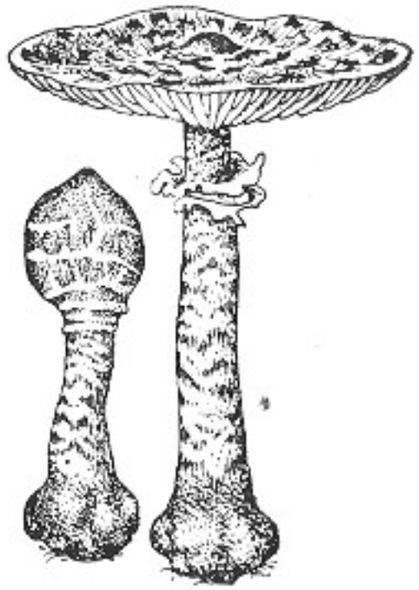

30. joon. Suur sirmik

ringis. Tegemist on tõelise seendelikatessiga — **suure sirmikuga** (30. joon.). Maitsev on ta vaid värskelt, jahu ja munaga paneeritult üsna kergelt praetuna. Selliselt valmistatud seeneroog ei jää palju maha tõelisest karbonaadist, nii et ega seda praadi asjata nimetata seenešnitsliks. Praegu on suure sirmiku kuulsus juba üsna levinud ja tahaks loota, et ükski seeneline teda enam jalaga ei löö, nagu tehti aastaid tagasi. Suurel sirmikul on vatja seenelihaga kübar, mida valkjaspruunikal põhjal katavad suured hallpruunid soomused. Jalg on samuti pruunidest soomustest kirju ja rõngaga. Argu viimane tunnus ehmatagu kedagi, rõnga olemasolu ei räägi veel midagi seene söödavusest või mürgisusest. Loodetavasti on need ajad möödas, mil kõiki rõngaga seeni põlastati.

Suurel sirmikul on ka väiksem vend — **safransirmik**, mille kübara läbimõõt ei ulatu üle 15 cm. Tema seeneliha muutub puute- ja murdekohtadel kiiresti safranpunaseks. Safransirmik kasvab samades kohtades kus suur sirmik, kuid tihti ka päris metsas. Eriti armastab ta kuuse naabrust. Tihti võib teda leida raudteeäärsetes kuusehekkides. Söödavuselt ei jää safransirmik suurest sirmikust millegi poolest maha.

Vaevalt on linlast, kes pole märganud haljasaladel, parkides ja prahipaikadel kõrguvaid valgeid «küünlaid». Need munajas-ovaalse soomuselise kübara ja rõngastatud jalaga seened on **soomustindikud** (31. joon., *a*), värskelt praetuna ja eriti marineerituna maitsvad söögiseened. Tindik on kiiresti arenev seen ja

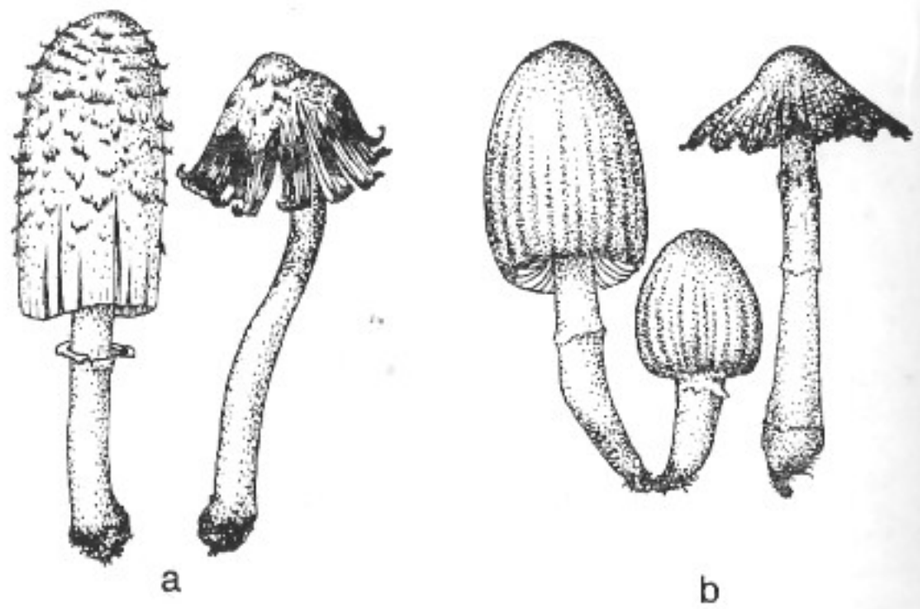

31. joon. *a* — soomustindik, *b* — voltjas tindik

vananeb juba mõne päevaga. Vananemise tunnuseks on algul roosatav, hiljem mustuv ja tintjat vedelikku tilkuv kübar. Niisugused seened muidugi enam toiduks ei kõlba. Lõpuks jääb kogu seenest rohule vaid must tintjas laik (sellest ka nimetus «tindik»). Nimi õigustab tema kandjat täiesti: erimenetluse teel saab sellest seenest edukalt tinti valmistada. Peale soomustindiku kasvab aedades ja parkides, aga ka metsateedel ja -lagendikel sageli **voltjas tindik** (31. joon., *b*), hallika voldilise kübaraga seen, mis kasvab põõsasjalt koos. Metsades kasvab suurte kogumikena **sätendav tindik.** See seen on voltjast tindikust väiksem ja õhema seenelihaga, pruun, teraliselt helkiv. Ka kaks viimati nimetatud liiki on söödavad, kuid siia juurde käib omapärane kommentaar: nende söömisel ei tohi pruukida alkoholi! Alkoholi toimel aktiviseerub tindikutes sisalduv mürkaine ja inimene muutub näost algul punaseks, seejärel lillaks. Sellised sümptoomid ilmnevad mõnikord juba paarkümmend minutit pärast seene söömist. Kaasneb kehatemperatuuri tõus ja südamekloppimine, seedehäireid ei ole. Need nähud kaovad üsna lühikese aja pärast. Hilisemal alkoholi pruukimisel pole seent enam süüa vajagi, et tekiks samasugune reaktsioon. Muidugi ei jää see häda külge eluks ajaks ega ole ka eluohtlik.

Linnaparkides kasvab hilissuvel (tegelikult hakkab kasvama juba südasuvel) linlaste üks meelisseeni — **linnašampinjon**

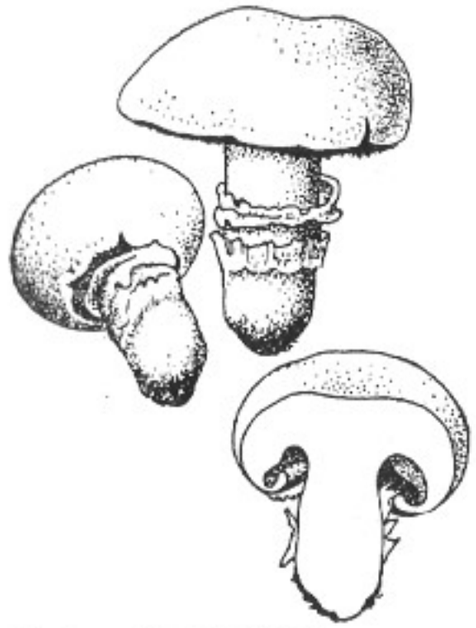

32. joon. Linnašampinjon

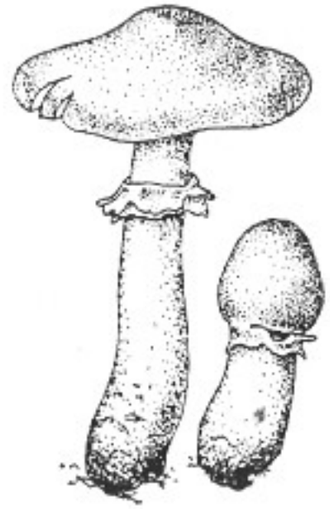

33. joon. Kitsemampel

(32. joon.), kompaktne, lihakas, maitsev ja suur. Seda söögiseent, mille eoslehekesed on vanusest olenevalt ereroosad või šokolaadpruunid ja mille seeneliha lõikepinnal roosakaks muutub, saab ju kätte ilma suurema jalavaevata, otse südalinnast!

Linnaseentest rääkides ei saa märkimata jätta uut, meie aja probleemi, mis peaks iga linnas seenel käija tõsiselt mõtlema panema. Nimelt reageerivad seened järjest süvenevale keskkonna saastumisele omamoodi: nad akumuleerivad keskkonda sattunud raskmetalle, mis on inimorganismile mürgised. Seente viljakehadesse koguneb eriti palju pliid, mangaani ja molübdeeni. Loomulikult on probleem laiem, linnade kõrval on see aktuaalne tervetes suurtes tööstuspiirkondades ning muidugi ka magistraalteede vahetus läheduses. Seepärast tuleks edaspidi hoopis loobuda seente korjamisest mainitud piirkondades. Kahju küll maitsvatest tindikutest, linnašampinjonidest ja maanteekraavis kasvavatest suurtest sirmikutest, kuid tervis on tähtsam!

See väike kõrvalepõige ei tohiks metsas seenelkäimise isu ära võtta. Nagu mainitud, on hilissuvi enamasti meie seenerikkaim aeg. Ilmuvad lehtrikud, kõrgesed, liimikud, napsikud, mamplid, vahelikud, narmikud, rupikud ja paljude teiste seeneperekondade esindajad. Kõigi nende kõrval on põhjust esile tuua üht liivastes männimetsades massiliselt kasvavat hilissuvist seent — **kitsemamplit** (33. joon.). Seda väga maitsvat söögiseent kasvab

näiteks Kagu-Eesti männikutes küll nii rohkesti, et autokoormategagi ei jõua ära vedada. Üleni ookerkollane lihakas viljakeha, keskpaigas omapärase hõbedase (mõnikord lillaka) härmakirmega mütsjas kübar, rõngastatud jalg — sellisena leiab seeneline kitsemampli metsast. Seen on söödav kupatamata, kuid kipub pahatihti olema ussitanud.

Hilissuviste söögiseente kõrval tuleb tähelepanu juhtida ka mõnele mittesöödavale seenele, mis võivad kogu seeneprae ära rikkuda. Nii kohtame hilissuvel kännuseentest juba kevadel tuntuks saanud mürgist **sälk-kollanutti**, uue liigina aga roostepruuni **viha tulinutti**. Puravike korjamisel võib eriti ebameeldiva üllatuse valmistada **sapipuravik**, mis on pealt vaadates päris hariliku kivipuraviku nägu. Et sapipuravik kivipuravike hulka ei satuks, tuleb puravikule ka kübara alla vaadata: sapipuravikul on torukeste kiht alati roosa, ainukesena kõigi puravikuliste hulgas. Lisaks sellele on võrk sapipuraviku jalal jäme ja robustne võrreldes kivipuraviku valge peene võrguga. Kui nende tunnuste otsimine asjasse selgust ei too, aitab kindlasti maitsmine. Ei ole vist seente hulgas vihama maitsega liiki, kui seda on sapipuravik!

Varasügis

Varasügis ja tihti isegi südasügis on meil seente poolest hilissuvega üsna sarnased. Tõsi küll, pilvikuid jääb sügisel metsas järjest vähemaks ja vähemaks. Kui august on pilvikute kuu, siis septembrit võib täie õigusega pidada **riisikate** kuuks.

Septembri teisel poolel kohtame kõiki riisikaliike; neid on Eestis teada tublisti üle poolesaja. Lajaft on levinud **tõmmu riisikas**, paljude seenesõprade üks meelisseeni. Neid kompaktseid tihedalihalisi oliivmustjaid riisikaid, millel on põletavalt kibe valge piimmahl, peidab kuusemetsa samblasüli ning ka leht- ja segametsade prahine kõdukiht (eriti noorte kuuskede all) hulgi. Noore seene leidmiseks sambla või varise alt — aga just sellises eas seened on marineerimiseks eriti hinnatavad — ei piisa enamasti isegi seenelise teravast pilgust, on vaja lausa erilist vaistu, et prahist mügariku või samblakuhila all peituvat «tõmmukat» aimata. Kõikjal kohtame varasügiseses seenemetsas üleni paksult limast violetjashalli **tavariisikat**. Niiskemates kuusemetsades uhkeldab **kollariisikas** e. **võiseen**, mida kohati võib lausa kamaluga kokku ajada. Lehtmetsades rõõmustavad seenelist **valge, taker-** ja **rädiriisikas**, kaskede all kuivades metsades **liharoosa** vöödiline **kaseriisikas** ning valkjas vöötideta **haberiisikas**,

Seente fenospekter

Alljärgnev tabel annab ülevaate käesolevas raamatus käsitletud liikide viljakehade esinemisajast. Liigi viljakehade esinemisaega näitab pidev joon, katkendjoon aga tähistab ajavahemikku, millal neid leidub vähearvukalt. Rooma numbritega on tähistatud kuud. Iga kuu on jaotatud kolmeks dekaadiks. Seenkonna aastaajalised aspektid, s.t. seenkonna väline ilme igal aastaajal, on esitatud eri värvi taustal: kevadised kollasel, suvised rohelisel, sügisesed punasel ja talvised sinisel. Iga aastaaeg on jaotatud kolmeks; need on tähistatud järgmiste lühenditega: VK — varakevadine, SK — südakevadine, HK — hiliskevadine; VS — varasuvine, SS — südasuvine, HS — hilissuvine; VSü — varasügisene, SSü — südasügisene, HSü — hilissügisene; VT — varatalvine, ST — südatalvine, HT — hilistalvine. Kuna seenkonna aastaajalised aspektid on eristatud viljakehade ilmumise ja kadumise fenoloogiliste seaduspärasuste alusel, ei lange nende vaheldumine arusaadavalt alati kokku aastaaegade kalendaarse vaheldumisega. Olenevalt ilmastikutingimustest ei ole igal aastal loomulikult võimalik kõiki nimetatud aspekte eristada.

Lumekõrges – *Collybia nivalis* (Luthi et Plomb) Moser
Lumetõmmuk – *Phaeogalera oedipus* (Cooke) Romag.
Urvaliudik – *Ciboria amenthacea* (Fr.) Fuckel
Kobarlõhkik – *Encoelia fascicularis* (Fr.) P. Karst.
Verev karikseen – *Sarcoscypha coccinea* (Fr.) Lamb.
Kuuse-käbikõrges – *Strobilurus esculentus* (Fr.) Sing.
Männi-käbikõrges – *S. stephanocystis* (Hora) Sing.
Kibe käbikõrges – *S. tenacellus* (Fr.) Sing.
Kevad-punalehik – *Entoloma vernum* Lundell
Säraliudik – *Caloscypha fulgens* (Fr.) Boud.
Pigiliudik – *Pseudoplectania nigrella* (Fr.) Fuckel
Limatünnik – *Sarcosoma globosum* (Fr.) Casp.
Suur mügarliudik – *Sclerotinia tuberosa* (Fr.) Fuckel
Nanfeltiell – *Nannfeldtiella aggregata* Eckbl.
Kevad-kollaliudik – *Octospora fusispora* (Berk.) Brumm.
Käbimütsik – *Mycena strobilicola* Favre et Kühner
Kevadkogrits – *Gyromitra esculenta* (Fr.) Fr.
Hiidkogrits – *G. gigas* (Krombh.) Cooke
Kogritsliudik – *Discina perlata* (Fr.) Fr.
Mürkelliudik – *Disciotis venosa* (Fr.) Boud.
Kurrel – *Ptychoverpa bohemica* (Krombh.) Boud.
Ümarmürkel – *Morchella esculenta* Fr.
Kuhikmürkel – *M. conica* Fr.
Siid-punalehik – *Entoloma sericeum* (Mérat) Quél.
Jäikjalg-kühmik – *Melanoleuca strictipes* (P. Karst.) Murr.
Hiidmürkel – *Morchella elata* Fr.
Kevad-võluheinik – *Calocybe gambosa* (Fr.) Sing.
Okka-roisknööbik – *Micromphale perforans* (Fr.) Sing.
Kilp-punalehik – *Entoloma clypeatum* (Fr.) Kumm.
Valge psatürell – *Psathyrella candolliana* (Fr.) Maire
Metskõrges – *Collybia dryophila* (Fr.) Kumm.
Austerservik – *Pleurotus ostreatus* (Fr.) Kumm.

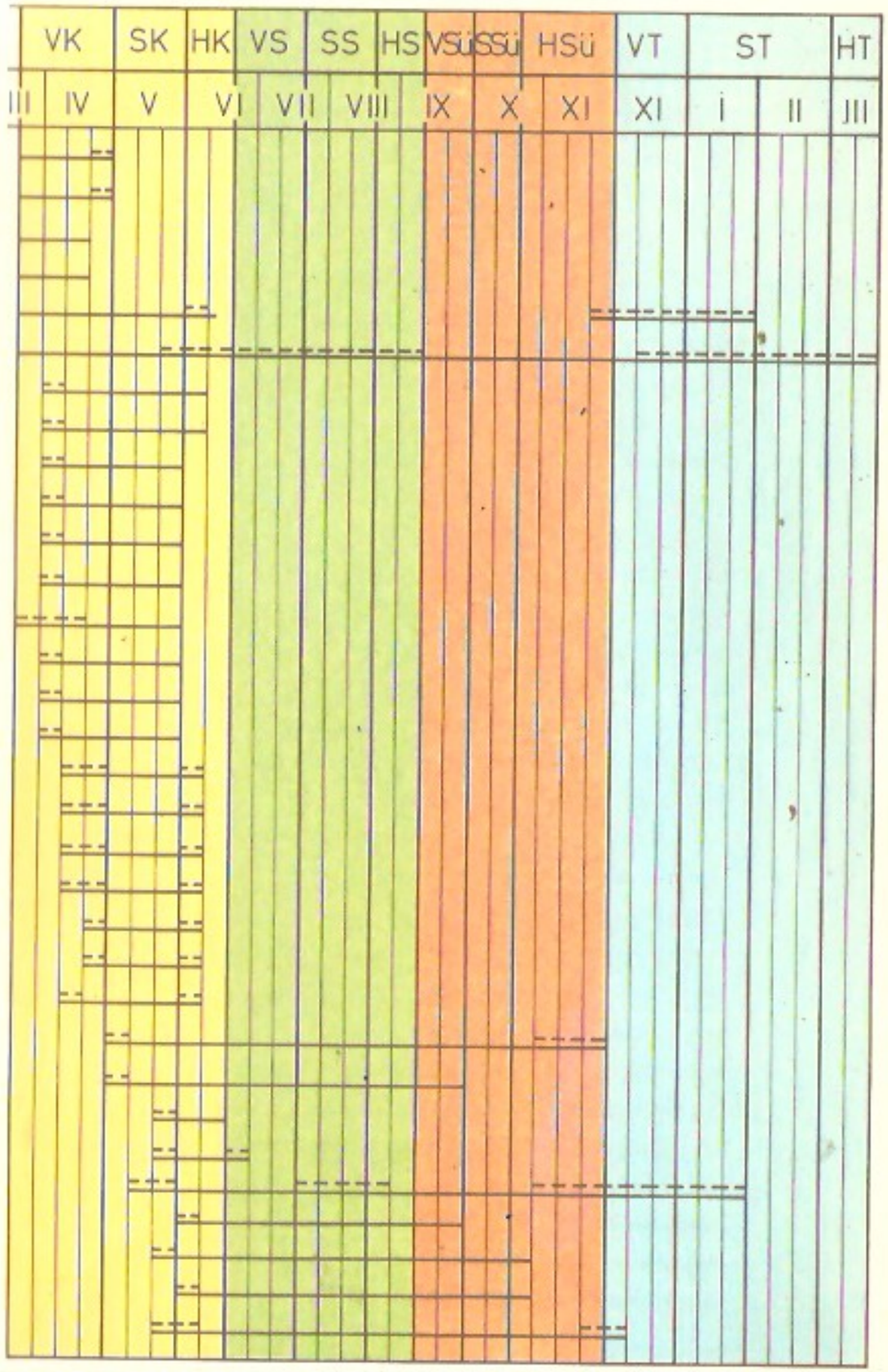

Jõhvnööbik — *Marasmius androsaceus* (Fr.) Fr.
Pehme pilvik — *Russula nauseosa* (Schw.) Fr.
Siniroheline pilvik — *R. cyanoxantha* (Pers.) Fr.
Tellispunane pilvik — *R. velenovskyi* Melz. et Zv.
Kasepilvik — *R. aeruginea* Lindbl. ap. Fr.
Mage pilvik — *R. vesca* Fr.
Vahapilvik — *R. puellaris* Fr.
Aasnööbik — *Marasmius oreades* (Fr.) Fr.
Punakas narmasnutt — *Inocybe patouillardii* Bres.
Kraenööbik — *Marasmius bulliardii* Quél.
Pöördlehtrik — *Clitocybe inversa* (Fr.) Pat.
Tamme-kivipuravik — *Boletus luridus* Fr.
Hiid-punalehik — *Entoloma sinuatum* (Fr.) Kumm.
Soomustindik — *Coprinus comatus* (Fr.) S. F. Gray
Haavapuravik — *Leccinum aurantiacum* (St.-Amans) S. F. Gray
Pomerantspuravik — *L. testaceoscabrum* (Secr.) Sing.
Pihkane liimik — *Gomphidius glutinosus* (Fr.) Fr.
Kännumütsik — *Mycena galericulata* (Fr.) S. F. Gray
Piimmütsik — *M. galopoda* (Fr.) Kumm.
Rohekas sametpuravik — *Xerocomus subtomentosus* (Fr.) Quél.
Timpnarmik — *Hydnum repandum* Fr.
Võitatik — *Suillus luteus* (Fr.) S. F. Gray
Lambatatik — *S. granulatus* (Fr.) Kuntze
Kasepuravik — *Leccinum scabrum* (Fr.) S. F. Gray
Harilik kukeseen — *Cantharellus cibarius* Fr.
Arušampinjon — *Agaricus campestris* Fr.
Sälk-kollanutt — *Hypholoma fasciculare* (Fr.) Kumm.
Kelluk-nabaseen — *Xeromphalina campanella* (Fr.) Kühner et Maire
Tuhmuv pilvik — *Russula decolorans* Fr.
Soopilvik — *R. paludosa* Britz.
Veinpunane pilvik — *R. vinosa* Lindbl.
Ere pilvik — *R. xerampelina* (Secr.) Fr.

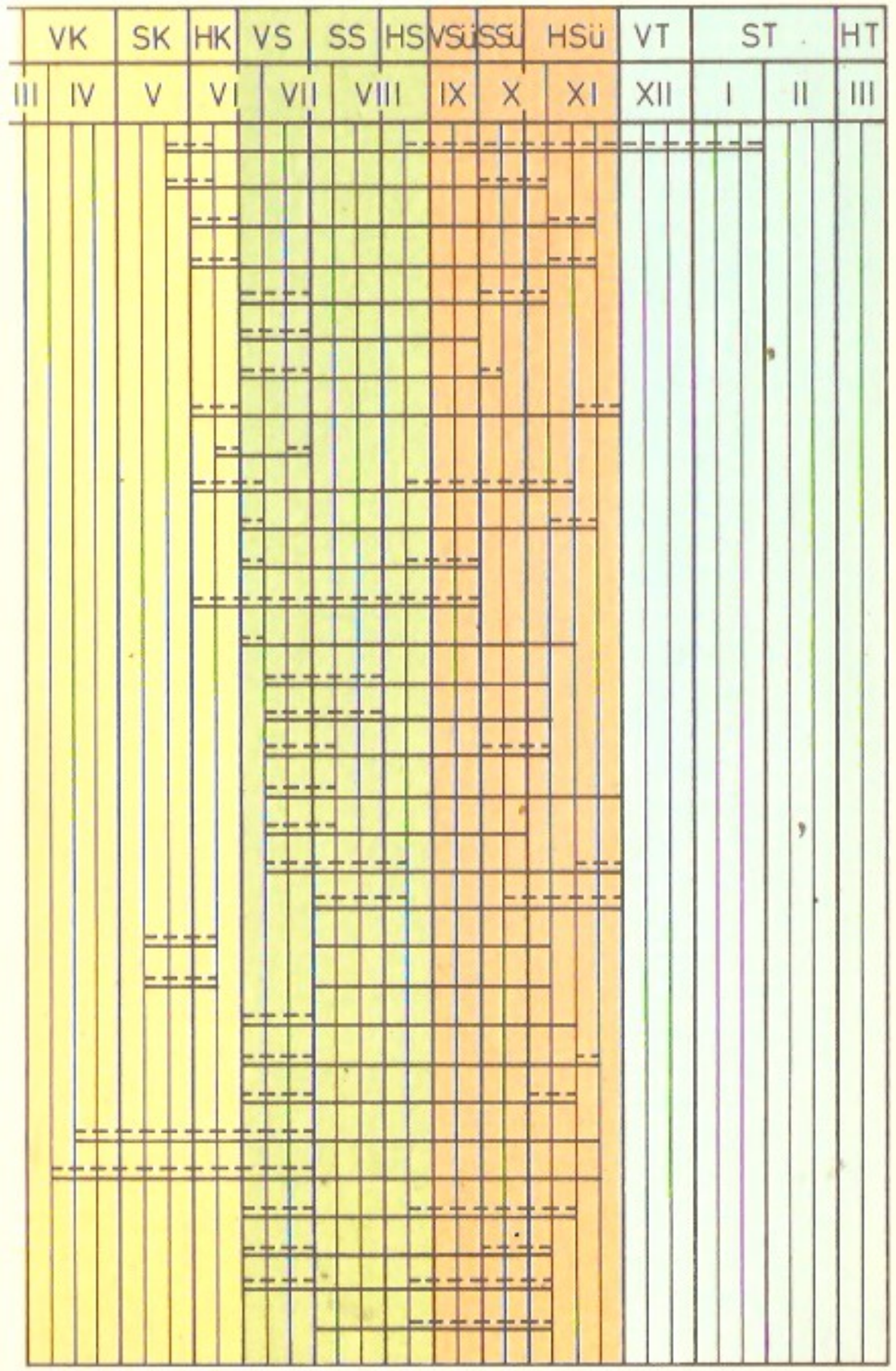

Kollane pilvik – *R. flava* (Rom.) Rom. ap. Lindbl.
Habras pilvik – *R. fragilis* (Fr.) Fr.
Mustjas pilvik – *R. adusta* (Fr.) Fr.
Kahkjas pilvik – *R. pulchella* Borszczov
Lakkrupik – *Laccaria laccata* (Fr.) Berk. et Br.
Lilla mütsik – *Mycena pura* (Fr.) Kumm.
Tavavahelik – *Paxillus involutus* (Fr.) Fr.
Tavalehtrik – *Clitocybe gibba* (Fr.) Kumm.
Mustjas puravik – *Leccinum melaneum* (Smotl.) Pilát et Dermek
Väävelriisikas – *Lactarius thejogalus* (Fr.) S. F. Gray
Hallipiimane riisikas – *L. vietus* (Fr.) Fr.
Lõhnav riisikas – *L. glyciosmus* (Fr.) Fr.
Kamperriisikas – *L. camphoratus* (Fr.) Fr.
Linnašampinjon – *Agaricus bitorquis* (Quél.) Sacc.
Viha tulinutt – *Gymnopilus penetrans* (Fr.) Murr.
Sapipuravik – *Tylopilus felleus* (Fr.) P. Karst.
Kuhik-narmasnutt – *Inocybe fastigiata* (Fr.) Quél.
Liiv-narmasnutt – *I. lacera* (Fr.) Kumm.
Küüslauk-nööbik – *Marasmius scorodonius* (Fr.) Fr.
Pruun kärbseseen – *Amanita porphyria* (Fr.) Secr.
Kollane kärbseseen – *Amanita citrina* S. F. Gray
Männiliimik – *Chroogomphus rutilus* (Fr.) O. K. Miller
Pisarhebel – *Hebeloma crustuliniforme* (St.-Amans) Quél.
Mürkšampinjon – *Agaricus xanthodermus* Gen.
Kuusepilvik – *Russula queletii* Fr. ap. Quél.
Kirbe pilvik – *R. emetica* (Fr.) Pers. ex S. F. Gray
Verev pilvik – *R. sanguinea* Fr.
Männi-kivipuravik – *Boletus pinophilus* Pilát et Dermek
Harilik kivipuravik – *B. edulis* Fr.
Kõivu-kivipuravik – *B. betulicolus* (Vassilk.) Pilát et Dermek
Võrk-kivipuravik – *B. aestivalis* Paulet ex Fr.
Saatana-kivipuravik – *B. satanas* Lenz

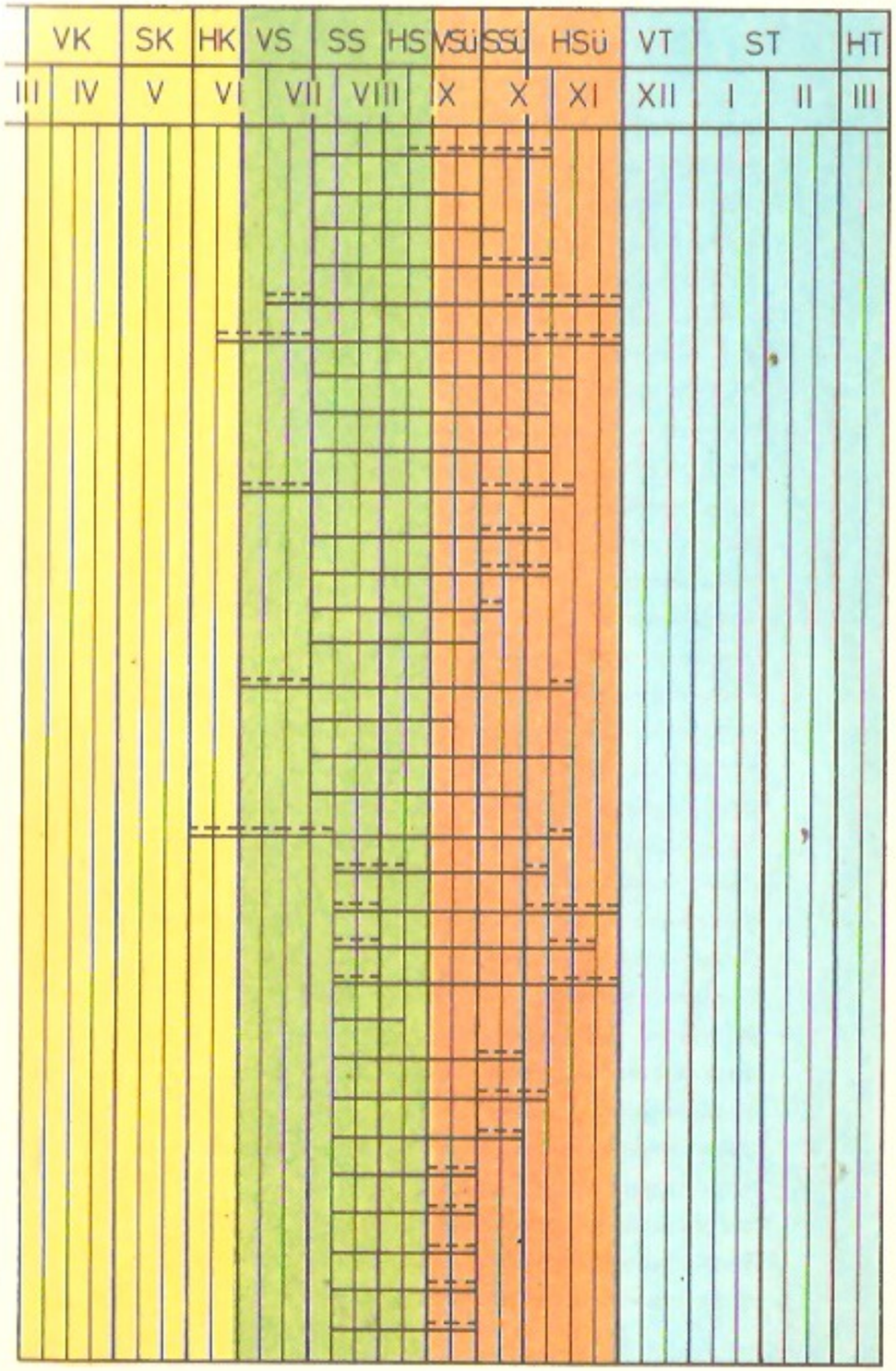

Mõru kivipuravik – *B. radicans* Fr. s. Kallenb.
Kollane kivipuravik – *B. impólitus* Fr.
Mõhk-kivipuravik – *B. calopus* Fr.
Männiriisikas – *Lactarius rufus* (Fr.) Fr.
Kahkjas riisikas – *L. uvidus* (Fr.) Fr.
Kitsemampel – *Rozites caperata* (Fr.) P. Karst.
Kollane lehtrik – *Clitocybe gilva* (Fr.) Kumm.
Oranž riisikas – *L. mitissimus* Fr.
Hiirheinik – *Tricholoma virgatum* (Fr.) Kumm.
Pruun kobarheinik – *Lyophyllum decastes* (Fr.) Sing.
Valge kobarheinik – *L. connatum* (Fr.) Sing.
Hall kobarheinik – *L. fumosum* Fr. Kühner et Romag.
Valge limanutt – *Hygrophorus eburneus* (Fr.) Fr.
Haisev limanutt – *H. cossus* (Berk.) Fr.
Kuhik-vesinutt – *Hygrocybe conica* (Fr.) Kumm.
Kollane pisisirmik – *Cystoderma amianthinum* (Fr.) Fayod
Kuld-kukeseenik – *Hygrophoropsis aurantiaca* (Fr.) Maire
Harilik kännumampel – *Kuehneromyces mutabilis* (Fr.) Sing. et Smith
Rõngata kärbseseen – *Amanita vaginata* (Fr.) Vitt.
Valge puravik – *Leccinum holopus* (Rostk. ap. Sturm) Watl.
Siid-narmasnutt – *Inocybe geophylla* (Fr.) Kumm.
Punane kärbseseen – *Amanita muscaria* (Fr.) Pers. ex Hooker
Panter-kärbseseen – *A. pantherina* (Fr.) Kumm.
Suur sirmik – *Macrolepiota procera* (Fr.) Sing.
Safransirmik – *M. rhacodes* (Vitt.) Sing.
Tõmmu riisikas – *Lactarius necator* (Fr.) P. Karst.
Roosa kärbseseen – *Amanita rubescens* (Fr.) S. F. Gray
Valge kärbseseen – *A. verna* (Fr.) Pers. ex Vitt. s. Fr.
Roheline kärbseseen – *A. phalloides* (Fr.) Secr.
Voltjas tindik – *Coprinus atramentarius* (Fr.) Fr.
Tavariisikas – *Lactarius trivialis* (Fr.) Fr.
Kollariisikas (võiseen) – *L. scrobiculatus* (Fr.) Fr.

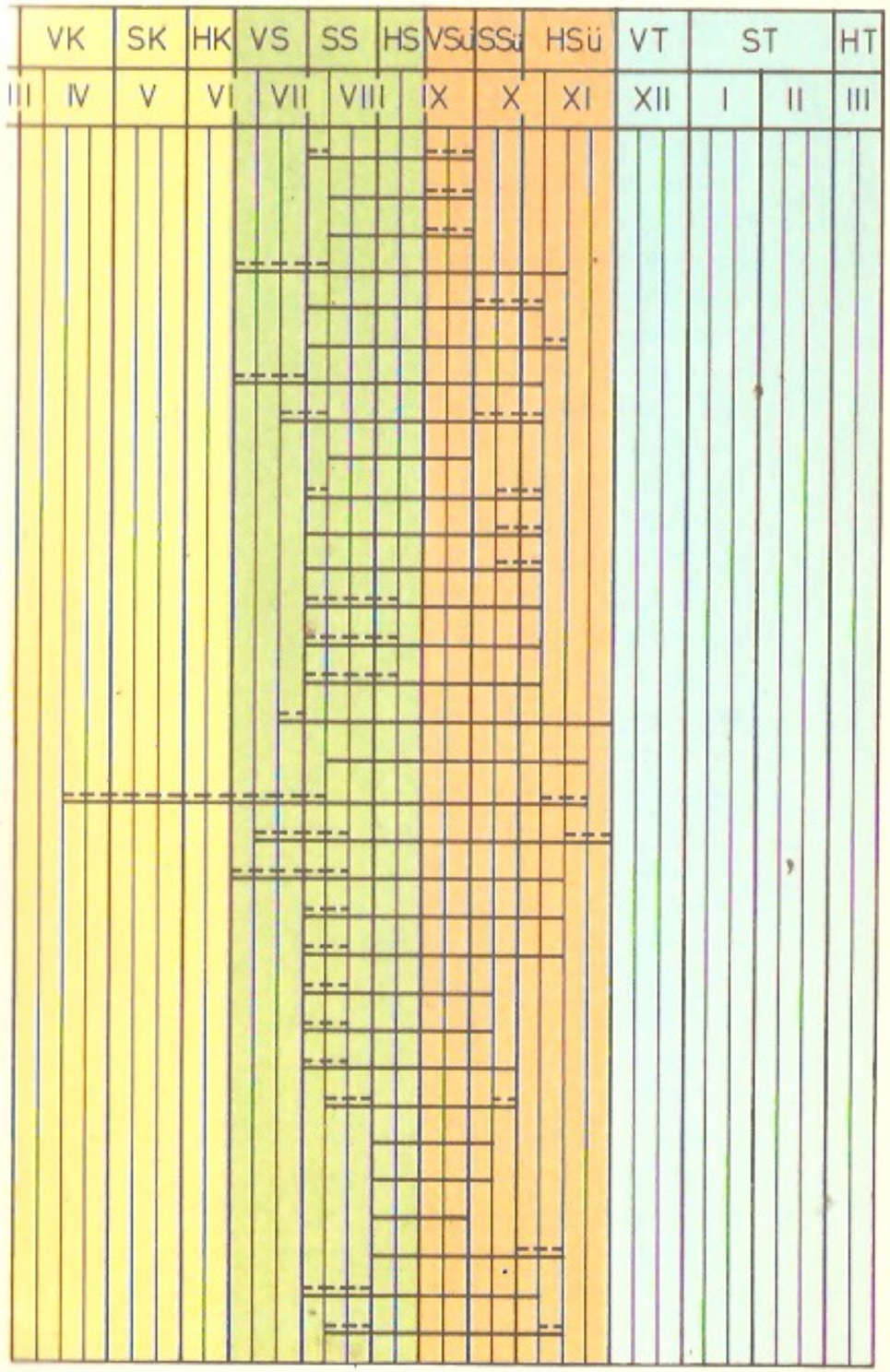

Valge riisikas – *L. resimus* Fr.
Takerriisikas – *L. citriolens* Pouz.
Rädiriisikas – *L. vellereus* (Fr.) Fr.
Karvane riisikas – *L. pubescens* (Krombh.) Fr.
Tuliriisikas – *L. pyrogalus* (Fr.) Fr.
Vöötriisikas – *L. zonarius* (St.-Amans) Fr.
Haavariisikas – *L. roseozonatus* (Fr.) Britz.
Kaseriisikas – *L. torminosus* (Fr.) S. F. Gray
Haberiisikas – *L. blumii* Bon
Kuuseriisikas – *L. deterrimus* Gröger
Veririisikas – *L. sanguifluus* Fr.
Porgandriisikas – *L. deliciosus* (Fr.) S. F. Gray
Verkjas riisikas – *L. semisanguifluus* Heim et Lecl.
Kuldriisikas – *L. volemus* (Fr.) Fr.
Must riisikas – *L. lignyotus* Fr.
Sooriisikas – *L. helvus* (Fr.) Fr.
Harjasriisikas – *L. spinosulus* Quél.
Nuijalg-lehtrik – *Clitocybe clavipes* (Fr.) Kumm.
Limavöödik – *Cortinarius mucosus* (Fr.) Kickx
Sinijalg-vöödik – *C. collinitus* (Fr.) Fr.
Ridavöödik – *C. glaucopus* (Fr.) Fr.
Hiidvöödik – *C. praestans* (Cord.) Sacc.
Rõngasvöödik – *C. armillatus* (Fr.) Fr.
Kastanvöödik – *C. orellanus* (Fr.) Fr.
Tore vöödik – *C. speciosissimus* Kühner et Romag.
Kuldvöödik – *C. gentilis* (Fr.) Fr.
Leelis-punalehik – *Entoloma nidorosum* (Fr.) Quél.
Läik-punalehik – *E. rhodopolium* (Fr.) Kumm.
Valkjas narmasnutt – *Inocybe kuehneri* Stangl et Veselský
Tavaharmik – *Clitopilus prunulus* (Fr.) Kumm.
Maaheinik – *Tricholoma terreum* (Fr.) Kumm.
Loorheinik – *T. myomyces* (Fr.) Lange

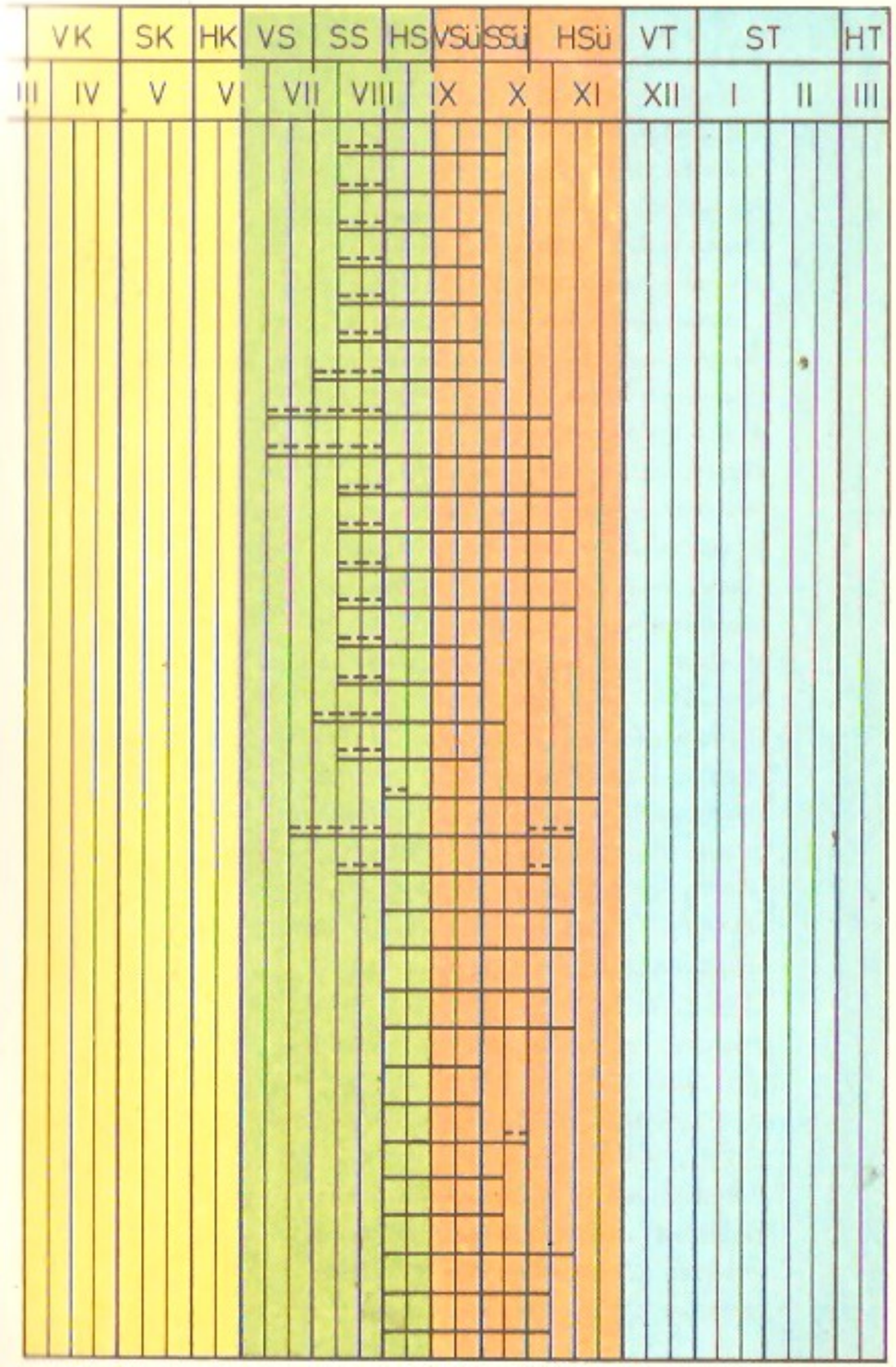

Valge heinik — *T. album* (Fr.) Kumm.
Tiigerheinik — *T. pardolatum* Herink et Kotlaba
Sätendav tindik — *Coprinus micaceus* (Fr.) Fr. s. Rick.
Lepariisikas — *Lactarius lilacinus* (Lasch) Fr.
Harilik kühmik — *Melanoleuca melaleuca* (Fr.) Murrill
Metsšampinjon — *Agaricus silvicola* (Vitt.) Peck
Lõhnav limanutt — *Hygrophorus agathosmus* (Fr.) Fr.
Pruun sametpuravik — *Xerocomus badius* (Fr.) Kühner et Gilb.
Lehmatatik — *Suillus bovinus* (Fr.) Kuntze
Liivtatik — *S. variegatus* (Fr.) Kuntze
Kleepuv mütsik — *M. epipterygia* (Fr.) S. F. Gray
Väävelheinik — *Tricholoma sulphureum* (Fr.) Kumm.
Haisev heinik — *T. inamoenum* (Fr.) Quél.
Habeheinik — *T. vaccinum* (Fr.) Kumm.
Soomusheinik — *T. imbricatum* (Fr.) Kumm.
Punetav limanutt — *Hygrophorus erubescens* (Fr.) Fr.
Oliiv-limanutt — *H. olivaceoalbus* (Fr.) Fr.
Kitse-limanutt — *H. camarophyllus* (Fr.) Dumeé, Grandjean et Maire
Ketas-limanutt — *H. discoideus* (Fr.) Fr.
Haisev pisisirmik — *Cystoderma carcharias* (Secr.) Fayod
Roostepunane pisisirmik — *C. granulosum* (Fr.) Fayod
Sinivärvik — *Stropharia aeruginosa* (Fr.) Quél.
Kirbe panell — *Panellus stypticus* (Fr.) P. Karst.
Mahe panell — *P. mitis* (Fr.) Sing.
Tigupanell — *P. serotinus* (Fr.) Kühner
Võikõrges — *Collybia butyracea* (Fr.) Quél.
Harilik külmaseen — *Armillariella mellea* (Fr.) P. Karst.
Härmlehtrik — *Clitocybe cerussata* (Fr.) Kumm. s. Konr. et Maubl.
Mõrandlehtrik — *C. rivulosa* (Fr.) Kumm.
Niitlehtrik — *C. dealbata* (Fr.) Kumm.
Udulehtrik — *Clitocybe nebularis* (Fr.) Kumm.
Vagel-ebaheinik — *Lepista saeva* (Fr.) Orton
Lilla ebaheinik — *L. nuda* (Fr.) Cooke

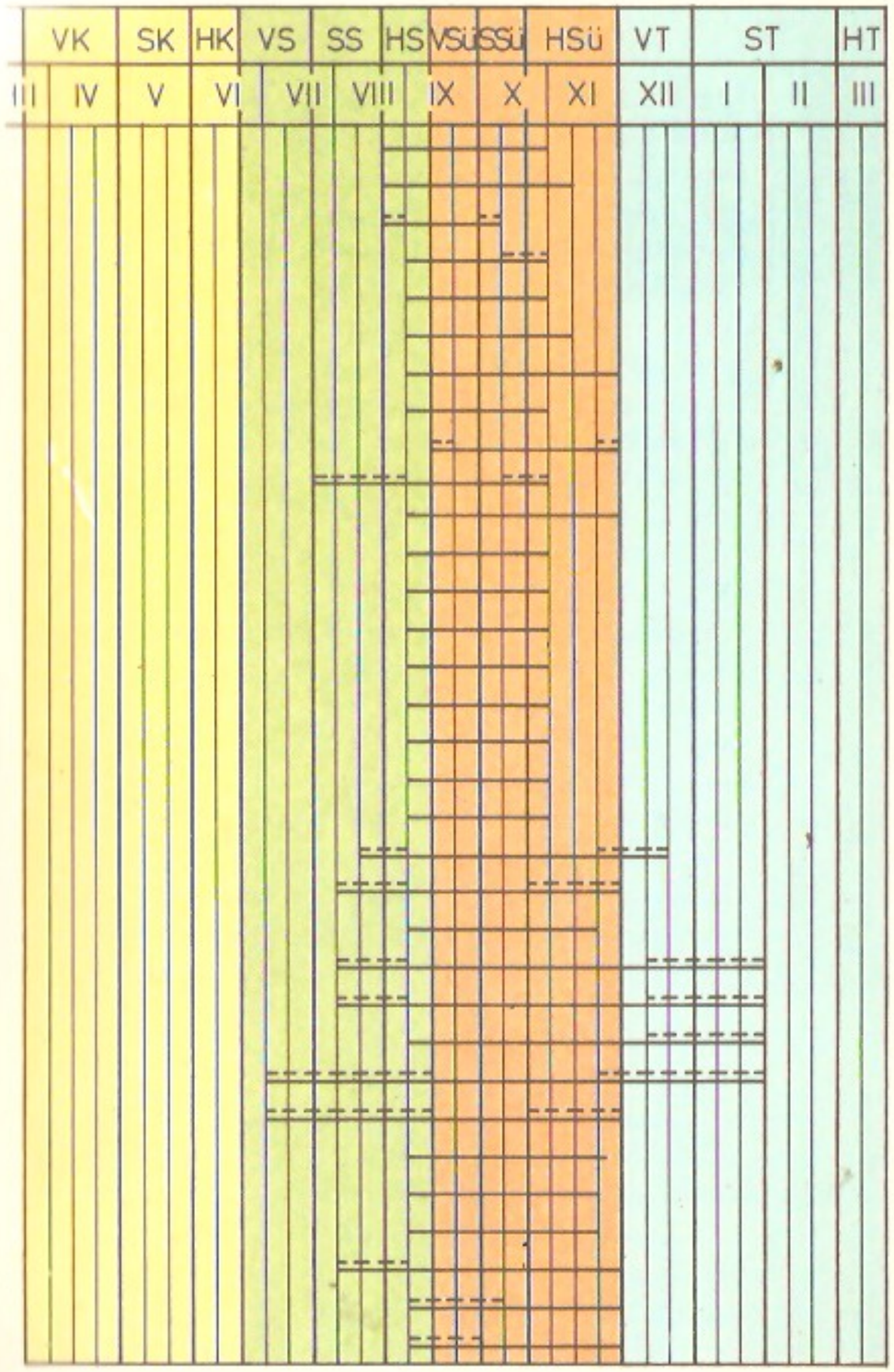

Kahkjas ebaheinik — *L. glaucogana* (Bres.) Sing.
Pruunikas heinik — *Tricholoma albobrunneum* (Fr.) Kumm.
Kollakaspruun heinik — *T. flavobrunneum* (Fr.) Kumm.
Näsaline heinik — *T. pessundatum* (Fr.) Quél.
Seepheinik — *T. saponaceum* (Fr.) Kumm.
Triibuline heinik — *T. portentosum* (Fr.) Quél.
Hobuheinik — *T. flavovirens* (Fr.) Lundell
Mõru heinik — *T. aestuans* Fr.
Tellispunane kollanutt — *Hypholoma sublateritium* (Fr.) Quél.
Suits-kollanutt — *H. capnoides* (Fr.) Kumm.
Sirge lehtrik — *Clitocybe geotropa* (Fr.) Quél.
Lõhnav lehtrik — *C. fragrans* (Fr.) Kumm.
Pihkane mütsik — *Mycena viscosa* (Secr.) Maire
Harilik mütsik — *M. vulgaris* (Fr.) Kumm.
Punakas puiduheinik — *Tricholomopsis rutilans* (Fr.) Sing.
Jõhvmütsik — *M. amygdalina* (Pers.) Sing.
Jahumütsik — *M. cinerella* P. Karst.
Korbamütsik — *M. corticola* (Fr.) S. F. Gray
Tüvemütsik — *M. pseudocorticola* Kühner
Talimütsik — *M. tintinnabulum* (Fr.) Quél. s. Kühner
Põõsaspsatürell — *Psathyrella cernua* (Fr.) Moser
Valge võlvnutt — *Camarophyllus niveus* (Fr.) P. Karst.
Kuldmampel — *Phaeolepiota aurea* (Fr.) Maire ex Konr. et Maubl.
Peeker-ebalehtrik — *Pseudoclitocybe cyathiformis* (Fr.) Sing.
Sügis-limanutt — *Hygrophorus hypothejus* (Fr.) Fr.
Sametkõrges — *Flammulina velutipes* (Fr.) Sing.
Talilehtrik — *Clitocybe brumalis* (Fr.) Quél.
Talinigerik — *Tubaria furfuracea* (Fr.) Gill. s. Lange
Talipanell — *Panellus ringens* (Fr.) Romag.
Harilik süldik — *Exidia glandulosa* Fr.
Nööpsüldik — *E. repanda* Fr.
Lehtersüldik — *E. recisa* Fr.
Kollane kõhrik — *Tremella mesenterica* Fr.

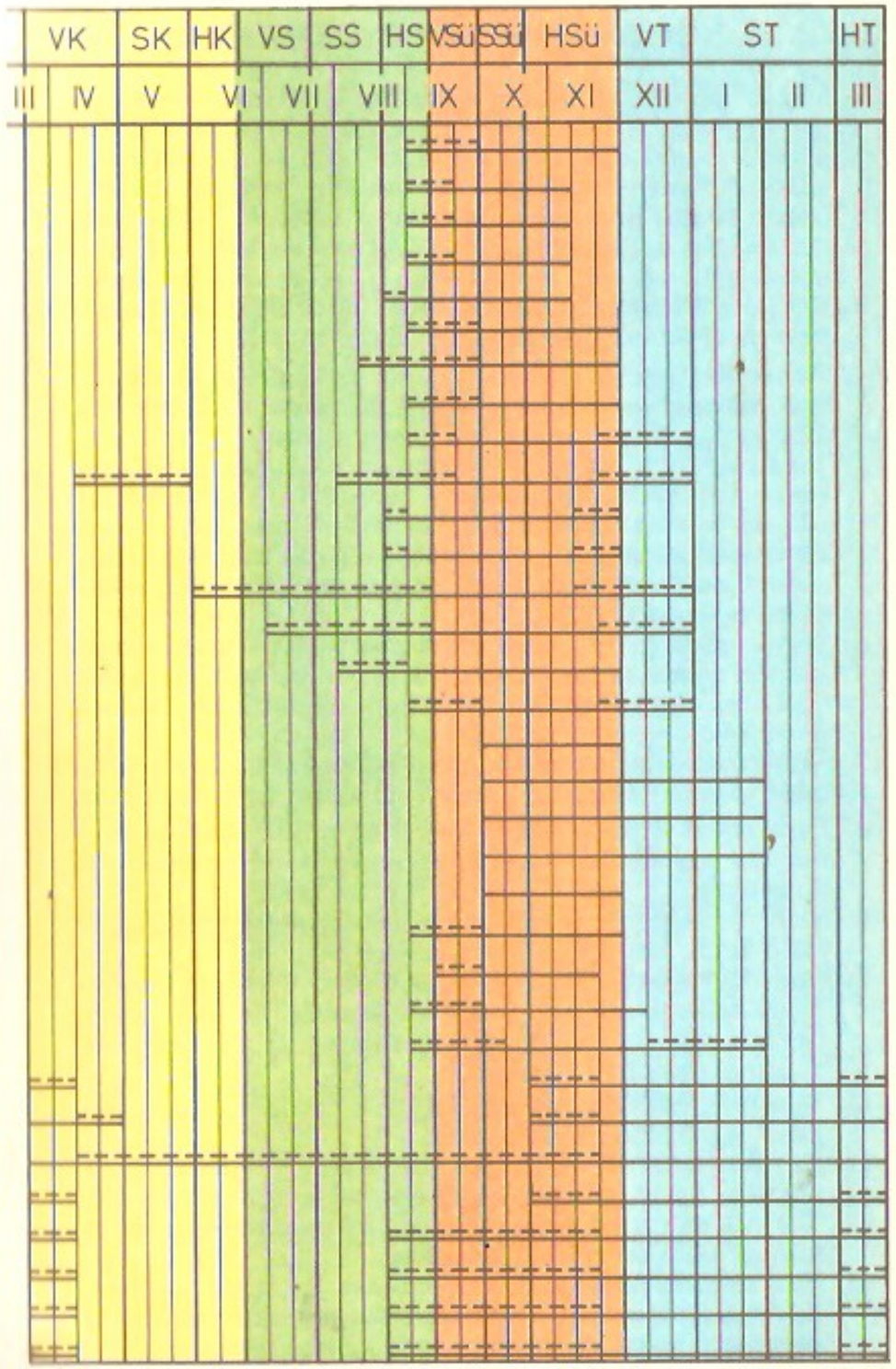

Seenelise meelespea

1. Metsa minnes varustage ennast alati **terava noaga**, et juba metsas oleks võimalik seened puhastada.
2. Võtke seened üles **ettevaatlikult**, neid jalalt maha lõigates, pinnasest välja keerates või kübarat jalalt murdes (**mitte mingil juhul hooletult maast rebides!**). **Tundmatu seen võtke kaasa alati koos kõigi osadega** (ka jala alumine ots!), vastasel korral võib ta jääda määramatuks.
3. **Korjake toiduks ainult neid seeni, mida kindlasti tunnete** ja seejuures mitte liiga vanu eksemplare.
4. Ärge unustage, et sügisel on meie metsades **kaks surmavalt mürgist seeneliiki — valge ja roheline kärbseseen.** Jälgige hoolega liikide eraldustunnuseid ja ärge korjake valget kärbseseent šampinjoni pähe. **Šampinjonidel on eoslehekesed juba noorelt roosad või valkjashallid, hiljem šokolaadpruunid kuni täiesti mustad, valgel kärbseseenel aga alati puhtalt valged. Valgel kärbseseenel on jala alusel avar kotjas tupp, šampinjonidel ei esine seda kunagi.**
5. Seeni, mida Te ei tunne või korjata ei kavatse, samuti ilmselt vanu ja ussitanuid, **ärge lööge jalaga pikali.**
6. Seenele minge **korviga**, sest kottides ja võrkudes seened purunevad.
7. Kodus **puhastage seened samal päeval** või hoidke järgmise päevani õhukese kihina õhurikkas jahedas kohas.
8. Enne söömist **peske seeni ainult äärmise vajaduse korral**, kui mehaanilisel teel ei ole neid täielikult võimalik puhastada.
9. Maitsva seeneroa saamiseks **praadige seeni võimalikult vähe aega**, mitte üle 5—10 minuti.
10. **Seente kupatamisega ärge liialdage.** Värskelt toiduks soovitatavad seened ei vaja kupatamist. Selliseid seeni võib soovi korral vaid **närtsitada**, s.t. sõelal kord kuuma veega üle valada.
11. **Seente keeduvesi valage alati ära**, sest see võib sisaldada lahustunud mürkaineid.
12. Kupatatud seeni ärge hoidke raud- ja alumiiniumnõudes, kasutage selleks klaas- ja emailitud nõusid.
13. **Jäävalt mürgised seened ei kaota kupatamisega mitte kunagi oma mürgiseid omadusi.**
14. Valmistatud seenetoidud sööge ära 24 tunni jooksul. Külmutuskapis võib kupatatud või praetud seeni ning **pesemata** puhtaid tooreid seeni kauem hoida.

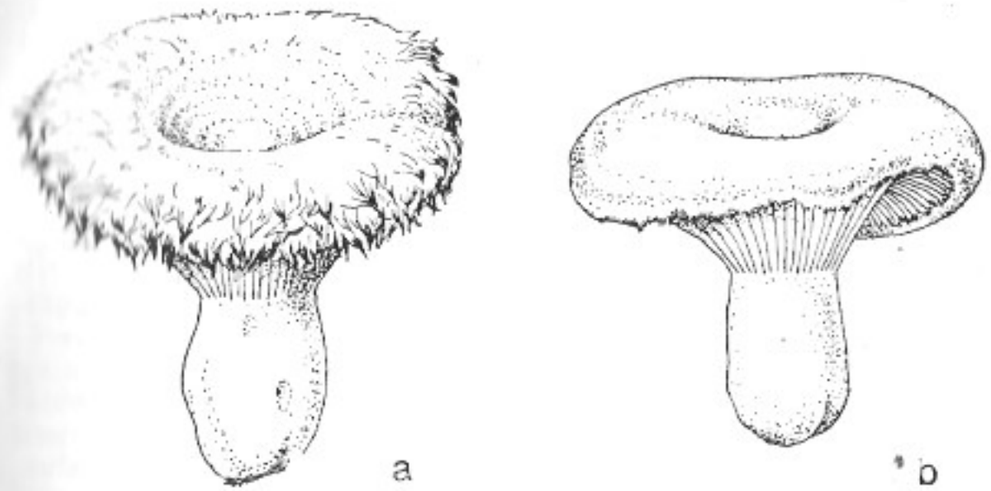

34. joon. *a* — takerriisikas, *b* — valge riisikas

kaskede all soostunud pinnasel pisike valge **karvane riisikas**, haabade all roosakashall vöödiline **haavariisikas**, sarapuude all ookerhall **tuliriisikas.** Lääne-Eesti puisniitudel on sage silmapaistvalt vöödiline ookerkollane **vöötriisikas.**

Valge, taker- ja kollariisikas hakkavad silma selle poolest, et nende piimmahl, mis on esialgu valge, muutub viljakeha vigastamisel õhuga kokku puutudes väävelkollaseks. Need kolm liiki on süstemaatiliselt üsna lähedased ning värvuse varieeruvuse tõttu lumivalgest (valge riisikas) tume-ookerkollaseni (võiseen) metsas tihti üksteisest üsnagi raskesti eristatavad. Eeskätt kehtib see värvuselt vahepealse, kahvatu-ookerkollase takerriisika kohta. Viimasele on iseloomulikud pikad pruunikad takerkarvad, eriti kübara servaosas (34. joon., *a*). Valge riisika kübara serv on vaid nõrgalt viltjaskarvane (34. joon., *b*).

Seenelisele on kahtlemata võõras nimetus «haberiisikas». Tegemist on peamiselt Lääne-Eestis ning saartel lehtmetsades ja puisniitudel väga laialt levinud kaseriisikale lähedase liigiga, mis meil eristati alles hiljuti. Erinevalt kaseriisikast on haberiisika kübar kreemikas või veidi roosaka tooniga ja alati ilma vöötideta. Haberiisika kübar on pealt tihedalt karvane ning noortel seentel ripuvad üle kübara serva pikad habejad karvad nagu kaseriisikalgi.

Kõiki nimetatud suuri lihakaid riisikaliike tuleb enne söömist korralikult kupatada, et kõrvaldada kibedat maitset. Nad on sobivaimad seened soolamiseks, hapendamiseks ja marineerimiseks.

Riisika perekonna eristustunnus on piimmahla olemasolu. Piimmahl on kas valge, vesijashägune (nagu hapupiim) või oranž; mõni liik sisaldab päris värvuseta vesijat mahla. Riisikate piimmahl on enamasti põletavalt kibe ja seepärast tulebki riisikaid tavaliselt kupatada. Värskelt saab praadida kuut riisikaliiki: kuuse-, veri-, porgand-, kuld-, musta ja verkjat riisikat. **Kuldriisikas** on ilus suur oranž-kuldkollase värvuse ning vesijashäguse piimmahlaga seen. Ta kasvab laialeheliste puude all ja on Eestis vähe levinud. **Must riisikas** kasvab kuusemetsades. Nii tema kübar kui ka jalg on terves ulatuses väga tumedad, pruunikasmustad, jala tipp on silmapaistvalt sooneline. Kuuse-, veri-, porgand- ja verkjas riisikas kuuluvad kuuseriisika rühma ning rahvas nimetab neid kõiki kuuseriisikateks. Kulinaarsetelt omadustelt küll võrdsed ning välimuselt üsnagi ühte nägu, on need neli liiki bioloogiliselt siiski selgesti erinevad. Peamised eristustunnused on piimmahla värvus ja selle muutumine õhu käes seismisel ning kasvukoha erinevused — kas kuuskede või mändide all. Õigel **kuuseriisikal**, ainuüksi kuusemetsi asustaval liigil, on algul oranžpunane piimmahl, õhu käes muutub see aga umbes 15...30 minuti jooksul veinpunaseks. **Verkjas riisikas** on samuti oranžpunasest veinpunaseks muutuva piimmahlaga, kuid ta kasvab männikutes. Verkja riisika nimetust seeneline eestikeelsest seenekirjandusest ei leia, sest lõplikult tehti tema olemasolu meil kindlaks alles hiljaaegu. **Porgandriisikas** on püsivalt oranžpunase piimmahlaga ja kasvab männikutes. **Veririisika** piimmahl on juba algul veripunane ja õhu käes enam ei muutu. See seen kasvab lubjapinnasel loo-okasmetsades, näiteks Vilsandi saarel.

Peale ülalnimetatud kuue liigi on mahedamaitseline veel **sooriisikas** (35. joon.). See beeži viltja kübaraga suur lihakas seen (kübar kuni 15-cm läbimõõduga) sisaldab värvuseta vesijat piimmahla ning on Eestis soopilviku kõrval raba- ja siirdesoometsade tavalisemaid seeni. Pehme maitse ja suur esinemus kutsuvad sooriisikat korjama ning teda praadima ilma kupatamata. Tagajärjeks on enamasti kõhulahtisus ja iiveldus. **Sooriisikas on värskelt mürgine**, mürgitusjuhte on teada ka Eestist. Seepärast tuleb sooriisikaga olla ettevaatlik. Kupatatult on ta küll söödav, kuid üsna väheväärtuslik.

Värskelt on mürgised veel mõned teisedki riisikaliigid (tore, kase-, karvane, tõmmu, kollariisikas), need aga pole ohtlikud, sest kibeda maitse tõttu neid nagunii kupatatakse.

Suurte lihakate riisikate kõrval kasvab meie metsades rohkesti väiksemaid õhukeselihalisi riisikaliike, mida seeneline tavaliselt ei vaevu korjama. Niisugused on näiteks kasemetsades kasvav **hallipiimane riisikas**, mille piimmahl muutub õhu käes hal-

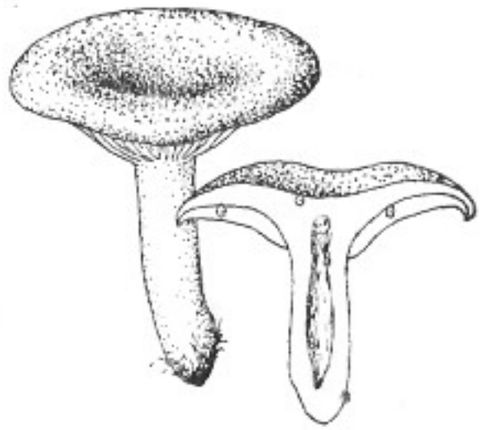

35. joon. Sooriisikas

liks, aromaatne **lõhnav riisikas**, vürtsilõhnaline **kamperriisikas**, leppade all kasvav lilla **lepariisikas**, turrissoomuseline lillakas **harjasriisikas**, väävelkollaseks muutuva piimmahlaga **väävelriisikas** (27. joon.), ilus ereoranž kuusikute seen **oranž riisikas** ja teised, mis sageli on suurtest lihakatest liikidest etemadki, sest pole nii kibeda maitsega.

Ei leidu vist seenelist, kes poleks kordagi metsas maast üles võtnud mõnda arvututest pruunikatest, välimuselt väheütlevatest ja mõnikord isegi eemaletõukavatest üsna lihakatest lehikseentest, kaalutledes: kas võtta või jätta. Tegemist on **vöödiku** perekonna esindajatega, mida meil tõepoolest on kõikjal lausa jalaga segada. Teisiti see ei saagi olla, sest vöödik on üks liigirikkamaid seeneperekondi maailmas. Ka Eestis leidub neid tublisti üle 100 liigi. Vöödiku, ükskõik millise liigiga ka tegemist poleks, tunneb igaüks vähemalt noorest peast kergesti ära kiudloori olemasolu tõttu. Kübara serva ja jala vahele oleks nagu ämblik võrgu kudunud, nii näeb välja kiudloor. Värvuselt on kiudloor valge, pruun, kollane, lilla, roosakas või mõnda muud tooni. Vanematel seentel selline «ämblikuvõrk» muidugi kaob ja loor jääb nähtavaks üksnes kiududena kübara servas ning mitmesuguselt värvunud vöötidena jalal (sellest ka nimetus «vöödik»). Limapätaku ja limajala alamperekonda kuuluvatel vöödikuliikidel on kiudloori asemel limaloor, neil on kübar või (ja) jalg limane, jalal aga võib olla limarõngas või limavöödid, mis on tihti värvunud. Aga ega need vöödidki, olgu nad siis pärit kiud- või limaloorist, jalal kaugeltki alati selged ole, nii et eriti vanemate seente puhul peab küll vöödiku äratundmiseks omama juba vaistu. Muidugi ei ole ka pruun värvus vöödikute hulgas ainuvalitsev. On elegantselt kollaseid, punaseid, oranže, rohekaid ja lillasid liike. Kui veel märkida, et ka eoslehekesed on vöödikutel alati värvunud, ena-

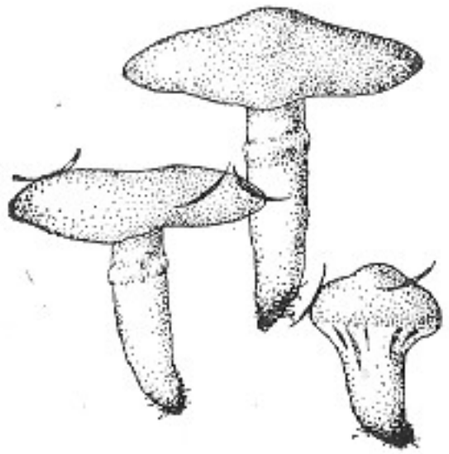

36. joon. Limavöödik

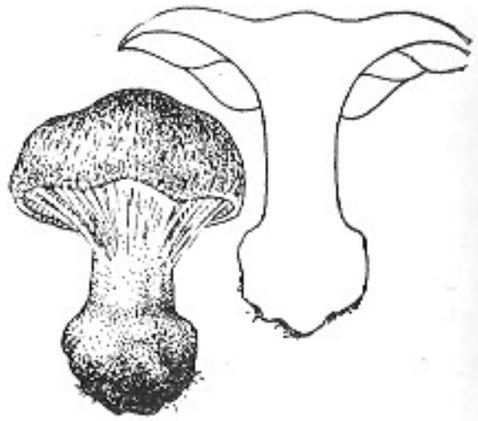

37. joon. Ridavöödik

masti pruunides toonides (kunagi pole nad valged), siis võib vöödiku perekonna iseloomustust pidada üsna täielikuks.

Vöödikute seas eristatakse peamiselt viljakeha limasuse, värvuse, lihakuse jm. tunnuste järgi ligi kümmet alamperekonda.

Väga ilusad, lihakad ja kindlasti seenelise tähelepanu äratavad seened on **limapätaku** alamperekonda kuuluvad liigid. Limapätakuid tunneme ära limase kübara ning tihti alusel jämedalt mugulja kuiva jala järgi. **Limajala** alamperekonna esindajatel on nii kübar kui ka jalg limased. Limajalad on samuti lihakad ja tihti ilusalt värvunud seened, kuigi limapätakutest vähem silmatorkavad. Paljud limapätakud ja limajalad meelitavad oma kena välimusega korjama ja seda täie õigusega, sest just nende hulka kuuluvad peamised söödavad vöödikuliigid, mille hulgas on isegi häid söögiseeni. Limajala alamperekonnast on niisugused näiteks üleni limane **limavöödik**, millel on ilus tume-mesipruun kübar ning valge või nõrgalt lillakas jalg (36. joon.). Sellele lähedane on violetsetest loorivöötidest kirju jalaga **sinijalgvöödik**. Limapätakutest väärib märkimist savikollase kübara, noorelt ilusalt siniste eoslehekeste ja sinise jalaga (vanemalt on eoslehekesed savipruunid) ning teravalt piiritletud mugulja jalaalusega (äärismugulaga) **ridavöödik** (37. joon.). Kõik kolm liiki on okasmetsades sagedased. Viimane moodustab ridasid ja ringe (sellest ka nimetus «ridavöödik»). Limapätakute hulka kuulub üks paremaid söögiseeni üldse — **hiidvöödik** (38. joon.), mis on maitseomadustelt võrreldav isegi kivipuravikuga. Hiidvöödik on Eesti suuremaid kübarseeni, tema kübara läbimõõt võib ulatuda kuni 25, viljakeha kõrgus kuni 20, jala läbimõõt kuni 5 sentimeet-

38. joon. Hiidvöödik

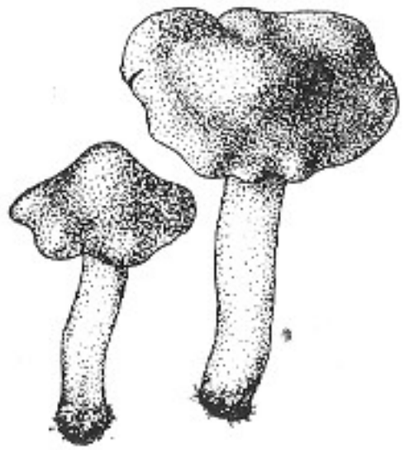

a

b

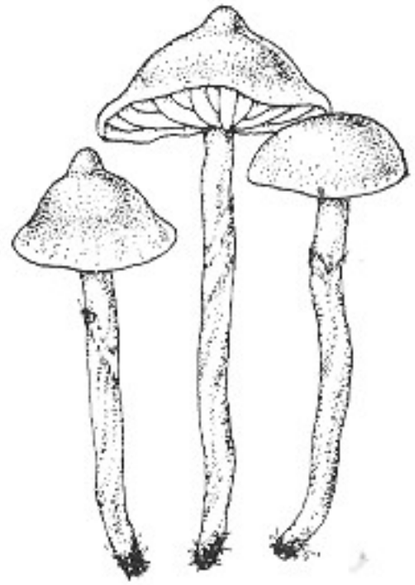

c

39. joon. *a* — kastanvöödik, *b* — tore vöödik, *c* — kuldvöödik

rini. Hiidvöödik on noorelt üleni kahvatu-sinakasvioletne, hiljem muutub kübar šokolaadpruuniks ja on silmatorkavalt radiaalkurruline, jalg on sinkjate loorivöötidega, eoslehekesed saagja servaga. Kahjuks ei leidu seda seent Ida- ja Lõuna-Eestis, kuid lubjalembesena on ta sage Põhja- ja Lääne-Eestis ning Saaremaal, kus kasvab metsades ja puisniitudel.

Vöödiku teistesse alamperekondadesse kuuluvad liigid (umbes $^2/_3$ vöödikutest) on kuiva (mittelimase) viljakehaga, mis sisseimbunud veest tihti klaasjalt läbi paistab (hügrofaanne). Enamasti on nad vähem lihakad ja rohkem pruunides toonides ning ei meelita korjama, jäädes selles osas alla limapätakutele ja limajalgadele. Ebameeldiva välimuse, halva või tihti isegi vastiku lõhna ja maitse tõttu arvataksegi nad enamasti mittesöödavate seente hulka. Üks väheseid söödavaid liike nendest on **rõngasvöödik**, mille viljakeha on üleni pruunikas, kuiv ja lihakas (kuni 15 cm) ning jalg iseloomulikult silmatorkavate roosade kontsentriliste vöötidega. Rõngasvöödik kasvab meil kõikjal, olles üks Eestimaa metsade tavalisemaid seeni. Kahjuks on ta väheväärtuslik söögiseen.

Vöödikud on nii süstemaatiliselt kui ka levikuliselt kogu maailmas üsna läbiuurimata seeneperekond, sest et tegemist on raskesti määratavate liikidega. Loomulikult on ka andmed nende söödavuse kohta kasinad ning paljud liigid hoopis järele proovimata. Kümmekond aastat tagasi juhtus Poolas ebameeldiv üllatus: avastati ohtlikult mürgine vöödikuliik, mis nõudis isegi kümmekond inimelu. See on **kastanvöödik** (39. joon., *a*), noorelt erkoranžpruuni, vanemalt tume-kastanpruuni kübaraga (kuni 8 cm läbimõõdus) lihakas seen. Eoslehekesed on erksalt kaneelpruunid, jalg kuld- kuni roostekollane, loorijäänusteta. Seenel on nõrk rediselõhn. Kastanvöödik kasvab lehtmetsades, eriti tammede all, kuid ka kaskede juures. Lääne-Euroopas on see liik laialt levinud, Eestist pole teda aga leitud. Kastanvöödiku esinemine meil on siiski võimalik, eeskätt Lääne-Eestis ja saartel, seda enam, et kastanvöödikule lähedasi ning samuti mürgiseid vöödikuliike on meil juba leitud kaks — **tore vöödik** ja **kuldvöödik** (39. joon., *b* . . . *c*). Tegemist on erksalt oranžpruunide kuni roostepruunide lihakate seentega, mille kübar on teravatipuline ning jalal tavaliselt väävelkollased loorivöödid. Tore vöödik on eriti suur ja lihakas (kübar kuni 8 cm lai, jalg kuni 2 cm jäme), kuldvöödik veidi õrnem ja väiksem (kübar 2 . . . 4 cm, jalg kuni 0,5-cm läbimõõduga). Mõlemad liigid kasvavad okasmetsades. Eestis on teada vaid üksikuid leiukohti, Soomes on aga näiteks kuldvöödik levinud väga laialt. Nimetatud kolmele mürgisele vöödikuliigile lähedasi mürgiseid liike on Euroopas veelgi, nii et pruunide

40. joon. Läik-punalehik

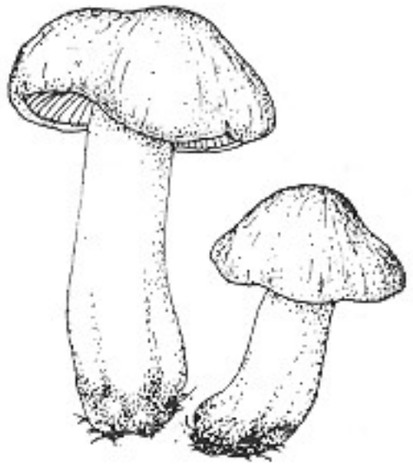

41. joon. Hiid-punalehik

kuiva viljakehaga vöödikutega tuleb olla ettevaatlik. Limaste vöödikute hulgas (limapätaku ja limajala alamperekondadest) mürgiseid liike avastatud ei ole.

Mürgistest seentest varasügiseses seenemetsas peame aga veelgi juttu tegema. Ohtlikud kärbseseened ilmusid juba hilissuvel, kuid neid jätkub ka sügisesse metsa. Nüüd aga lisanduvad neile veel paljud punalehikud, narmasnutid ja lehtrikud.

Punalehik on Eestis üsna liigirikas seeneperekond rohkem kui poolesaja liigiga, millest paljud on mürgised. **Punalehikute tunnuseks on vähemalt vanemast peast roosakad eoslehekesed** (noorena on need enamasti siiski valged või hallikad). Enamik punalehikuid on vähelihakad ja üsna ilmetu värvusega ega tõmba endale seenelise tähelepanu, kuid on ka värvikaid esindajaid ning lihakaid liike. Mürgistest lihakatest liikidest on meie lehtmetsade väga sagedased asukad hele-hallikaspruunid **leelis-** (tugeva nuuskpiirituselõhnaga) ja **läik-punalehik** (40. joon.). Ohtlikult mürgine on hästi lihakas (kübar kuni 10-cm läbimõõduga) hele-hallika siidiläikelise kübara ja valge tüseda jalaga (kuni 2,5 cm jäme) jahulõhnaline **hiid-punalehik** (41. joon.). See liik erineb kõigist teistest punalehikutest noorelt kollaste eoslehekeste poolest (vanalt roosaks muutuvatel eoslehekestel jääb serv ikkagi kollaseks). Hiid-punalehikut on Eestist leitud vaid paarist kohast, esimesena Tõnis Leisneri poolt Saku pargist septembrikuus. Tegemist ei ole küll surmava liigiga, kuid raskeid seedehäireid põhjustavana on ta siiski äärmiselt ohtlik. Nii et ettevaatust roosade eoslehekestega seente korjamisel! Loodetavasti ei jäta keegi sel-

a

b

c

42. joon. *a* — kuhik-narmasnutt, *b* — siid-narmasnutt, *c* — liiv-narmasnutt

lepärast korjamata šampinjone, mille eoslehekesed on noorelt samuti tihti roosad, jalg aga rõngaga.

Teine mürgine seeneperekond, mida kohtame septembrikuus üsna sageli, on **narmasnutt**. Ühest väga mürgisest liigist, punakast narmasnutist oli juttu juba eespool (vt. lk. 20). Narmasnutte on Eestis määratud üle 70 liigi, arvatavasti on neid rohkemgi. Neist on mürgised 23 liiki. Narmasnuttide kübar on iseloomuliku nutja kuni kellukjas-koonusja kujuga ning pealt narmaskiuline (sellest ka nimetus «narmasnutt»). Viljakehad on enamasti kollakates ja pruunikates toonides, väikesed, vähelihakad. Seetõttu nad eriti korjama ei meelita. Narmasnutiliigid on

a

b

43. joon. *a* — härmlehtrik, *b* — mõrandlehtrik

44. joon. Tavaharmik

üksteisest väliselt raskesti eristatavad ja isegi eriteadlased näevad liikide määramisega suurt vaeva. Eestis laialt levinud mürgistest liikidest nimetagem siinkohal teravkoonilise kübaraga suurt lihakat **kuhik-narmasnutti**, siidikiulise kübaraga väikest valget **siid-narmasnutti** (on olemas lilla ja roosa värvusega teisendid), ookerkollast **valkjat narmasnutti** ning liivastes okasmetsades ja teeservadel väga sageli kasvavat ookerpruuni vatjassasikiulise kübaraga väikest **liiv-narmasnutti** (42. joon.).

Ohtlikult mürgised on sügiseses seenemetsas valged **lehtrikud**. Eestis on levinud kolm sellist liiki — **härmlehtrik, mõrandlehtrik** ning **niitlehtrik** (43. joon.). Kõik nad on üleni valged. Eoslehekesed kübara allküljel laskuvad veidi jalale nagu kõigil

lehtrikutel, kuid lehtriku perekonnale nii iseloomulikku sügavlehterjat kübarat, millest selle perekonna nimetuski, neil liikidel ei ole, just vastupidi, kübar on neil noorelt isegi kumer, hiljem mõnikord keskpaigas vaid veidi nõgus. **Härmlehtrikul** on kübaral valge tihe läikiv härmakirme, mis on näpuga ärapühitav. Pühitud kohtades tuleb nähtavale kahvatupruunikas, niiske ilmaga hästi tugevasti veega läbi imbunud (hügrofaanne) kübaranahk. **Mõrandlehtriku** iseloomulik tunnus on kontsentriliselt praguneva pinnaga kübar. **Niitlehtrik** on samuti valgekirmelise kübaraga, ta lõhnab aga nõrgalt jahu järele. Härmlehtrik kasvab igasugustes metsades, enamasti suurte kogumikena või nn. nõiaringidena. Mõrand- ja niitlehtrikut kohtame niitudel, heinamaadel, karjamaadel ja ka parkides.

Headest söögiseentest on nimetatud lehtrikuliikidega sarnane **tavaharmik** (44. joon.), samuti üleni valge, kuid silmapaistvalt pikalt jalale laskuvate eoslehekestega ning väga tugeva jahulõhna ja -maitsega. Ilmselt käib tema eristamine niitlehtrikust tavalisele seenelisele üle jõu, kuigi pehme vatjas konsistents ning vanalt roosakad eoslehekesed on tavaharmiku heaks eristustunnuseks. Siit siis veelkordne manitsus: kes pole kindel valgete mürkseente äratundmises, ärgu parem valgeid seeni korjaku!

Südasügis

Septembri lõpul ei peata küll enam miski sügise võidukäiku. Kalendaarselt juba nädalavanune, näitab päris sügis ka looduses ilmeksimatult oma palet: kollastes mahalangenud lehtedes võib juba jalgupidi sahistada. Oktoober — see on juba südasügisene kuu, kuldne sügis, meie sügise hari. Ka seeneriigis leidub esindajaid, mille hiilgeaeg algab alles südasügisel. Nii nagu august kuulub pilvikutele ja september riisikatele, nii kuulub oktoober **heinikutele.** Paraku pole küll heinikud veel nii tuntuks saanud kui pilvikud ja riisikad, ehkki suurte lihakate seentena vääriksid seda täiesti. Tõsi küll, kaugeltki kõik heinikute liigid pole söödavad, Eestis kasvavast enam kui poolesajast liigist on $^1/_3$ toiduks kõlbmatud, on isegi tinglikult söödavaid liike. See-eest aga leidub heinikuid, mis maitseomadustelt annavad silmad ette igale riisikale ja pilvikule.

Heinikud on heledaeoselised seened. Nende eospulber on alati valge või valkjas ning seetõttu on ka eoslehekesed kübara allküljel heledad — valged või hallikad, mõnikord kollased, kuid mitte üleni pruunid (esineda võib küll pruunitäpilisust või -laigulisust); nad on nõgusalt (väikese sopiga) jalale külge kasvanud.

45. joon. Triibuline heinik

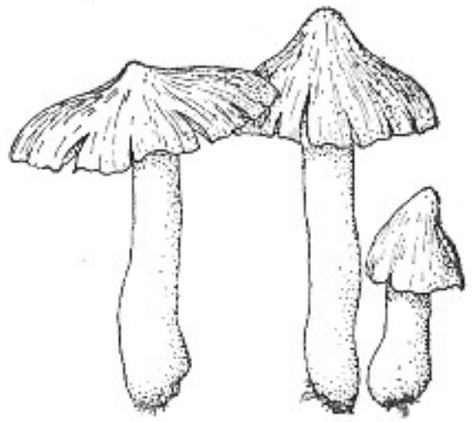

46. joon. Hiirheinik

Meie kuivade liivaste männimetsade kaks südasügisest karakterliiki on **triibuline** ja **hobuheinik** (45. joon.). Mõlemad kuuluvad Eesti tavalisemate seente hulka ja kohati esineb neid oktoobrikuus niisama palju nagu pilvikuid augustikuus. **Hobuheinik** on ilus kollane seen. Kuni 10-cm läbimõõduga kübar on oliiv- või pruunikaskollane, eoslehekesed ja jalg aga säravad erekollaselt nagu väävliõis. Seenel on nõrk jahulõhn ja pehme maitse. **Triibulise heiniku** kübar on põhivärvuselt tumehall ning alati kas oliivja, kollaka, pruunika või violetse varjundiga. Kübar on silmatorkavalt mustjaskiuline ning jätab triibulise mulje (sellest ka nimetus). Halli kübaraga heinikuid on teisigi, triibulise heiniku puhul on aga heaks eristustunnuseks valkjal jalal enamasti keskpaigas märgatav kahvaturohekas helk (mõnikord on see väga nõrk, kuid alati olemas). Triibulise heiniku eoslehekesed on valged või hallikad, ka tema lõhnab ja maitseb jahutaoliselt.

Hobu- ja triibuline heinik kuuluvad meie paremate söögiseente hulka, seda aga üksnes juhul, kui neid tarvitada kupatamata. Triibuline heinik on seente degusteerimisel korduvalt tulnud esikohale või jaganud esimest-teist kohta hariliku kivipuravikuga. Hobuheinik on maitseomadustelt triibulise heiniku kannul. Võrdluseks olgu öeldud, et hästi tuntud ja paljude poolt kõrgelt hinnatud harilik kukeseen on jäänud degusteerimistel heinikutest tunduvalt tahapoole.

Kuid kus on tegemist hea söögiseenega, seal ei puudu ka halb teisik. Nii on lugu hobuheinikugagi. Männimetsas kasvab tema kaksikvend **mõru heinik,** mida saab hobuheinikust eristada vaid maitsmisega. Mõru heinik on viha maitsega, pärast pikaajalist

mälumist tihti isegi põletavalt kibe ja seetõttu arusaadavalt söögiks kõlbmatu. Mõru heinik avastati Eestis alles viimastel aastatel ja nähtavasti ei ole ta meil eriti laialt levinud. Hobuheinikuprae ärarikkumist mõru heinikuga pole meil kuulda olnud. Igaks juhuks tuleb aga senisest rohkem hobuheiniku korjamisel käiku panna oma maitsmismeel. Muidugi on mõru heinik ka välistunnustelt hobuheinikust veidi erinev, nende erinevuste märkamiseks aga on vaja vaistu ja pikaajalist harjutamist nagu seente puhul üldse. Lehtmetsades, eriti laialehistes, kasvab hobuheinikuga väga sarnane **väävelheinik,** mis on värvuselt hobuheinikust veidi kahvatum ja haiseb nagu majapidamisgaas. Väävelheinik on üks meie tammikute tüüpilisi seeni. Loomulikult on ta eemaletõukava lõhna tõttu toiduks kõlbmatu.

Puhashalli kübaravärvusega heinikutest kasvab meil rohtunud männinoorendikes, metsaservadel ja nõmmedel kohati ohtralt vatjasviltja väikese kübaraga (3 . . . 6 cm) habrast lühijalgset **maaheinikut** ning peaaegu samasugust, kuid ämblikuvõrgutaolise looriga **loorheinikut**; mõlemad on söödavad kupatamata. Okasmetsades kasvab kaunis sageli teravalt kellukjas-koonusja halli kübaraga (ainulaadne heinikute hulgas) **hiirheinik** (46. joon.). Maitselt on see seen väga viha ning seetõttu söögiks kõlbmatu.

Eestis laialt levinud liikidest on toiduks kindlalt kõlbmatud **haisev** ja **valge heinik** (47. joon.). Neist esimene kasvab kuuse-, teine kasemetsades. Vastiku majapidamisgaasilõhnaga ja beežika värvusega **haisev heinik** köidab oma vähese lihakuse tõttu küll vaevalt seenelise tähelepanu, lausa kahju on aga maha jätta üleni valgevärvuselist suurt lihakat **valget heinikut,** eriti kui teda leidub väga rohkesti, nagu meil paljudes kohtades. Lähem tutvus — tugev ebameeldiv imal lõhn ja maitse — ei meelita siiski seda seent korjama.

Tõeline seeneriigi kameeleon on **seepheinik.** Tema mütsjalt kumer lihakas kübar võib üleni või laiguti olla hallides, rohelistes, sinistes, punastes, roosades või pruunikates toonides ja nendevahelistes kombinatsioonides. Ka eoslehekesed on tihti rohekaskollased; seeneliha muutub murdekohtadelt enamasti roosakaks. Seepheinik on meil okasmetsades sage. Põhimõtteliselt on ta kupatatult söödav (värskena võib põhjustada mürgitust), tugev seebi- (pesuvee-) lõhn ja -maitse seda seent aga eriti korjama ei meelita, mistõttu peame teda söögiks kõlbmatuks.

Ja lõpuks palju probleeme tekitanud pruunidest heinikutest. Raskesti määratavatena ning ebakindla söödavusega liikidena on nad enamasti probleemiks nii seenelistele kui ka seeneteadlastele. Eestis kasvab pruune heinikuid üle 10 liigi, neist levinumad

47. joon. Valge heinik

48. joon. Näsaline heinik

habe-, soomus-, pruunikas, kollakaspruun ja **näsaline heinik** (48. joon.). Nimetatud liigid levivad okasmetsades, välja arvatud kaskede all kasvav kollakaspruun heinik. Habe- ja soomusheinik on teistest kergesti eristatavad soomuselise kübara poolest, esimesel on peale selle veel kübara serv, eriti noorelt, habejaskarvane. Ka kollakaspruunil heinikul on selge tunnus: tema jalaliha on kollane (kübaraliha valge). Väga ühtemoodi on pruunikas ja näsaline heinik ning nendega on omakorda sarnased veel mitmed meil harvemini esinevad liigid. Enamik pruunivärvuselisi heinikuid on tavaliselt rohkem või vähem viha maitsega. Arusaadav, et selgelt viha maitsega seen söögiks ei kõlba. Enamik kõnealuseid liike on kord vihamaitselised, kord mitte. Kui juttu teha heinikute mürgisusest, siis just pruunide rühmas on peaaegu kõiki liike pidanud üks või teine uurija vähemalt värskena (pruunikat ja näsalist heinikut isegi kupatatuna) mürgiseks, sest et on teada raskeid mürgitusjuhte seedehäirete näol. Seepärast polegi ühtset seisukohta pruunide heinikute söödavuse suhtes. Kuni teadlased vaidlevad ja katsetavad, ei jää seenelisele küll üle muud soovitada, kui päriselt loobuda pruunide heinikute korjamisest. Kahju küll, ikkagi ilusad suured lihakad seened, kuid tervis on väärtuslikum. Olgu siiski öeldud, et eluohtlikult mürgist seent Eesti heinikute hulgas pole leitud, Kesk- ja Lõuna-Euroopas aga leidub ka säärane — **tiigerheinik** (49. joon.). Too suur lihakas seen on halli viltjassoomuselise kübara (kuni 10 cm), rohekaskollaste eoslehekeste ja valge jämeda jalaga ning kasvab okas- ja lehtmetsades lubjapinnasel. Et Lõuna-Euroopa seeneliike on ka Eestist leitud, pole tiigerheiniku esinemine meil (eeskätt just

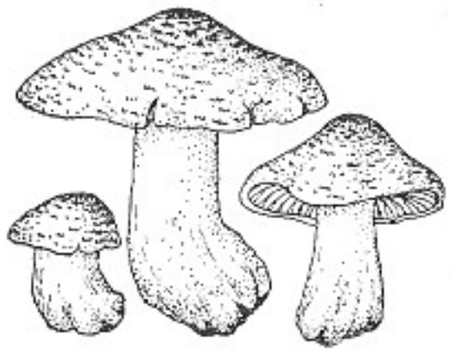

49. joon. Tiigerheinik

50. joon. Valge kobarheinik

51. joon. Lilla ebaheinik

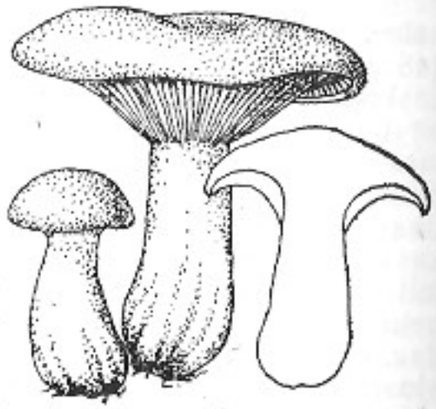

52. joon. Udulehtrik

Lääne-Eestis ja Saaremaal) sugugi päris võimatu. Tiigerheinik ei jää mürgisuselt alla hiid-punalehikule (vt. lk. 39).

Heinikutele on lähedased **kobarheiniku** ja **ebaheiniku** perekonnad. Kobarheinikuid on Eestis üle 10 liigi, enamik head söögiseened. Kui mõni ongi mittesöödav, siis vaid vähese lihakuse pärast, mürgiseid nende seas ei ole. Kobarheinikud kasvavad alati maapinnal ja on äratuntavad tihekobarja, pöösasja kasvuviisi poolest (sellest ka nimetus). Enamasti kasvab kümneid viljakehi koos. Meil levinumad ja hästi lihakad liigid on **valge, hall** ja **pruun kobarheinik** (50. joon.), mille kübar on kuni 10-cm läbimööduga. Korraliku prae võib saada juba nende paarist-kolmest kobarast. Asja nimetatud liikide värvus on vastavuses nende

nimetustega, eoslehekesed aga on kõigil heledad — valged, hallikad või kahvatupruunikad, neist pudenev eospulber valge. Kobarheinikud kasvavad parkides, aedades, rohtunud tee- ja metsaservadel, metsasihtidel ja -lagendikel, isegi murul linnatänavate ääres, kuid ka lehtmetsades.

Ebaheinikutest ootavad seenekorvi sattumist **lilla, kahkjas** ja **vagel-ebaheinik** (51. joon.). Kaks esimest on südasügisel meie levinumaid kuusemetsade seeni. Lilla ebaheinik on sagedam kui kahkjas ebaheinik ja teda leidub kuuskede all tihti massiliselt, suurte kogumikena ja nn. nõiaringidena. Mõlemad liigid on tüseda lihaka viljakehaga: kübara läbimõõt võib ulatuda kuni 15 sentimeetrini, jala jämedus mitme sentimeetrini. **Lilla ebaheinik** on noorelt ilus elegantne seen, üleni (ka eoslehekesed) tumevioletne, hiljem läheb ta värvist ära, muutub pruunikaks, kuid violetne toon jääb siin-seal ikkagi selgelt nähtavaks. Muuseas, ka seeneniidistik on sellel liigil violetne. Värvunud seeneniidistik on lehikseentel üsna haruldane nähtus. **Kahkjas ebaheinik** on lilla ebaheinikuga väga sarnane. Ta on kahvatuvioletse värvusega, vanemast peast muutub valkjashalliks, violetne toon kaob peaaegu täielikult. Eriti elegantne seen on **vagel-ebaheinik**. Pruuni kübara ja valkjate eoslehekeste kõrval hakkab hästi silma üleni tumevioletne jalg. Vagel-ebaheinik on Saare- ja Muhumaa kadastike südasügisene karakterseen, teda võib kohata ka okas- ja segametsades. Muidugi leidub seent ka mandril, kuid peamiselt Lääne- ja Põhja-Eestis.

Ebaheinikud on tinglikult söödavad seened. Mõningatel juhtudel on nad värskelt sööduna põhjustanud mürgitusi ja seepärast soovitatakse neid kupatada. Nähtavasti on jällegi tegemist mõnede inimeste ülitundlikkusega teatud seeneliikide suhtes. Ebaheinikud sisaldavad ka punaseid vereliblesid lagundavat hemolüsiini, kuid keevas vees see hävib. Ebaheinikud on omapärase lõhna ja maitsega seened, mistõttu nad ei ole kõikidele meelepärased. Sobivad kuivatamiseks ja marineerimiseks. Kõige maitsvam on kahtlemata vagel-ebaheinik, millel teistele ebaheinikutele omane häiriv lõhn peaaegu puudub.

Südasügisel ootab korjajat veel üks tähelepanuväärne seen — kuusemetsades rohkearvuliselt kasvav **udulehtrik** (52. joon.). See on hallpruun seen kumera (mitte lehtrikule omaselt lehterja) paksu kübaraga, mis võib saavutada kuni 10-sentimeetrise läbimõõdu. Iseloomulik on valge vatjas kirme vanemate seente kübaral: jääb mulje, nagu oleks kübar pealt veidi hallitanud. Eoslehekesed on valkjad, lühidalt jalale laskuvad. Seen lõhnab omapäraselt, vürtsikas-magusalt. Udulehtriku puhul on jällegi omal kohal ütlus «maitse üle ei vaielda»: mõnele meeldib nende seente

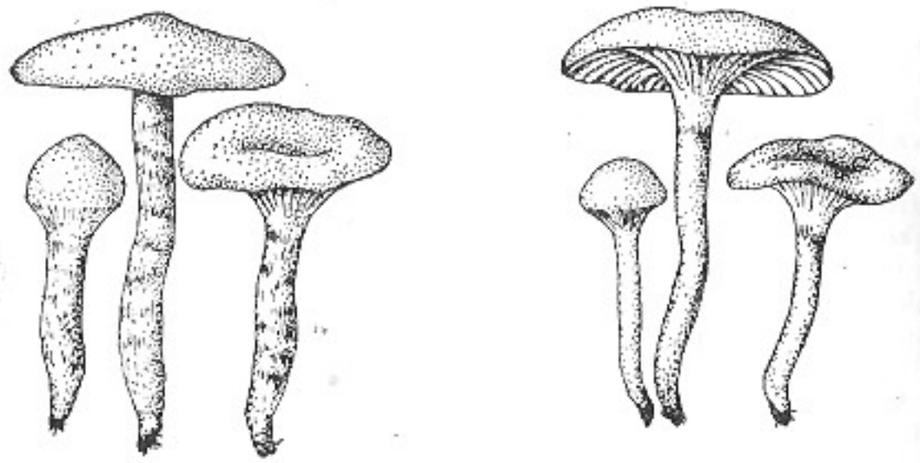

a b

53. joon. *a* — oliiv-limanutt, *b* — sügis-limanutt

omapärane lõhn ja maitse, mõnele mitte. Ka udulehtrik on tinglikult söödav seen ja söödavuselt ebaheinikuga võrdne.

Heinikute ja udulehtriku kõrval pakuvad südasügisesele seenemenüüle head lisa **limanutid**, enamasti väga limased seened. Limane on eeskätt kübar, tihti ka jalg. Värvuselt on limanutid valged, kreemikad, hallpruunid, oliivjad, tihti väga ilusalt ja eredalt värvunud kollastes, oranžides või punastes toonides. Kübar on kujult nutjas või koonusjas (selle ja kübara limasuse järgi ka nimetus «limanutt»). Eoslehekesed on limanuttidel väga iseloomulikud: hõredalt asetunud, paksud, vahajad, jalale rohkem või vähem laskuvad, värvuselt valged, kreemikad või hallikad. Eestis kasvab limanutte üle 10 liigi, kõik üsna suured lihakad seened (kübar 5 . . . 10 cm); mürgiseid ei ole. Kõlbmatuks tuleb ebameeldiva maitse ja lõhna tõttu tunnistada valge värvusega **haisev limanutt**, meil okasmetsades sage seen. Kasvukohast olenevalt osutub mõnikord tugeva viha maitse tõttu kõlbmatuks ka väliselt elegantne purpurpunaste soomustega **punetav limanutt**, mis on eriti sage Põhja-Eesti lubjarikastes kuusikutes. Sama seen ei ole teisal aga sugugi viha ja kõlbab söögiks hästi. Head söögiseened on meil järgmised kuusemetsade sagedased asukad: üleni limane oliivpruunikas **oliiv-limanutt** (53. joon., *a*) lumivalgete eoslehekeste ja kirju jalaga; üleni limane **valge limanutt** (lõhnata!); mustjaspruun kiuline, kuiv või vaid nõrgalt kleepiv **kitselimanutt**; valkjaskreemi kübaraserva ning tume-punakaspruuni

54. joon. Harilik kännumampel

keskkohaga siidikiuline **ketas-limanutt**; mõrumandlilõhnaline **lõhnav limanutt**.

Limanuttidele on lähedane **vesinuti** perekond, mille viljakeha on hästi tugevasti veega läbi imbunud (hügrofaanne), kübar seetõttu klaasjalt läbipaistev ja läbi kübara paistvatest lamellidest radiaalselt triibuline. Vesinutid on vähem lihakad ja väiksemad kui limanutid ning kasvavad enamasti väljaspool metsa — niitudel, puisniitudel, heinamaadel. Lääne-Eesti kadakastel karjamaadel on vesinutid väga levinud. Ilusate värviküllaste viljakehade tõttu, mis võivad olla punased, oranžid, kollased ja isegi rohelised, köidavad nad sügiseses looduses tähelepanu, kuid korvi pista pole sealt midagi: vesinutid ei ole söögiseened. Mõnda neist, näiteks metsas kasvavat erekollast teravkoonusjat **kuhik-vesinutti**, mis muutub katsumisel mustaks, peetakse isegi mürgiseks.

Südasügiseses seenemetsas on jälle au sees mitmed kännuseened. Viljakehi kasvatab taas juba kevadine tuttav — harilik kännumampel (54. joon.). Hoos on ka **kollanutid**, mis tihti suurte kobaratena katavad okaspuukände. Eriti sage on meil **suits-kollanutt** (55. joon., *a*), pruunikaskollase kübara ja jala ning suitshallide eoslehekestega seen. Kändudel kasvavatest kollanuttidest on see liik ainus pehmemaitseline ja seetõttu isegi värskena söödav. Temale lähedane **tellispunane kollanutt**, värvuselt tellisküni oranžpunane, on tihti (kuid mitte alati) vihakas ja sel juhul muidugi söögiks kõlbmatu, pehme maitse korral aga kõlbab toiduks ka see liik. Mürgine on väga viha maitsega väävelkollane **sälk-kollanutt** (55. joon., *b*; vt. lk. 8). **Ta on kõigist teistest kännuseentest eristatav rohekate eoslehekeste järgi.**

Oktoobris kasvab veel kohati üsna palju **harilikku külmaseent** (56. joon.), kuid seenekorvi temast vaevalt enam midagi pista on, sest ta on ülearu vana. See seen ei õigusta küll kuidagi oma

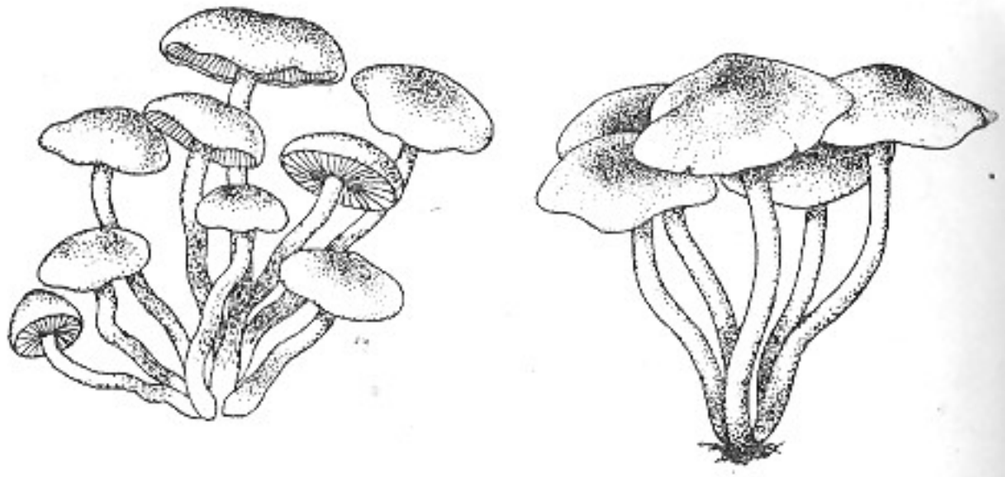

a b

55. joon. *a* — suits-kollanutt, *b* — sälk-kollanutt

56. joon. Harilik külmaseen

nime: öökülmad hoopis tapavad ta! Külmaseene põhiline kasvuaeg on meil september, küllaldase niiskuse korral tuleb ta välja veel varem. Kui aga mõnes varjulises kohas peaks noori külmaseeni veel südasügiselgi olema, ärgu seeneline unustagu, et tegu on hea söögiseenega.

Kindlasti on kõik seenelised märganud meie okasmetsades ohtralt esinevaid rõngastatud jalaga pisikesi (3 . . 6 cm) õhukeselihalisi sirmjaid ookerkollaseid, kahvaturoosakaid või roostepunakaid seenekesi, mille kübar ja jalg on silmatorkavalt peenejahused. Need on **pisisirmikud (kollane, haisev ja roostepunane)**.

Lõmeeldiva lõhna ja maitse tõttu on nad söögiks kõlbmatud.

Südasügisestest söögiseentest mainigem veel kaht vähemalt noorena väga elegantset seent — rõngastatud jalaga üleni rohekassinist **sinivärvikut** (vanalt pleegib kollakaks) ning ereoranžpunasena säravat **kuld-kukeseenikut** (vanalt vahel peaaegu valge). Viimast on vale-kukeseeneks nimetatuna (sarnasus kukeseenega on täiesti olemas) mõnda aega peetud isegi mürgiseks, tegelikult on ta ohutu ja söödav.

Laialt levinud head südasügisesed söögiseened on veel pruun ja rohekas sametpuravik, liiv-, lehma-, või- ja lambatatik, haava- ja pomerantspuravik, metsšampinjon, harilik kühmik, võikõrges, nuijalg-, sirge ja kollane lehtrik, tavaharmik, kitsemampel, timpnarmik, pihkane ja männiliimik.

Hilissügis

Lühike on Eestimaa kuldne sügis — oktoobri teisel poolel on puud tavaliselt juba poolenisti raagus. Maad katva värvilise lehevaiba alt on mõningaid seeni raske nähagi, kuid kestvamate öökülmade saabumiseni on sügisene seeneaeg veel täies hoos. Onneks on head sügisesed söögiseened kõik suured ja lihakad, nii et lehevaip neid seenelise pilgu eest ei varja. Kestvamad ja krõbedamad öökülmad ning kohati isegi mõnes paigus tekkinud lumekirme oktoobri teisel poolel ja novembri algul seeneriigi asukaid ei hellita. Viimasedki hilissuvised seeneliigid, mis vananaistesuve kuldsetest päevadest veel ergutust said, on nüüd küll omadega lõplikult läbi. Pilvikuid, riisikaid, puravikke, sirmikuid, vöödikuid, tindikuid ja šampinjone seeneline hilissügisel vaevalt enam kohtab, välja arvatud mõned erandid. Nii võime oktoobri lõpul ja novembri algul tihti lausa massiliselt leida kuuse-, veri-, porgand- ja verkjat riisikat. Eriti kehtib see Saaremaa kohta, kus hilissügisesed päevad on kauem pehmed kui mandril. Ka hariliku kivipuraviku mõned vormid võivad eriti saartel anda veel hulgaliselt viljakehi. Novembri alguspäevil võime okasmetsades tihti kohata ka head söögiseent ridavöödikut, Saaremaa puisniitudel aga hiiglaslike viljakehadega hiidvöödikut. Meie hiliseimad pilvikud on siniroheline ja tellispunane pilvik, mida võib leida peaaegu novembri lõpuni, kuigi väikesearvuliselt. Hiline on ka harilik kukeseen.

Paljudele südasügisestele seeneliikidele on väike ergutus külma näol isegi meelepärane: heinikud, ebaheinikud, kollanutid ja udulehtrik saavutavad tihti just hilissügisel oma tõelise õitsengu ning nende korjamiseks on seenekorvi tarvis püsima jäävate

külmadeni ja maapinna külmumiseni. Hilissügisestele öökülmadele peavad üsna kaua vastu ka sinivärvik, kuld-kukeseenik, punakas puiduheinik, harilik kännumampel, võikõrges, pisisirmikud, lakkrupik ning nuijalg-, kollane ja lõhnav lehtrik. Värvuseta ja üksluist hilissügisest metsaalust ilmestavad juba kaugelt silma hakkavad ereoranžid kuld-kukeseenikud, mis seenevaestel hilissügistel on söögiseentena heaks korvitäiteks.

Hilissügisestes okasmetsades tunnevad end hästi mitmed **mütsikuliigid** (57. joon.). Võrdlemisi arvukas mütsiku perekond on meil esindatud igal aastaajal. Tavalisematest liikidest peavad hilissügiseni vastu lilla, pihkane ja kleepuv mütsik. **Lilla mütsiku** viljakehad on hilissügisel intensiivselt lilla värvuse tõttu tihti väga silmatorkavad, korjata neid aga ei soovitata, sest tegemist on nõrgalt mürgise seeneliigiga. **Pihkase mütsiku** üleni paksult limased sidrunkollase jala ja halli kübaraga jahulõhnalised punapruunilaigulised viljakehad kasvavad suurte kogumikena kuuseokändudel ja elavate kuuskede jalamil. **Kleepuv mütsik** on samuti üleni paksult limane ja erk-sidrunkollase jalaga, kuid lõhnata, kahvatukollaka kübaraga ning kasvab maapinnal samblas. Söögiks pihkane ja kleepuv mütsik ei kõlba, nende viljakehad on selleks liiga limased ja vintsked.

Mitmed tillukesed mütsikuliigid, kübarad vaevalt sentimeetrise läbimõõduga, saavutavad just hilissügisel oma arengu tipu ning siis on neid seenekesi kuuse- ja männimetsa samblases süles või okkavaibal nagu külitult. Nimetada tuleb kolme levinumat liiki: **jõhv-, jahu-** ja **harilik mütsik** (57. joon.). Neil kõigil on hallikad viljakehad. Hajusalt samblas kasvava jõhvmütsiku kuiv (mitte limane) kellukjas kübar on kuni 10 cm pikkuse peene kuiva jala otsas. Hariliku ning jahumütsiku jalg on vähemalt poole lühem. Kõigi kolme liigi viljakehad on koondunud tihedatesse, isegi sadadest seenekestest koosnevatesse rühmadesse, mis kasvavad okkavarisel. Hariliku mütsiku jalg ja kübar on üleni kaetud paksu veniva limakihiga, seen on lõhnata. Jahumütsik on üleni kuiva, mitte limase viljakehaga, kuid tugeva jahulõhnaga.

Mütsikuid kasvab hilissügisel ka lehtmetsades, näiteks ülalnimetatud **lilla mütsiku roosa teisend.** Lehtpuude kändudel ja kõdunenud tüvedel leiame hilissügiseni **kännumütsikut.** Tema võrdlemisi suured, kuni 10 cm kõrgused ja 6-cm kübaraläbimõõduga hallpruunid viljakehad kasvavad tavaliselt põõsasjalt mõnekaupa koos. Jalg on jäik ja kõhrjas, eoslehekesed vanalt veidi roosakad. Kui tähelepanelikult uurida puiestikes, parkides, puisniitudel, aedades jm. kasvavate vanade lehtpuude, eriti saarte, vahtrate, tammede, jalakate ja pärnade sügavalt lõhestunud korpa, võime oma suu-

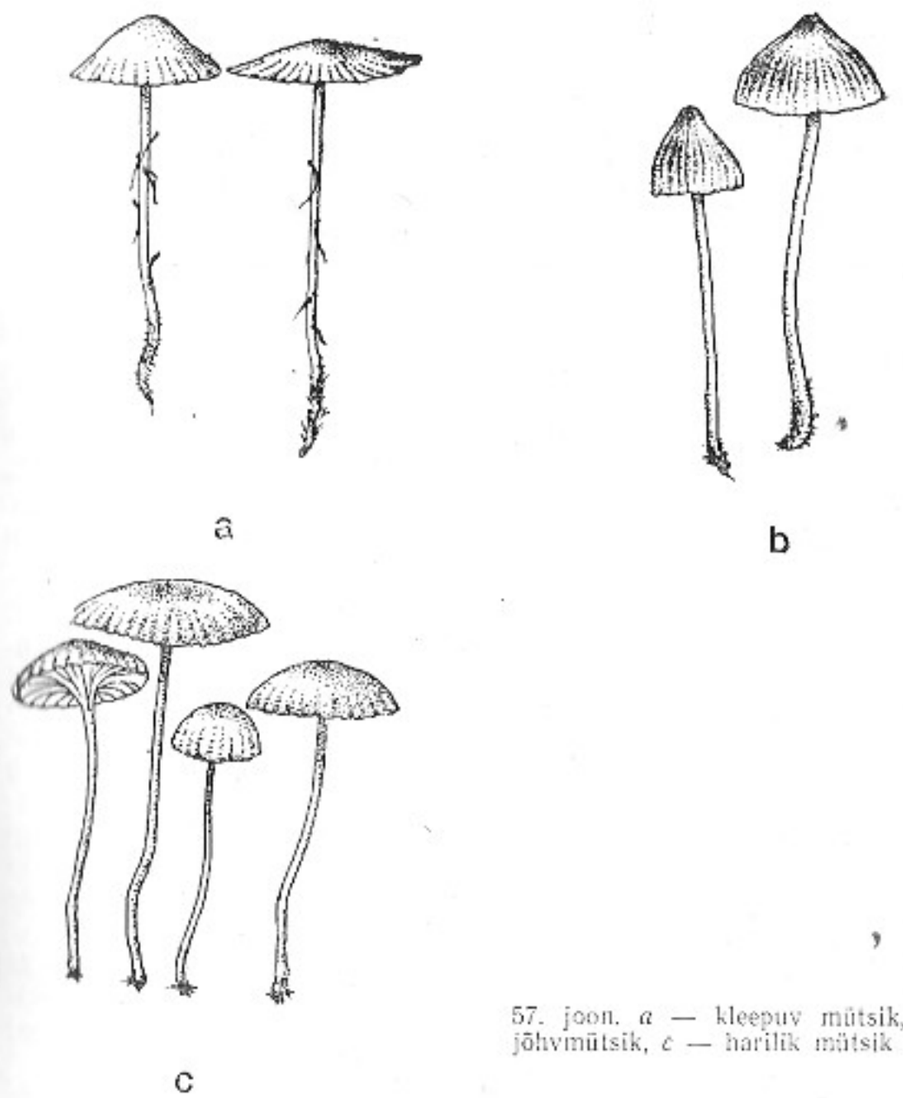

57. joon. *a* — kleepuv mütsik, *b* — jõhvmütsik, *c* — harilik mütsik

reks imestuseks korbapragude vahelt leida sadu tillukeste lehikseente viljakehi, enamasti mõne millimeetri või poole sentimeetri suurusi. Kui viljakehad on värvuselt lihakarva, pruunikasroosad, on tegemist **korbamütsikuga,** kui hallikassinised, siis **tüvemütsikuga.** Mõlema nabajalt süvenenud triibulised kübarad paiknevad väga lühikese valkja peene kõverdunud jala otsas. Hilissügisesed külmad ergutavad seenekeste kasvu ning neid kohtame tihti rohkesti ka soojal talvel.

Mahalangenud männitüvedel kasvab novembrikuus tihti lausaliselt 1 . . . 2 cm suurusi valkjaid neerjaid pehmemaitselisi seene-

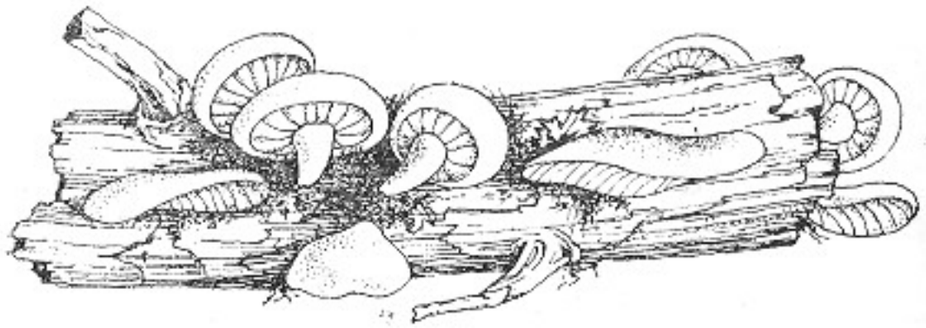

58. joon. Mahe panell

kübaraid, mis on kaetud veniva limase kleepiva nahaga ja mis kinnituvad puidule lühikese külgmise jalakese abil. Need on **maheda panelli** viljakehad (58. joon.). Kuusetüvedel kasvab niisama palju **kirbet panelli**, mille viljakehad sarnanevad kujult ja suuruselt maheda panelli viljakehadega, kuid on beeži värvusega, kibeda maitsega, õhemad, nahkjama konsistentsiga ning liimjalt (mitte limaselt) kleepivad. Tunduvalt suuremad viljakehad, kuni 10-cm läbimõõduga, on **tigupanellil**. See seen on roheka värvusega, katsumisel kleebib samuti nagu kirbe panell ning kasvab leht- ja okaspuupuidul mitmekaupa ülestikku liitunud viljakehadena. Panelliliigid on põhimõtteliselt söödavad, kuid limasuse ja vintskuse tõttu siiski toiduks ei kõlba. Kõik kolm panelliliiki kaunistavad meie metsades maas lamavaid puutüvesid ja kände varatalvelgi ning isegi soojal südatalvel.

Enamik limanutte hakkab oktoobri teisel poolel kaduma, üks neist aga, **sügis-limanutt** (53. joon., *b*), saab öökülmadest erilist ergutust, nii et oktoobri lõpul ja novembris on seda üleni paksult limast ja väga maitsvat (kupatamata!) oliivkollast seent männimetsades rohkesti. Eriti meeldivad sellele liigile noored männikud, kus teda kasvab kohati väga palju. Sügis-limanutil on ere- või oranžkollased eoslehekesed. Öökülmad muudavad seene laiguti ilusaks punakasoranžiks.

Noored männikud on hilissügisel üldse väga seenerikkad. Metsaalune valendab seal siis arvututest valgetest seentest — lehtrikuliikidest, mille hulgas on juba tuttavaks saanud ohtlikult mürgine **härmlehtrik** (43. joon., *a*; vt. ka lk. 41). Härmlehtrikule ning üldse valgetele lehtrikutele on iseloomulik kasvamine nn. nõiaringidena. Teistest hilissügisestest seentest on noored männimetsad meelispaigaks pisisirmikutele (vt. lk. 50) ja võikõrge-

59. joon. Peeker-ebalehtrik

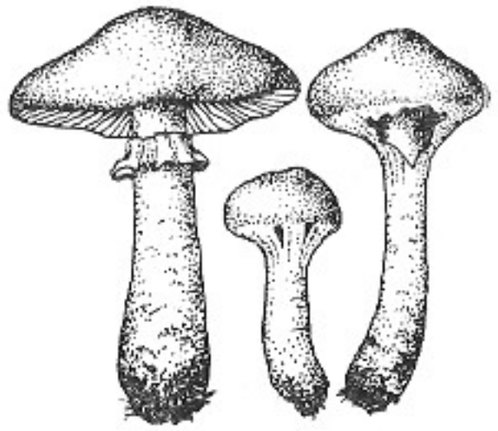

60. joon. Kuldmampel

sele. Meenutagem veel kord: **valged lehtrikud on mürgised ja neid korjata ei tohi**, kuigi nad hilissügisese männiku silmatorkavamate seentena meelitavad korjamisele. Ka pisisirmikud ei ole söödavad ebameeldiva maitse ja lõhna tõttu. Kuid häid söögiseeni, sügislimanutte ja võikõrgeseid, on sealsamas korvipanemiseks küllalt.

Parkides, õuedel, aedades, heinamaadel, harvemini leht- ja segametsades, kasvab meil novembrikuus värskelt söödav **peeker-ebalehtrik** (59. joon.) — tume-kohvpruuni, tihti peaaegu musta silmapaistvalt sügavlehterja kübaraga ning pikalt jalale laskuvate heledamate eoslehekestega üsna lihakas ja suur seen (kuni 8 cm). Samades paikades kohtame novembris rohkesti üleni valge, võlvjalt kumera, kuni 3 cm suuruse kübaraga **valget võlvnutti**. Seegi on hea söögiseen.

Hilissügisene söögiseen on ka **kuldmampel** (60. joon.), suur ilus seen, mis viimasel aastakümnel on meie vabariigis erakoroselt laialt levinud. Kuldmampel on erksa kuldpruuni või lõvikollase värvusega, üleni teralisjahune, jalal lai nahkjas rõngas. Tema kübara läbimõõt võib ulatuda kuni 25 sentimeetrini ja viljakeha kasvab kuni 15 cm kõrguseks. Kuldmampel kasvab suurte kogumikena põõsastikes, tee- ja metsaservades ning kraavipervedel, liivikutel, karjäärides, parkides, aedades; sügavast metsast teda otsima minna ei tasu. Massiliselt on see liik levinud näiteks vanades põlevkivikarjäärides Põhja-Eestis. Tavaliselt kasvab kuldmampel sadade, mõnikord isegi tuhandete viljakehade kogumikena. Suure lihaka seenena väärib ta seenelise erilist tähele-

61. joon. Austerservik

panu kas või juba hilise kasvuaja tõttu. Kuid kuldmampel tuleb siiski paigutada tinglikult söödavate seente hulka. Teda on soovitatav kupatada, sest mõnedel inimestel kutsub värske seene söömine esile kergeid mürgitusnähte. Kuldmampel on omapärase vürtsika lõhna ja maitsega, mis paljudele ei meeldi. Kuid ärgem maitse üle vaielgem! Kuldmampel on kõige parem marineeritult.

Lehtpuupuidul kasvab hilissügisel nii metsades, parkides kui ka aedades **austerservik** (61. joon.). See seen on külgmise jalaga ning kinnitub tavaliselt üksteise suhtes ülekuti paiknevatest kübaratest koosnevate «korrustena» kändudele ja tüvedele, tihti kasvab ka elavate puude oksaõõnsustes. Austerservik on suur lihakas seen (kuni 15 cm), värvuselt üsna varieeruv — kreem, hallikas- kuni violetjaspruun, sinakas. Austerservikut kohtame Eestis kevadest varatalveni. Ta on maitsev söögiseen (kupatamata), eriti marineeritult. Seda liiki kasvatatakse maailma mitmetes maades kultuurseenena ja ta annab väga head saaki. Ka Eestis on tehtud selleks katsetusi ja üsna tulemusrikkalt.

Parkides, elusate lehtpuude jalameil ja ka kändudel kasvab hilissügisel sageli lihakatest tumepruunidest viljakehadest põõsasjalt kokku kasvanud suuri seenekogumikke. Iga viljakeha eraldi võttes ei ole kuigi suur: kübar 2 . . . 4-cm läbimõõduga, jalg kuni 5 cm kõrge ja ligi pool sentimeetrit jäme. Laialt kellukjas kübar on tumepruun ainult hügrofaansetel seentel, s. t. veega läbiimbunult; kuiva ilmaga muutuvad needsamad kübarad peanegu valgeks. Eoslehekesed on seenel punakaspruunid, jalg valge. Tegemist on **põõsaspsatürelliga,** mis on Eestis väga laialt levinud. Kahjuks kuulub see seen mittesöödavate hulka.

Novembris annab endast taas märku varakevadine tuttav **kuuse-käbikõrges.** Seda liiki esineb vähesel hulgal aasta ringi, kuid teise haripunkti oma arengus saavutab ta just hilissügisel.

Kõige vastupidavamad hilissügisestele öökülmadele on eespool nimetatud seentest sügis-limanutt ja suits-kollanutt. Nende viljakehad on ülessulanuna paljudele läbikülmumistele vaatamata üsnagi normaalset nägu ja neid võib isegi toiduks korjata. Läbikülmunud seeni, kui nad pole konsistentsilt «närtsinuks» muutunud, võib söögiks korjata tavalises korras.

Niisiis, seenekorvi nurkaviskamisele ei tasu hilissügisel veel mõeldagi. Öökülmad ning vihma asemel mõnikord langevad lumehelbed ei tähenda veel sugugi seeneaja lõppu.

Varatalv

Detsembris, kui ilm juba tõsiselt talve poole kisub, kui õhutemperatuur on pidevalt nullilähedane ning vahetevahel lumelõrtsi sajab, ei ole ka hilissügisestel seentel, rääkimata südasügisestest, enam asu. Kuid ka sellistes äärmuslikes tingimustes ei jää seenemets tühjaks. Oma õitsengul on umbes kümmekond talvist seeneliiki. Need liigid hakkavad tavaliselt arenema juba hilissügisel, eriti kui november kipub olema külm ja vihmane, kõrgpunkti saavutavad aga alles aastavahetuseks. Muidugi, käreda külma ja paksu lume tulek tähendab ka nende liikide arengus seisakut (just nimelt seisakut ja mitte lõppu!), sest pidevate külmakraadide korral ei saa ükski seen viljakehi moodustada, selleks on ikkagi vaja sulailma.

Missugused on siis need «imeseened», mis meil talve hakul kasvavad?

Juttu tuleb eelkõige teha **sametkõrgesest,** meie talviste seente pärlist (62. joon.). See elegantne seen on paksult limase ilusa mesikollase või oranžpruuni kübara, nõgusalt jalale külge kasvanud valgete või helekollakate eoslehekeste ja tihedalt sametja sitke mustjaspruuni jalaga. Sametkõrgest leiame eelkõige parkides, aedades ja võsastikes, harvemini metsades, kus kasvab elavatel lehtpuudel (tihti paljude meetrite kõrgusel maapinnast), lehtpuukändudel ning mahalangenud lehtpuutüvedel ja -okstel. Maitsva söögiseenena ning Eestis laialt levinud liigina väärib sametkõrges igati seenelise tähelepanu, sest tegemist on ju mittetraditsioonilisel seeneajal esineva liigiga. Soodsal varatalvel kohtame

62. joon. Sametkõrges

63. joon. Talilehtrik

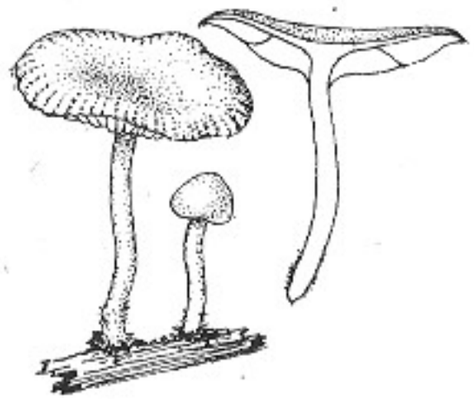

64. joon. Talinigerik

65. joon. Talimütsik

sametkõrgest meie parkides ja eriti pajustikes tõepoolest massiliselt, tema kättesaamiseks näiteks 10 meetri kõrguselt puutüvelt tuleb aga tõsiselt nuputada.

Ülejäänud talvised seeneliigid ei paku huvi söödavuse seisukohalt, kuid väärivad märkimist kasvutingimuste äärmuslikkuse tõttu.

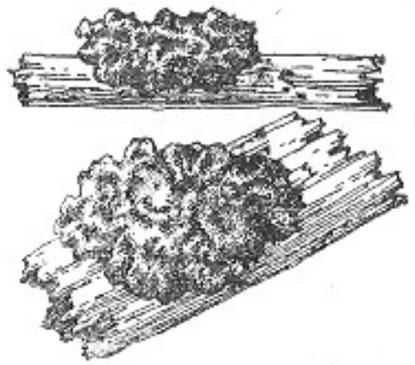

66. joon. Harilik süldik

Talilehtrik (63. joon.) on kuni 5-sentimeetrise kübara läbimööduga kreemikas seen, millel on kumer-nabajas kübar ja lühidalt jalale laskuvad eoslehekesed. Okasmetsades kaunis sage. Võsastikes lehtpuuoksakestel kasvav beežika või helepruunika värvusega **talinigerik** (64. joon.) on õrna õhukese seenelihaga ning eelmisest palju väiksem ja hapram. Teda leidub tihti lepikutes. Pajustikes paistab kuivanud pajuokstel silma väike jalata seeneke — **talipanell.** Tema külgmiselt puidule kinnituvad kuni sentimeetrise läbimööduga violetjaspruunid kübarad kasvavad tihti üksteisega liitunud suurte kogumikena, kuid on ka üksikult kasvavaid viljakehi. Eestis väga sage, eriti idapoolsetes rajoonides. Lehtpuude kändudel ja kõdunenud tüvedel kasvab tihedate põõsasjate kogumikena **talimütsik** (65. joon.), paksult limase mustja kellukja kübaraga ning silmatorkavalt lühikese (2 . . . 3 cm) valkja jalaga. Vanadel seentel on eoslehekesed liharoosakad. Seda liiki võib kohata nii metsades kui ka parkides, kuid teda esineb üsna harva.

Kahtlemata on paljud näinud võsastikes lehtpuuokstel kasvavaid mitmevärvilisi «sülditombukesi», mis on libedad ja kallerjad. Need on omapärase seenerühma — tardseente — esindajad, mis kasvavad meil aastaringi. Eriti rohkesti tekib nende viljakehi varatalvel. Väga sagedased on mustade padjakujuliste viljakehadega **harilik süldik** (66. joon.), tihedalt vastu oksa surutud pruunide nööpjate viljakehadega **nööpsüldik,** ebakorrapäraselt kääruliste ja põõsasjalt lehtjate kollaste viljakehadega **kollane kõhrik** ning ebakorrapäraselt lehterjate või lehtjate pruunide kortsuliste viljakehadega **lehtersüldik.**

Varatalvel jätkavad varasemate aastaaegade seentest plusstemperatuuride korral kasvamist kuuse-käbikõrges, korba-, tüve-, jõhv- ja pihkane mütsik, sügis-limanutt, võikõrges, suits- ja tellispunane kollanutt, haisev pisisirmik, austerservik, jõhvnööbik,

okka-roisknööbik, peeker-ebalehtrik ja kõik panelliliigid. Mõnel varatalvel on Eestis leitud ka verevat karikseent, mis tavaliselt hakkab arenema alles märtsis. Loomulikult saavad maapinnal ning mahalangenud oksakestel ja käbidel kasvavad seeneliigid ka soojakraadide puhul varatalvel areneda üksnes siis, kui puudub lumikate.

Südatalv

Südatalvel, jaanuaris ja veebruaris, olgu talv siis käreda pakase ja paksu lumega või vesine, rohkete sulailmadega ja lumevaene, enamik seeni puhkab. Viimasel aastakümnel on aga Eestis olnud mitu pehmet, peaaegu lumeta talve. Niisugustel talvedel on taliseeni kevadeni: leida võib kõiki varatalviseid liike. Mis puutub ülejäänutesse, siis nende seeneniidistik sel ajal tõepoolest puhkab nagu kogu meie põhjamaine loodus talvekuudel. Sellest, kuidas talvitub seeneniidistik, millised eluprotsessid kulgevad külmunud substraadis, kuidas üldse mõjub talv järgmise aasta seenesaagile, teame veel üsna vähe. Talvele langeb karmide ilmastikuolude tõttu paratamatult üks osa seentele vajalikust puhkeperioodist. Mõnedele sellest piisabki, enamik liike aga puhkab veel kevadel ja suvelgi, teine osa jälle hoopis suvel, sügisel ja talvel ning on juba varakevadel taas platsis. Muidugi mõjutavad enamiku seente viljakehade ilmumist vahelduvad aastaajad oma erinevate ilmastikuoludega. Paraku on meie teadmised veel üsna kasinad sellest, kui pikka puhkeperioodi mingi seeneliik vajab ja millised välised tegurid määravad selle saabumise ja kestuse.

Hilistalv

Märtsikuus, kui lumevaip soojade päikesekiirte mõjul silmanähtavalt kahaneb ja puutüvede ümber sügavad augud sulavad, hakkab seeneriik ärkama. Sulavete poolt lume alla uuristatud õõnsustes hakkavad tasapisi arenema esimesed varakevadised seeneliigid, et lume täieliku kadumise järel kohe välja ilmuda. Need on meie vanad tuttavad **kuuse-käbikõrges**, **verev karikseen**, **urvaliudik**, **lumetõmmuk** ja **lumekõrges**. Kui hilistalv on lumeta, jätkavad kasvamist ka **talinigerik** ja **talilehtrik**. Teised taliseened sel ajal enam uusi viljakehi ei moodusta, nende varatalviseid või südatalviseid närtsinud-kuivanud viljakehi võib aga küll veel näha.

Lõpetuseks

Aastaring on täis. Kui lugeja pöörab 57 lehekülge ettepoole, võib taas alustada varakevadest. Seeneriigis ei ole täielikku puhkust ühelgi aastaajal. Loodusesõbrale pakub seeneriik üllatusi igal aastaajal, gurmaanidel aga on alati midagi maiustada.

Kirjandus

Kalamees, K. Sametkõrges — meie talvine söögiseen. — Eesti Loodus, 1958, 1, lk. 47—48.

Kalamees, K. Helnikud — hilissügisesed söögiseened. — Eesti Loodus, 1958, 5, lk. 308—309.

Kalamees, K. Kust ja millal otsida kevadisi makroseeni? — Juhendeid seente tundmaõppimiseks, nr. 2. Tartu, 1965, lk. 5—8.

Kalamees, K. Sesoonsetest muutustest seenkonnas. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Bioloogiline seeria, 1966, 15. kd., nr. 2, lk. 216—230.

Kalamees, K. /koostaja/. Seened. Tallinn, 1966. 296 lk. + 218 värvitahvlit.

Kalamees, K. Sügisseeni kevadel. — Eesti Loodus, 1969, 9, lk. 569—570.

Kalamees, K. Meie seeni. Tallinn, 1969. 144 lk.

Kalamees, K. Eesti seente määraja I—II. Tartu, 1971, 1972. 229+134 lk.

Kalamees, K. Meie seeni. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn, 1976. 144 lk.

Kalamees, K. Eesti riisikad. Tallinn, 1979. 62 lk. + 32 värvitahvlit.

Kalamees, K., Kollom, A. Suurseente fenoloogia, arvukus ja produktsioon salukuusikus. — Abiks Loodusevaatlejale, nr. 78. Tartu, 1981. 99 lk.

Kalamees, K., Lasting, V. Eesti puravikulised. Tallinn, 1974. 48 lk. + 8 mustvalget tahvlit + 24 värvitahvlit.

Kalamees, K., Raitviir, A. Kevadseened. — Juhendeid seente tundmaõppimiseks, nr. 1. Tartu, 1964, lk. 1—6.

Leisner, T. Eesti pilvikud. Tallinn, 1973. 42 lk. + 24 värvitahvlit.

Leisner, T., Kalamees, K. Eesti narmasnutid. (Trükis.)

Raitviir, A. Seened varakevadel. — Eesti Loodus, 1959, 2, lk. 109—112.

Raitviir, A. Kevadseened. — Eesti Loodus, 1967, 6, lk. 345—347.

Raitviir, A. Tardseened. — Eesti Loodus, 1963, 2, lk. 111—113.

Raitviir, A. Kevadseened sügisel. — Eesti Loodus, 1970, 3, lk. 170.

Raitviir, A. Uusi talveseeni Eestist. — Eesti Loodus, 1971, 11, lk. 692.

Raitviir, A. Kevadseened. Tallinn, 1972. 60 lk.

Parmasto, E. Limatünnik — omapärane kevadseen. — Eesti Loodus, 1958, 2, lk. 106—107.

Pärtelpoeg, V. Hilissügisene seentepere Viidumäel. — Eesti Loodus, 1934, 2, lk. 43.

Pärtelpoeg, V. Tartu ümbruse kõrgemad seened 1938. a. oktoobrist detsembri keskpaigani. — Eesti Loodus, 1939, 2/3, lk. 86.

EESTIKEELSETE PEREKONNA- JA LIIGINIMEDE REGISTER

aasnöökik 18, 19
arušampinjon 20
austerservik 58, 59

ebaheinik 46, 51
—, kahkjas 47
—, lilla 46, 47
—, vagel- 47
ebalehtrik
—, pecker- 55, 60
ere pilvik 22

haavapuravik 24, 51
haavariisikas 33
habeheinik 45
haberiisikas 32, 33
habras pilvik 22
haisev heinik 44
haisev limanutt 24, 48
haisev pilvik 22
haisev pisisirmik 50, 59
hallipiimane riisikas 25, 34
hall kobarheinik 46
harilik kivipuravik 22, 43, 51
harilik kukeseen 18, 43, 51
harilik kännumampel 8, 49, 52
harilik kühmik 51
harilik külmaseen 49, 50
harilik mütsik 52, 53
harilik sõldik 59
harjasriisikas 35
harmik
—, tava- 41, 42, 51
hebel
—, pisar- 24
heinik 17, 42, 43, 44, 48, 51
—, habe- 45
—, haisev 44
—, hiir- 43, 44
—, hobu- 43, 44
—, kollakaspruun 45
—, loor- 44
—, maa- 44
—, mõru 43, 44
—, näsaline 45
—, pruunikas 45
—, seep- 44
—, soomus- 45
—, tiiger- 45, 46
—, triibuline 43
—, valge 44, 45
—, väävel- 44
hiidkogrits 10, 12
hiidmürkel 11, 15, 17
hiid-punalehik 16, 39, 46
hiidvöödik 36, 37, 38, 51
hiirheinik 43, 44
hobuheinik 43, 44
härmlehtrik 41, 42, 54

jahumütsik 52
jõhvmütsik 52, 53, 59
jõhvnöökik 17, 59
jäikjalg-kühmik 14

kahkjas ebaheinik 47
kahkjas pilvik 22
kahkjas riisikas 35
kamperriisikas 35
karikseen
—, verev 6, 7, 9, 15, 60
karvane riisikas 33, 34
kasepilvik 18, 22
kasepuravik 18, 23
kaseriisikas 32, 33, 34
kastanvöödik 37, 38
kelluk-nabaseen 8
ketas-limanutt 49
kevadkogrits 10, 11, 12
kevad-kollalindik 8, 10
kevad-punalehik 8, 9, 14
kevad-võluheinik 15, 16, 17, 20, 21
kibe käbikörges 6
kilp-punalehik 16, 17
kirbe panell 54
kirbe pilvik 22
kitse-limanutt 48
kitsemampel 31, 51
kivipuravik 18, 22, 23, 62, 36
—, harilik 22, 43, 51
—, kollane 23
—, kõivu- 22
—, mõhk- 23
—, mõru 23
—, männi- 22
—, saatana- 23
—, tamme- 18, 22, 23
—, võrk- 22
kleepuv mütsik 52, 53
kobarheinik 46, 47
—, hall 46
—, pruun 46
—, valge 46
kobarlõhkik 4, 5, 6
kogrits 10, 13, 15
—, hiid- 10, 12
—, kevad- 8, 10
kogritsliudik 12, 13
kollakaspruun heinik 45
kollalindik
—, kevad- 8, 10
kollane kivipuravik 23
kollane kõhrik 59
kollane kärbseseen 24
kollane lehtrik 51, 52
kollane pilvik 22
kollane pisisirmik 50
kollanutt 23, 49, 51
—, sults- 8, 49, 50, 57, 59
—, sälk- 8, 32, 49, 50
—, tellispunane 49, 59
kollariisikas 32, 33, 34
korbamütsik 53, 59
kraenöökik 17, 19
kuhikmürkel 11, 12, 15
kuhik-narmasnutt 40, 41
kuhik-vesinutt 49
kukeseen 18, 23, 51
—, harilik 18, 43, 51
kukeseenik
—, kuld- 51, 52
kuld-kukeseenik 51, 52
kuldmampel 55, 56
kuldriisikas 34
kuldvöödik 37, 38
kurrel 10, 13, 14, 15
kuuse-käbikörges 6, 59, 60
kuusepilvik 22
kuuseriisikas 34, 51
kõhrik
—, kollane 59
kõivu-kivipuravik 22
kõrges 31
—, lume- 4, 5, 60
—, mets- 18, 19, 20
—, võl- 51, 52, 54, 55, 59
käbikörges 6, 7, 14
—, kibe 6
—, kuuse- 6, 59, 60
—, männi- 6
—, tõmmütsik 6, 7
kännumampel 8, 23
—, harilik 8, 49, 52
kännumütsik 24, 52
kärbseseen 25, 39
—, kollane 24
—, panter- 26
—, pruun 24
—, punane 25
—, roheline 27, 28
—, roosa 25, 26
—, röngala 24
—, valge 27
kühmik
—, harilik 51
—, jäikjalg- 14
külmaseen 50
—, harilik 49, 50
küüslauk-nöökik 17

lakkrupik 24, 52
lambatatik 17, 23, 24, 51
leelis-punalehik 39
lehmatatik 51
lehtersõldik 59
lehtrik 31, 39, 41, 42, 53
—, härm- 41, 42, 54
—, kollane 51, 52
—, lõhnav 24, 52
—, mõrand- 41, 42
—, niit- 41, 42
—, nuijalg- 24, 51, 52
—, pöörd- 19, 20
—, sirge 51
—, tali- 58, 59, 60
—, tava- 24
—, udu- 46, 47, 48
leparriisikas 35
liimik 31
—, männi- 24, 51
—, pihkane 24, 51
liiv-narmasnutt 40, 41
liivtatik 24, 51
lilla ebaheinik 46, 47
lilla mütsik 24, 52
limajalg 35, 36, 39
limanutt 48, 49
—, haisev 24, 48
—, ketas- 49
—, kitse- 48
—, lõhnav 49
—, oliiv- 48
—, punetav 48
—, sügis- 48, 54, 55, 57, 59
—, valge 24, 48
limapätak 35, 36, 39
limatünnik 8, 9
limavöödik 36
linnasampinjon 30, 31
loorheinik 44
lumekörges 4, 5, 60
lumetõmmuk 4, 5, 60
lõhkik
—, kobar- 4, 5
lõhnav lehtrik 24, 52
lõhnav limanutt 49
lõhnav riisikas 35
läik-punalehik 39

maaheinik 44
maage pilvik 18, 22
mahe panell 54
mampel 31
metskörges 18, 19, 20
metssampinjon 51
mustjas pilvik 22
mustjas puravik 23
must riisikas 34
mõhk-kivipuravik 23
mõrandlehtrik 41, 42
mõru heinik 43, 44
mõru kivipuravik 23
männi-kivipuravik 22
männi-käbikörges 6
männiliimik 24, 51
männiriisikas 24
mügarlindik 6
—, suur 6, 7, 9
mürkel 10, 12, 13, 15
—, hiid- 11, 15, 17
—, kuhik- 11, 12, 15
—, ümar- 11, 12
mürkellindik 12, 13
mütsik
—, harilik 52, 53
—, jahu- 52
—, jõhv- 52, 53, 59
—, kleepuv 52, 53
—, korba- 53, 59
—, käbi- 6, 7
—, kännu- 24, 52
—, lilla 24, 52
—, pihkane 52, 59
—, piim- 24
—, tali- 58, 59
—, tüve- 53, 59

nabaseen
—, kelluk- 8
nanfelticll 8, 10
napsik 31
narmasnutt 39, 40
—, kuhik- 40, 41
—, liiv- 40, 41
—, punakas 20, 21
—, siid- 40, 41
—, valkjas 41
narmik 31
—, timp- 24, 51
nigerik
—, tali- 58, 59, 60
niitlehtrik 41, 42
nuijalg-lehtrik 24, 51, 52
näsaline heinik 45
nöökik 18, 23
—, aas- 18, 19
—, jõhv- 17, 59
—, krae- 17, 19
—, küüslauk- 17
nööpsõldik 59

okka-roisknöökik 17, 19, 60
oliiv-limanutt 48

panell 54, 60
—, kirbe 54
—, mahe 54
—, tigu- 54
panter-kärbseseen 26
pecker-ebalehtrik 55, 60
pehme pilvik 18, 22
pigiliudik 7
pihkane liimik 24, 51
pihkane mütsik 52, 59
piimmütsik 24
pilvik 17, 18, 20, 21, 22, 42, 51
—, ere 22
—, habras 22
—, haisev 22
—, kahkjas 22
—, kase- 22, 18
—, kirbe 22
—, kollane 22
—, kuuse- 22
—, mage 18, 22
—, mustjas 22
—, pehme 18, 22
—, ruske 22
—, siniroheline 18, 51
—, soo-, 22, 24, 54
—, tellispunane 18, 51
—, tuhmuv 22
—, vaha- 18, 22
—, veinpunane 22
—, verev 22
pisarhebel 24
pisisirmik 50, 52, 54, 55
—, haisev 50, 59
—, kollane 50
—, roostepunane 50
pomerantspuravik 24, 51
porgandiriisikas 34, 51
pruunikas heinik 45
pruun-kobarheinik 46
pruun kärbseseen 24
pruun sametpuravik 51
psatürell
—, põõsas- 57
—, valge 18, 19
pulduheinik
—, punakas 24, 52
punakas narmasnutt 20, 21
punakas puiduheinik 24, 52
punalehik 8, 16, 39
—, hiid- 16, 39, 46
—, kevad- 8, 9, 14
—, leelis- 39
—, läik- 39
—, kilp- 16, 17
—, siid- 14
punane kärbseseen 25
punetav limanutt 48
puravik 17, 32, 51
—, haava- 24, 51
—, kase- 18, 23
—, mustjas 23
—, pomerants- 24, 51
—, valge 23
põõsaspsatürell 57
põõrdlehtrik 19, 20

ridavöödik 36, 51
riisikas 17, 24, 25, 32, 34, 42, 51
—, haava- 33
—, habe- 32, 33
—, hallipiimane 25, 34
—, harjas- 35
—, kahkjas 25
—, kamper- 35
—, karvane 33, 34
—, kase- 32, 33, 34
—, kolla- 32, 33, 34
—, kuld- 34
—, kuuse- 34, 51
—, lepa- 35

—, lõhnav 35
—, must 34
—, männi- 25
—, oranž 35
—, porgand- 34, 51
—, rädi- 32
—, soo- 34, 35
—, taker- 32, 33
—, tava- 32
—, tore 34
—, tuli- 33
—, tõmmu 25, 32, 34
—, valge 32, 33
—, veri- 34, 51
—, verkjas 34, 51
—, väävel- 25, 35
—, vööt- 33
rohekas sametpuravik 24, 51
roheline kärbseseen 27, 28
roisknööbik
—, okka- 17, 19, 60
roosa kärbseseen 25, 26
roostepunane pisisirmik 50
rupik 31
—, lakk- 24, 52
ruske pilvik 22
rõngasvöödik 38
rõngata kärbseseen 24
rädiriisikas 32

saatana-kivipuravik 23
safransirmik 29
sametkõrges 57, 58
sametpuravik
—, pruun 51
—, rohekas 24, 51
sapipuravik 32
seepheinik 44
servik
—, auster 58, 59
siid-narmasnutt 40, 41
siid-punalehik 14
sinijalg-vöödik 36
sinirohcline pilvik 18, 51
sinivärvik 51, 52
sirge lehtrik 51
sirmik 51
—, safran- 29
—, suur 29, 31
soomusheinik 45
soomustindik 29, 30
soopilvik 22, 23, 34
sooriisikas 34, 35
suits-kollanutt 8, 49, 50, 57,
suur mügarlindik 6, 7, 9
suur sirmik 29, 31
sõrmkübarseen 13
sälk-kollanutt 8, 32, 49, 50
säraliudik 7, 15
sätendav tindik 30
sügis-limanutt 48, 54, 55, 57, 59
süldik
—, harilik 59
—, lehter- 59
—, nööp- 59

šampinjon 20, 23, 28, 40, 51
—, aru- 20
—, linna- 30, 31
—, mets- 51

takerriisikas 32, 33
talilehtrik 58, 59, 60
talimütsik 58, 59
talinigerik 58, 59, 60
tamme-kivipuravik 18, 22, 23
tatik 18
—, lamba- 17, 23, 24, 51
—, lehma- 51
—, liiv- 24, 51
—, või- 17, 23, 24, 51
tavaharmik 41, 42, 51
tavalehtrik 24
tavariisikas 32
tavavahelik 23
tellispunane kollanutt 49, 59
tellispunane pilvik 18, 51
tigupanell 54
tiigerheinik 45, 46
timpnarmik 24, 51
tindik 29, 31, 51
—, soomus- 29, 30
—, sätendav 30
—, voltjas 30
tore riisikas 34
tore vöödik 37, 38
triibuline heinik 43
tuhmuv pilvik 22
tulinutt
—, viha 32
tuliriisikas 33
tõmmuk
—, lume- 4, 5, 60
tõmmu riisikas 25, 32, 34
tüvemütsik 53, 59

udulehtrik 46, 47, 48, 51
urvaliudik 4, 5, 6, 60

vagel-ebaheinik 47
vahapilvik 18, 22
vahelik 31
—, tava- 23
vale-kukeseen 51
valge heinik 44, 45
valge kobarheinik 48
valge kärbseseen 27, 28
valge limanutt 24, 48
valge psatürell 18, 19
valge puravik 23
valge riisikas 32, 33
valge võlvnutt 55
vaikjas narmasnutt 41
veinpunane pilvik 22
verev karikseen 6, 7, 9, 15, 60
verev pilvik 22
veririisikas 34, 51
verkjas riisikas 34, 51
vesinutt 49
—, kuhik- 49
viha tulinutt 32
voltjas tindik 30
võikõrges 51, 52, 54, 55, 59
võiseen 32
võitatik 17, 23, 24, 51
võluheinik
—, kevad- 15, 16, 17, 20, 21
võlvnutt
—, valge 55
võrk-kivipuravik 22
värvik
—, sini- 51, 52
väävelheinik 44
väävelriisikas 24, 25
vöödik 35, 36, 38, 39, 51
—, hiid- 36, 37, 38, 51
—, kastan- 37, 38
—, kuld- 37, 38
—, lima- 36
—, rida- 36, 51
—, rõngas- 38
—, sinijalg- 36
—, tore 37, 38
võõtriisikas 33

ümarmürkel 11, 12

Kuulo Александрович Каламеэс. **Грибный календарь.** На эстонском языке. Художник-оформитель В. Пяэсуке. Таллин, «Валгус». Toimetaja M. Rohtmets. Kunstiline toimetaja M. Heppo. Tehniline toimetaja S. Rus. Korrektorid S. Hiie ja M. Mere.
ИБ № 4595
Laduda antud 05. 07. 85. Trükkida antud 03. 01. 86. MB-01401. Formaat 60×84/16. Trükipaber nr. 1. Kiri Literaturnaja. Kõrgtrükk. Tingtrükipoognaid 3,72+0,93 (kleebis). Tingvärvitõmmiseid 7,92. Arvestuspoognaid 4,36. Trükiarv 80 000. Tellimuse nr. 2604. Hind 50 kop. Kirjastus «Valgus», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Chiselu», 200001 Tallinn, Pikk 40/42.